

BIBLIOTEKA
SHTETIT

SH-31

K14

ISMAIL KADARE

NENTORI
I NJE
KRYEQYTETI

ROMAN

814-37

K 14

ISMAIL KADARE

NËNTORI I NJË KRYEQYTETI

R o m a n

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

«Ouaa, oooua, ouaaa. . .»
«Çfarë thotë ai, ç'lajm po jep?»
«Ka erë. S'dëgjohet asgjë.»
«Mbani vesh!»
«Oooua, ouuuu, uuuu. . .»
«S'dëgjohet asgjë.»

(Nga britmat e fshatarëve
nga një breg në tjetrin.).

KAPITULLI I PARË

Telat me antenën e Radiostacionit ata i panë për herë të parë ndaj të gdhirë. Ishte ftohtë. Në sfondin e përhimë të qiellit ato u ravijëzuan në fillim trubull, pastaj gjithmonë e më shkoqur, një grumbull vijash të drejta metalike, sipër tarracës së lagur, ca tangente e hipotenuza të nderura pa mëshirë në shi dhe sipër tyre një tufë spiralesh që synonin si shpirtra drejt qiellit.

— Ja ku është, — i pëshpëriti Javeri mu te veshi partizanit Sherif Gorenit.

— Ku?

— Ja, atje, lart.

— Aha, e shoh.

Me bisht të syrit Javeri vështroi një copë herë fytyrën e kuqërreme prej fshatari të Sherifit me ata flokë të zbërdhulur, që, të rënduar nga vesa, ngjanin tani me kashtë të lagur. Ai donte të kuptonte se ç'përshtypje do t'i bënte atij pamja e Radiostacionit, por fytyra e fshatarit kishte mbetur e ngrirë, si përpara një misteri.

Para njëzet e katër orësh njësitë i tyre kishte marrë urdhrin që, gjatë sulmit të Brigadës në bulevardin «Musolini», të pushtonte Radiostacionin. Gjatë gjithë mbasditës së djeshme dhe pastaj, pothuaj gjatë gjithë natës, njësitë, duke përparuar ngadalë midis fortinove gjermane, rrugicë më rrugicë, dhe duke lënë pas një gjurmë të përgjakur, i qe afruar brinjazi bulevardit «Musolini»,

gjersa kishte dalë më në fund në krahun e tij të majtë. Aty ishte groposur në pozicion.

— E, si të duket? — pyeti Javeri.

Sherif Gorenin ngriti supet. Në të vërtetë atij nuk do t'i mbushej mendja kurrë se ajo ndërtesë, vetëm se kishte ca tela të tendosur e të spërdredhur përsipër, mund të ishte vërtet ndërtesa më e rëndësishme në gjithë bulevardin «Musolini», siç u kishte thënë një ditë më parë komisari. Tani që po zbardhte dita, syri i Sherifit po dallonte qoshe godinash të bukura, kopshtet, xhamllëku apo shatërvanet e të cilave ngjanin edhe më të mrekullueshme, ngaqë dukeshin vetëm pjesë-pjesë. S'ka se si që kjo ndërtesë biçimsëze, vetëm për ca tela që ka sipër saj, të jetë më e rëndësishme se ato, kishte thënë me vete Sherifi, me qejf të prishur, por nejtse, komanda ua bën qejfin të gjithëve. Dil një kasolle përpara, o burra, se kjo është ndërtesa më e rëndësishme, dil një tjetër, pritni, se s'që ajo, po është kjo. Nejtse, tha ai me vete, në fund të fundit të gjitha duhen çliruar, por pse të mos na i thonë troç: kjo që keni përpara është një ahur që s'i hyn në punë askujt, megjithatë duhet marrë me sulm, sepse kështu duhet, dhe pikë. S'ka nevojë të më përrallisësh jo po është ndërtesa më e rëndësishme, jo po ka ca vlera e ca shejtanllëqe. S'më duhen mua ato. Unë për herë të parë u plagosa të një drithnik i boshatisur. Kishte atje ca misra e ca kashtë të kalbur. Asgjë tjetër. Po, vallë, mos më ra nderi mua që desh lashë kokën te një karakatinë?

— He, — ia bëri Javeri, duke treguar me kokë nga Radiostacioni, — nuk ta mbush syrin?

Sherifi e përvodhi me sy, duke u përpjekur të kuptonte nëse tjetri kishte ndër mend të tallej. Qepallat e tij të kuqërremta ishin ndezur qysh tani nga zemërimi. Mirëpo fytyra thatime, gjatuce e Javerit, me ata flokë të çelët, tepër të hollë, që dukej sikur ia kishte lëpirë kalimthi një gjuhë lope, e mbante vështrimin në një largësi përtej çdo sherri të mundshëm. Drita e kuqërreme e qepallave të Sherifit u shua sakaq.

— Të them të drejtën, s'ma mbush synë, — tha.

— Ke të drejtë, — u përgjigj Javeri, pa i hequr sytë nga largësira. — Sikur të kishte sipër ndonjë mullar, ose, për shembull, ndonjë lopë që kulloste, ndryshonte puna, por...

— Pizeveng, — shkrofëtiu Sherifi.

Javeri gëlltiti të qeshurën me një zhurmë që ishte midis teshtimës dhe lezmës.

Sherifi i ktheu shpinën. Pizevengu, tha me vete, më prishi gjakun që pa gdhirë. Po ke faj vetë, or hajvan, që pleksesh me të.

Deshi ta hiqte mendjen duke vështruar përtej bulevardin «Musolini», por nga zemërimi i dukej sikur gjithë bulevardi tallazitej.

Kishte gdhirë. Mbi trotualet e shkreta vërtiteshin gjethe të thara, tepër të mëdha. Të tilla gjethe, avdalle, të rënduara nga pluhuri si nga reumatizmi, mund të gjesh vetëm në qytet, mendoi Sherifi. Ashtu si të tillë pizevengë, si Javeri, tha me vete pas pak.

Javeri e ngacmonte prej kohësh. Sa herë që kishte vendosur Sherifi të mos i fliste me gojë, aq herë e kishte kuptuar se megjithatë nuk ndahej dot prej tij. As vetë nuk e kuptonte, se me çfarë e kishte bërë për vete ky «pizeveng qyteti». Ndoshta kjo kishte filluar që nga dita e parë kur Javeri erdhi në batalion, me atë fytyrën e tij gjatuce, të verdhë dyllë e të lidhur me fasho në një mënyrë qesharake. Në të vërtetë njohja e parë e partizanëve me të porsaardhurin kishte qenë disi e jashtëzakonshme. Disa ditë më parë se ai të vinte në mal, një aeroplan i ngathët, me ca turinj të shtypur, duke fluturuar sipër katundtheve të ciknosura nga dimri, hidhte ca letra të shtypura, ku tregohej se si një komunist i ri me emrin Javer Kurti kishte vrarë xhaxhanë e vet ballist në bukë e sipër. Kur pas një jave u fol se ai ilegali i ri kishte mundur t'u ikte milicëve dhe porsa kishte mbërritur në batalion, partizanët qenë bërë kureshtarë për ta njohur. Dino Sinojmeri, komandant kompanie, për të cilin thuhej se e njihje mitologjinë greke më mirë se hatullat e shtëpisë së vet, i kishte thënë kur ia sollën në kompani: Ti, more djalë, përpara se të na vish me

këmbë nëpër tokë, na ke zbritur nga qielli si Zeusi, në formë fletushkash. Si shumë lart e ke zënë. I porsaardhuri, ngaqë s'dinte ç'të thoshte, lëvizte supet. Sherifit i ishte mbledhur një lëmsh në gjoks, kur kishte parë duart e tij të dobëta, koskëholla, që përpiqeshin të rregullonin disi fashon e shtrembëruar. Milicët e kishin rrahur keq. Po ku janë ato duar për t'i goditur, si krahë lejleku, kishte thënë me vete dhe kishte rrëmbushur sytë Sherifi. Që atëherë se si ishte lidhur me të. Herë-herë e tregonte hapur dhemshurinë e tij, mirëpo, me sa duket, pikërisht këtë gjë Javeri nuk e duronte dot dhe ndoshta një nga shkaqet që e ngacmonte, ishte tamam frika se mos Sherifi bënte ndonjë shfaqje të re dhemshurie.

Nuk do t'i flas më, kjo punë mori fund, thoshte me vete Sherifi. Kurse në një thellësi më të madhe ai i përgjigjej vetës: Do t'i flasësh që ç'ke me të, or buf. Do t'i flasësh si gjithmonë dhe ai gjithmonë do të tallet me ty dhe ti nuk do të shpëtosh kurrë prej tij.

Gjithmonë, përsëriti ai me trishtim. Kur Javeri kishte gjetur kohën ta ngacmonte, një ditë më parë, dhe pikërisht në çastin kritik, kur po kalonin nëpër sheshin e qendrës, nën plumbat e gjermanëve, kjo do të thoshte se ai do ta bënte këtë gjithmonë.

Sherifit i erdhi ndër mend mbasditja e djeshme. Ishte vërtet një mbasdite skëterre. Kishin disa ditë që luftonin brenda në qytet, kishin marrë me sulm lloj-lloj ndërtesash, hotele, kinema, depo mallrash, por ishte hera e parë që po i afroheshin qendrës së kryeqytetit. Kishte ditë që fjala «qendër» shqiptohej nga të gjithë në një mënyrë të veçantë. Ajo fjalë provokonte në trurin e Sherifit gjithfarë përfytyrimesh kaotike. Ku është, ku? pyeste ai herë pas here. Është më tutje, më larg, i përgjigjeshin dhe, siç ndodh gjithmonë me gjërat që fillojnë e zhvendosen para teje (Sherifit i dukej se qendra ikte dhe ikte gjithmonë prej tij), përfytyrimi për të sa vinte dhe bëhej më i rafinuar. Por në mbasditën e djeshme, tamam në çastin kur porsa e kishin kapërcyer një udhëkryq nën një breshëri predhash të paparë ndonjëherë, Javeri që zvaritej përbri tij, bashkë me pushkën e rëndë

antitank, që e tërhiqte branazi përtokë, i kishte pëshpërritur: Ja qendra. Ku, ku, kishte thirrur si nëpër gjumë Sherifi, dhe Javeri i kishte treguar me kokë përpara. Ishte një shesh i madh, jashtëzakonisht i madh, i rrethuar nga ndërtesa masive, me dekoracione të rënda, me dyer të zeza metalike dhe me koka statujash të gdhendura nëpër qoshe. Ato janë pallatet e ministrive, i shpjegonte Javeri, kurse më tutje, ajo ngrehina e madhe përballë është Bashkia, dhe nga e majta, e sheh atë pallatin e kuq, me kangjella të hekurta, është Banka e Shtetit. Të tjerat Sherifi i kuptonte vetë. Në skajet e sheshit dukeshin fortino gjermane. Në mes, një tank i ngulur në tokë rrotullonte kullën e tij të çeliktë me grykën e gjatë të topit në të gjitha drejtimet. Tanku ngjante si një ulok i tmerrshëm pa këmbë. Sheshi dukej edhe më i gjerë, ngaqë ishte i shkretë. Herë pas here mbi atë sipërfaqe betoni gri, nga të çarat ngërdheshëse të fortinove fluturonin predha dhe plumba si një erë vdekjeje mbi një shkretëtirë. Njësitë partizan duhej të kapërcente përtej, duke u zvaritur nëpër skajin juglindor të sheshit, për të dalë në një rrugë paralel me bulevardin «Musolini». Ishte pikërisht skaji që në atë çast goditej më dendur prej gjermanëve, që, siç dukej, e kishin diktuar lëvizjen e njësitit. Në një rast tjetër njësitë do të përpiquej të groposej, por përreth kishte vetëm beton dhe asfalt dhe, veç kësaj, urdhri ishte që njësitë të përparonte me çdo kusht në drejtim të bulevardit «Musolini». Breshëria e predhave sa vente dendësohej, gjersa erdhi një çast dhe ajo u shndërrua në një shi skëterre. Megjithatë kishte edhe më keq, mund të arrinin tanket, prandaj komandanti dha urdhër të fillonte lëvizja për të kapërcyer matanë. Ata filluan të zvariteshin në një vijë zigzage, duke u përpjekur të shfrytëzonin si mbrojtje rrethojën granitike të një shatërvani dhe pedestalin e një monumenti. Në të vërtetë ato lshin larg, por megjithatë herë pas here mbulonin pamjen e fortinove dhe të tankut.

Sherifi zvaritej përbri Javerit, duke tërhequr pas vetes mitralozin e rëndë. Në mënyrë mekanike, si të komanduar nga një sustë, ata ulnin ritmikisht kokat, si për

të lejuar kalimin e plumbave përbri. Sherifi ndiente poshtë trupit, dhe sidomos në bërrylat, betonin e fortë të sheshit. Në kokën e tij mendimet ishin të thjeshtuara dhe të ngathëta. Po kalojmë nëpër qendër, tha ai me vete dy-tri herë si për t'i mbushur mendjen vetes se kjo ishte e vërtetë. Në një çast iu duk se kjo rrafshirë e pamëshirshme, e rrethuar me bareliefe, kangjella dhe porta të hekurta ndërtesash qeveritare, ishte vetë shpina e shtetit, mbi të cilën tani ai po zvaritej. Ata ishin në qendër, pra midis shtetit dhe, si ndëshkim për këtë, si ndëshkim që kishin guxuar të shkelnin në vendin e ndaluar, që rrëfejnë përrallat e shtrigave, ata po kositeshin nga vdekja. Jemi midis shtetit, tha ai me vete. Asnjëherë në kokën e tij kjo fjalë nuk kishte dalë kaq shkoqur nga mbretëria e abstraksionit për të marrë me shpejtësi formën konkrete të një rrafshi të lëmuar, mbi të cilin era e ngrirë dimërore zvariste copëra afishesh nga shfaqjet e fundit të një rendi, urdhra qeverish, orare tashmë të vdekura, lajmërimi për shtetrrëthim. Për një çast vështrimi i kapi statujën, që ngjante me një të marrë të verbër, që s'gjente dot rrugën për të dalë nga kjo batërdi. Është statujta e një matufi pa vlerë, i kishte thënë pak përpara Javeri. «U vra Beluli», tha dikush pas tij. Sherifi kafshoi buzën e poshtme. Një copë herë u bë petë me tokën, pastaj u zvarit më tutje. U rrotullua me shpejtësi në brinjë për të kapërcyer një gjysmë metër vend që, kushedi pse, iu duk se ishte fare i zbuluar. Gjatë rrotullimit, për një sekondë, i zunë sytë sipër kokës një orë të madhe që varej ogurzeze midis qiellit. Iu kujtua se në shesh kishte një orë. A është e mundur që ajo të punojë midis këtij ferri, pyeti veten. Është e mundur, mendoi. «Sahati duhet të punojë gjithmonë, — thoshte gjyshja e tij, — sepse secili ka kohën e tij për të jetuar dhe kohën e tij për të vdekur». Ku dreqin ma zuri syri atë orë?, mendoi. Iu duk se ajo rrinte e varur mbi atë shesh për të matur sekondat e jetës së tyre. Ora ime, tha ai me vete, si i mpirë. Mos po bie ora ime? Por në çast e dëboi atë mendim dhe u shty përpara. «U vra Fredi», tha një zë përbri. Ah, ia bëri Sherifi me vete, shesh i mallëkuar! Gjys-

mëtanku rrotullonte pa pushim kullën e tij të hekurt. Sherifit i shkoi nëpër mend se, sikur të ishte një tank tamam, ai do të dukej ndoshta më pak i tmerrshëm se kështu siç ishte, ulok, i kruspullosur në vend si nga një damblla. Në fshatin e tyre tregonin për një ulok të tillë, një farë Tosun agai, që ishte bërë kob i farefisit, sepse, ashtu i ngujuar në tokë siç ishte, i urdhëronte dhe i torturonte të gjithë, duke tundur vazhdimisht me kërcënim një shkop të gjatë plot me mbishkrime turke.

Sherifi u zvarit më tej. Përbri tij dalloi profilin e bryllët të Teutës. Kujdes, Teuta, tha me vete. Ai vuri faqen e majtë pothuaj puq me tokën, sepse kështu i dukej se zvogëlonte lartësinë e kokës. Syri i tij i djalhtë pa përsëri statujën. Ndërsa herën e parë i qe dukur sikur ajo po largohej prej tyre, tani iu duk se po avitej. Ishte tamam një i marrë me rroba bronci. Tani veshi i Sherifit dallonte breshëritë e shkurtra, të shpeshta të fortinove, nga e shtimja e rëndë, pak më e rrallë e qenies së kobshme gjysmatank-gjysmabunker. Shtjer, Tosun aga, shtjer, qen bir qeni, murmuriti Sherifi, duke kërcëllitur dhëmbët. Një forcë e padukshme u mëshonte brrylave, qafës, gjithë trungut të tij, për të shtrënguar muskujt e për t'u zvaritur në drejtim të ulokut, mirëpo urdhri ishte i prerë: asnjë nga partizanët e njësitit, në çfarëdo rrethane qoftë, nuk do të sulmonte fortinot e sheshit e sidomos tankun. Detyra e njësitit ishte të pushtonte Radio-stacionin dhe të gjitha forcat e tij duhej t'i ruante për këtë. Veç kësaj, shumë partizanë që ishin përpjekur të sulmonin gjysmëtankun, ishin vrarë prej tij, prandaj pritej të vinin skuadra speciale të stërvitura posaçërisht për këtë punë, që ta shkullnin që andej përbindshin. Sherifi dalloi prapë Teutën që zvaritej pak përpara tij. Tregonin se Tosun agai, përpara se të vdiste, kishte vrarë një nga nuset e shtëpisë. Kjo kishte ndodhur në fund fare, në prag të vdekjes, kur atij s'para i bindeshin më, dhe ai e kishte joshur nusen pranë me zë të ëmbël, pastaj, kur ajo i qe afruar aq sa ta arrinte shkopi, e kishte goditur me të dhe e kishte lënë të vdekur në vend. Kujdes, Teutë, përsëriti me vete Sherifi.

«Ja Pirrua i Epirit», i pëshpëriti mu në vesh Javeri, qe zvaritej përbri. «E shikon Pirron e Epirit?» dhe bëri me sy nga një ndërtesë e lartë.

«Ku?» tha Sherifi, që kujtoi se tjetri i tha për një farë Pirro Bakiri nga kompania e katërt.

«Te dritarja e qoshes, ai me helmetë në kokë.»

Sherifi mbeti pa mend. Si qenkësh ngjitur Pirro Bakiri në dritaren e ministrisë dhe, veç kësaj, me një helmetë në kokë?

Ata shkëmbyen disa herë fjalët «si», «ku», «nuk e shikon», «ajo koka me helmetë», gjersa Javeri mbyti nën vete një të qeshur, mbi të cilën ai dukej sikur kishte rënë përmbys si mbi një dhelçër. Ahere Sherifi e kuptoi se ishte fjala për një nga ato kokat e gdhendura në kolonat e ndërtesës.

«Pizeveng» vërshëlleu nëpër dhëmbë. «Edhe këtu e gjete të më ngacmosh? Pizeveng qyteti.»

Sherifi u platit përdhe dhe gjatë zvaritjes së pastajme u përpoq të largohej sa më shumë prej Javerit.

Pas kapërcimit të sheshit dhe në orët e pastajme të natës, kur ata përparuan rrugicave, nëpër një errësi që çirrej aty-këtu nga pika dhe vija zjarri, Sherifi e harroi plotësisht talljen. Mirëpo tani që Javeri e ngacmoi përsëri, iu rikujtuan të gjitha.

Pse s'më lë të qetë, pizevengu, përsëriti ndoshta për të dhjetën herë. Tani kishte gdhirë plotësisht dhe ai u përpoq ta hiqte mendjen nga Javeri, duke vështruar drurët në trotuarin e mesmë të bulevardit. Nga era e ftohtë ata përkuleshin vazhdimisht në një drejtim, bëheshin si me shpinë, si me pelerinë shtegtari, saqë, kur era pushonte një grimë dhe ata drejtoheshin në vend, të vinte çudi se si nuk kishin lëvizur më tutje. Sherifit i shkoi nëpër mend se nuk paskesh gjë më të trishtuar në botë se drurët e një bulevardi dimëror si ky këtu.

Në të vërtetë edhe ai vetë e ndiente veten pak të huaj këtu dhe pikërisht ky ishte shkak, që ndijshmëria e tij ndaj ngacmimeve të Javerit ishte rritur shumë, që-kurse kishin hyrë në Tiranë. Ai ishte këtu, në një farë mënyre, mysafir, ashtu sikurse Javeri ishte, në një farë

mënyre, zot shtëpie, prandaj Javerit, më pak se kurdoherë, i përkiste ta ngacmonte. Maleve dhe fshatrave Sherifi nuk e çante kokën fort për ngacmimet e Javerit, bile dukej sikur ai kishte qejf të ngacmohej prej tij, madje, kur Javeri e tepronte, kthehej edhe ai për të marrë hak. Në të vërtetë, përveç fjalëve «djali i mamasë» dhe «pizeveng» (bile edhe këto i kishte huajtur nga një skeç partizan), Sherifi, me gjithë përpjekjet që kishte bërë, nuk kishte gjetur dot ndonjë ngacmim më të madh. Më në fund, ai e kishte kuptuar se jo vetëm nuk ishte grindës, por nuk ishte i aftë të ngacmonte asnjëri dhe prandaj kishte hequr dorë përfundimisht nga kjo gjë.

Në bulevard era vazhdonte të përkulte drurët pa mëshirë. Të shkretët drurë! tha ai me vete dhe në çast i erdhën ndërmend mollët e fshatit të tij. I përfytyroi një copë herë, duke i krahasuar me drurët e bulevardit, pastaj tha me vete: Shyqyr që janë atje larg! Ato gjithashtu do të ishin të huaja këtu, midis këtyre drurëve vagabondë, beqarë të vjetër, të mësuar me gjithfarë kodoshllëqesh të qytetit. Ndër mend i vetëtiu një vajzë jetime nga fshati, një farë Hyrije, që iku në qytet dhe u bë grua e përdalë. Hm, qeshi me vete, ku nuk më vete mendja, dhe donte të mendonte prapë për mollët, por diçka e pengonte. Diku, nga veriperëndimi i qytetit, filluan të gjëmonin prapë topat. Njësi, i fshehur prapa murit të një depoje manifakturash, në të cilin një pjesë e partizanëve po hapnin me qysqi vrima dhe të çara, për të vendosur mitralozat dhe pushkët antitanke, nuk ishte zbuluar, siç dukej, akoma nga gjermanët. Bulevardi «Musolini» ishte krejtësisht i ydekur. Ndërtesa të larta me grila të mbyllura ngriheshin rresht, të ngjitura sup më sup. Prapa kangjellave të lagura të kopshteve pemët lotarake ngjanin si vajtojca. Shtëpi e kopshte pasanikësh, mendoi Sherifi. Helmetat e rojeve gjermane te porta e Radiostacionit dhe lart në tarraca shkëlqenin nga shiu. Larg, nga e djathta, dukej pjesa e prapme e ndërtesës së kuqërreme të Bankës së Shtetit. Nga e majta ishte një hotel. Sherifi lexoi me vështirësi: Hotel «Kontinental».

Nga drejtimi i burgut të ri u dëgjuan gjëmime mor-tajash dhe, në intervalin midis tyre, breshëritë e nga-thëta të mitralozave të rëndë. Pas pak, sikur zhurma e luftës të ishte një erë që rrëkullisej mbi qytet, ajo u për-sërit më afër. Po gjuanin fortinot e qendrës. Midis tyre Sherifi dalloi të shtimen e topit të tankut. Shtjer, Tosun aga, tha me vete. Ai e mori me mend se si tani predhat e mitralozave të rëndë grinin e bënin shoshë trupat e vdekur të partizanëve, të mbetur aty-këtu në shesh nga kalimet e njësiteve që i ishin afruar gjatë natës bulevardit «Musolini». Tani për tani kjo ishte e vetmja zonë e qetë e Tiranës. Thoshin se këtu ishte mbledhur lëmsh, gati për të ikur, gjithë zhgani i borgjezisë, kuislingëve, ish-ministrave dhe aristokratëve të kryeqytetit.

Nga qendra u dëgjuan përsëri breshëritë e fortinove. Kundër dëshirës, Sherifi përfytyroi predhat që shqyenin tani trupat e Fredit dhe të Belulit. Ato shkatërronin shpinat dhe gjokset e tyre. Pastaj, sikur të mos mjafto-nin këto, shkopi i gjatë, i hekurt, me mbishkrime turke ngrihej kërcënues mbi ta për t'u çarë kafkën më dysh. Sherifi tundi kokën si për të shkundur dremitjen që po i afrohej. Nga sheshi vinin gjëmime të rënda, ritmike. Vazhdonte të shtinte gjysmëtanku.

Të mësuar për stina të tëra me prozhme, traga fsha-ti, hendekë me baltë dhe djerrinë, partizanët i bezdiste statizmi i qytetit, ky taban i fortë betoni dhe asfalti, i cili nuk i bënte asnjë lëshim thundrës së këmbës që mbësh-tetej në të, por, përkundrazi, i jepte një kundërgoditje, që ndihej në të gjithë trupin.

Njësi ishte përforcuar prapa murit rrethues të depos së manufakturave. Kishte mbaruar vendosja e mitraloza-ve dhe e pushkëve antitanke si dhe hapja e vrimave të mëdha te pjesa e prapme e murit, nëpërmjet së cilës një-siti mund të tërhiqej në rast të një sulmi të befasishëm të tankeve të rënda. Urdhri ishte i prerë: sulmi kundër Radiostacionit do të bëhej vetëm kur të fillonte sulmi në të gjithë krahun e majtë të bulevardit «Musolini».

Bulevardi vazhdonte të ishte i vdekur. Tek-tuk kalonte ndonjë triçikël dhe akoma më rrallë ndonjë veturë. Nga porta e hotelit doli një grua e gjatë me rripin e çantës hedhur në sup. Ajo eci një copë herë duke trokitur takat e larta në trotuar, pastaj ndaloi, hapi çantën dhe u pa, siç duket, në pasqyrëzën e ngjitur në kapakun e saj. Pastaj po me atë gjest energjik e mbylli çantën dhe vazhdoi të ecte me kokën lart.

— Sherif, — u dëgjua zëri i butë i Javerit. Po Sherifi nuk e ktheu kokën. I habitur, ai ndiqte me sy gruan. Ajo dukej sikur murmuriste me vete. Bile nga lëvizja e buzëve Sherifit iu duk se ajo tha dy-tri herë fjalën «maskara». Ç'bëhet në këtë qytet, tha ai me vete. Të del një grua në një rrugë ku pritet të bëhet batërdia, nuk mjafton që ecën trak-truk midis dy ushtrive, por shikohet edhe në pasqyrë, gjatë ecjes, dhe thotë edhe «maskara».

Gruaja kishte një të ecur të veçantë, me një të hedhur të lehtë që u shpërndahej gjithë gjymtyrëve të saj. Dukej sikur në qendrën e atij trupi luksoz, diku brenda, këllqeve dhe barkut, kishte një bosh ajror që e shkaktonte atë të hedhur.

— Sherif, të pëlqen? — u dëgjua pas shpine zëri i Javerit, por ai nuk e ktheu kokën. Po në atë çast ai ndjeu te veshi një frymëmarrje të rëndë. Pa kthyer kokën, e njohu dihatjen e Memecit.

— Çfarë ke? — tha Sherifi.

— Uu, — ia bëri Memeci, duke treguar me sy gruan që po ikte, duke u lëkundur mbi vithet e larta.

— E çë pastaj? — tha Sherifi.

Sytë e Memecit ishin thjesht të habitur dhe Sherifit i erdhi keq që i foli aq ftohtë.

— Është grua e keqe, me siguri, — tha.

Memeci tundi kokën në shenjë pohimi. Ai kishte sy të çelët, si të qelqësuar, të mbushur tejpertej me atë qetësi të tepërt që ua jep njerëzve të tillë mungesa e gojës. Ishte bashkuar me batalionin dy muaj përpara, gjatë marshimit përmes një zone të mbushur me reaksionarë. Njëherë nuk kishin dashur ta mbanin në batalion, për shkak të gjymtimit të tij, por ai e kishte

BIBLIOTEKA E
GJYKIMORIT
15 JAN. 1966
6666
8082

ndjekur brigadën me kilometra të tërë nëpër një zallinë të mbuluar me dëborë. Partizanëve u vinte keq, por edhe i jepnin të drejtë komandantit të batalionit; nuk kishin dëgjuar ndonjëherë për ekzistencën e partizanëve të verbër, të shurdhër, ose memecë si ky. Mirëpo ai, gjysmë i zbardhur nga borima, çapitej nëpër gjurmën e ngrirë të batalionit, duke bërë vazhdimisht «u, u» si një erë që nuk pushon. Përveç kësaj, në sytë e tij kishin një «përse» kaq të madhe dhe prekëse, sa që e bëri për vete praparojën. Dalngadalë ajo «përse» e tij, ashtu e madhe dhe hutaqe si një shpend i ngathët, u zhvendos nga sytë e tij në sytë e shumë partizanëve dhe komandantëve, gjersa puna u bisedua në shtab. Shtabi e pranoi. Sherifi vështroi për disa sekonda sytë e kthjellët të Memecit.

— Të pëlqen? — i tha, duke ia bërë me kokë në drejtim të gruas. Ai u habit dhe vetë se si u vu, pada-shur, në rolin e Javerit dhe i erdhi turp.

Memeci mblodhi supet me neveri dhe bëri «jo» me kokë.

Prapa shpinave të tyre kishte një gjallëri. Sherifi ktheu kokën dhe pa se rrotull komisarit ishin mbledhur katër a pesë partizanë. Ata përkuleshin të gjithë poshtë, drejt diçkaje, që dukej sikur njëri prej tyre e kishte zënë për gryke dhe po i merrte shpirtin. Ç'po bëjnë ata atje? tha me vete Sherifi. Iu duk se vërtet ata kishin vënë në mes e po mbytnin dikë. I mbyturi, nën shtrëngimin e fytyrës, herë lëshonte një zë të ngjirur, herë e ngrinte papritur atë në një mënyrë arrogante ane të çjerrë. Ç'është kjo? tha Sherifi me vete dhe në çast e kuptoi: Ata kishin venë poshtë e po i merrnin frymën ndonjë gjermani. Zëri ndihej që atje tej, fliste në gjuhën gjermane. Sherifi i tha Memecit të kishte kujdes pozicionin dhe bëri prapa.

— Ç'është? — pyeti, duke u përpjekur të shihte poshtë këmbëve të grumbullit robin e lidhur. Por atje nuk kishte asgjë. Ishte vetëm një kuti e vogël me një pëlthurë përpara, së cilës komisar i vërtiste me kujdes dy-tre butona të rrumbullakët.

— Është radio, — tha dikush, — radio me bateri. Aha, ia bëri Sherifi. Ishte hera e parë në jetën e tij që shikonte një radio. Iu duk tepër banale.

Zëri i spikerit gjerman herë hollohej, herë trashëj, herë mbytej midis vërshëllimave të skëtërrshme. Befas ai pushoi, duke lënë pas vetëm një gjullurdi boshe. Partizanët ngritën kokat dhe vështruan në mënyrë pyetëse në fillim komisarin, pastaj njëri-tjetrin. Komisari nuk i hoqi sytë nga kutia dhe as lëvizi ndonjë nga butonat. Gërhima e rëndë e radios u dendësua dhe fill pas kësaj, nga mesi i asaj gjullurdie, u ngrit një zë i mprehtë e melodioz femre: «Këtu radio Tirana. Dëgjuat lajmet gjermanisht. Po japin lajme në gjuhën shqipe. Forcat e lavdishme të Rajhut gjerman po i zmrapsin me sukses sulmet e rebelëve të kuq mbi Tiranë.»

— Oh, oh, oh, ti... nënën, — thirri me zë të ngjitur Mete Aliu, partizani më gjaknxehtë i njësitit. Sytë e tij të zgurdulluar jashtë mase u rrotulluan mbi sytë e të tjerëve dhe për një çast u duk se gjakftohtësia e tyre e tërboi atë më shumë se fjalët e spikeres.

— Si? — thirri ai, duke treguar me dorën që i dridhej radion e vogël, — si guxon... ajo ... bijë kurve... të ... të ... Po ju, ç'bëni ju?

Buzët e tij ishin shkumbosur anëve.

— Shët, — ia bëri komisari, — na lër të dëgjojmë, Mete.

— Të dëgjosh? — ulëriti partizani dhe me një gjest të furishëm shkuli revolverin nga brezi. Dy-tri duar u përpoqën t'i zinin krahun, por ndërkaq ai arriti të lëshonte dy plumba në drejtim të radios. Njëri prej tyre e preku aparatit duke shkaktuar një zhurmë shurdhuese brenda tij.

— Ah, bravo Mete, — thirri komisari me një ton të keq. — Qenke trim i madh kundër një copë kutie! Bravo, s'ke ç'i thua!

Mete Aliu kërcëlliti dhëmbët.

— Nuk rri unë të dëgjoj ç'thotë ajo bushtër, — murmuriti ai. — I fut një plumb mu në të s'emës, ja ç'i bëj.

— Nuk tregohet trimëri kundër një copë kutie, — tha komisari. — Trimërinë tregoje nesër ose pasnesër, kur të vijë koha, atje, — dhe ai zgjati dorën në drejtim të ndërtesës së Radiostacionit, nga tarracat e së cilës rojet gjermane vështronin me dylbi rreth e rrotull.

— Trimëri? — ia bëri si i ndërkyer Mete Aliu. — Mua më përmend trimërinë?

— Nuk thashë se s'je trim, — tha komisari. — Që je trim, bile ngandonjëherë trim i marrë, këtë e dinë të gjithë, po kjo që bëre sikur s'i shkon trimërisë.

Në vështrimin dhe në zërin e komisarit nuk kishte ndonjë shenjë ironie. Megjithatë, ajo përvijojë fare qetë në nofullën e tij të gjerë, eshtake. Në atë nofull ishin ngulur sytë e Mete Aliut. Ata ishin të vegjël dhe me një skuqje të përhershme të së bardhës, të ngjashme me damarët e hollë të stërrallit. Ishin nga ata lloje sysh që duket sikur gjumi i lodh po aq sa edhe pagjumësia dhe, veç kësaj, ashtu të trubullt pak në kuqëlimin e tyre, ata krijonin tek i panjohuri një lloj largësire, përshtypjen e së cilës e shtonte kapota bojë hiri, jashtëzakonisht e gjatë e partizanit.

Mete Aliu murmuriti diçka të pakuptueshme. Të gjithë e dinin se vrulli i inatit, ashtu siç vërshonte rrëmbyeshëm mbi fytyrën e tij të eshkët, po aq rrëmbyeshëm e braktiste atë, duke e lënë në një çrregullim të shushatur.

Spikerja e radios vazhdonte të fliste përmes rënkimesh, gërvishjesh e fishkëllimash të panumërta. Mete Aliu dëgjonte me sytë të ulur.

— Kjo kuti s'ka faj, — tha komisari me zë të qetësuar, pa iu drejtuar asnjëri. — Ajo, ashtu siç thotë fjalë të këqija, mund të thotë edhe fjalë të mira, sepse ajo komandohet nga larg. — Ai pushoi ca sekonda për të gjetur, siç duket, një shpjegim më të thjeshtë dhe pastaj, për të dytën herë, tregoi me dorë ndërtesën e lartë gri të Radiostacionit — Shpirti i saj është atje.

Dy-tre partizanë kthyen kokat andej.

Komisari kishte një zë të tillë prej baritoni, sa që Sherifi bënte gjithmonë çudi se si nga një qafë e gjatë

si e tij mund të dilte një zë aq i plotë. Çdo herë që komisar i matej të fliste, Sherifit i dukej se ja, më në fund, zëri do të ishte holluar, mirëpo nuk ndodhte kurrë ashtu. Në të vërtetë, Sherifit do t'i pëlqente shumë të kishte një zë të tillë, të ngrohtë, me timbër të ulët, të ngjashëm paksa me zërin e njeriut që i është ftohur gryka.

Shpirti i saj është atje, përsëriti me vete Sherifi. Në fshat, netve të dimrit tregonin përralla për shtriga dhe lugetër, që ishin të pamposhtur në dyluftime, sepse shpirtin e kishin larg, në fund të detit, ose në një guaskë, diku në majë të një mali me akull. Që t'i mposhtje ato, duhej t'u gjeje shpirtin. Kështu ishte edhe puna e kësaj kutie. Shpirti i saj ishte brenda asaj ndërtese me antena përsipër, prapa rojeve gjermane. Për herë të parë Sherifi besoi se ajo ndërtesë ishte vërtet e rëndësishme, përderisa kishte të bënte me një shpirt, dhe bile, me një shpirt të keq.

— Ky zë dëgjohet kudo nëpër botë, — tha komisar i, duke vënë dorën mbi radio. Në tonin e zërit të tij kishte shumë keqardhje. — Ky duhej të ishte zëri i Shqipërisë, por ç'e do, — vazhdoi ai, — ky është një zë i huaj.

Ai rrotulloi butonin dhe zëri u ngrit e u ul disa herë sikur po i shtrëngonin gurmazin. Gishtat e komisarit ishin nervozë.

— Shqipëria akoma s'ka zë, — tha ai. — Ajo është e pagojë, si Memeci.

Nga pozicioni i tij, ngaqë dëgjoi, siç duket, t'i përmendej nofka e tij, Memeci ktheu kokën. Sytë i kishte si gjithmonë të çelët, dy pyetje të mëdha që ishin shkrirë duke formuar pellgje të vogla, të pikëlluara.

— Si Memeci, — përsëriti komisar i dhe në çast picerroi sytë sikur iu kujtua diçka, — ose, më mirë, ajo e ka pasur zërin, — vazhdoi ai mendueshëm, — por gjer më sot atë zë nuk ia ka dëgjuar kush në botë përmes valëve të radios.

Supet e Mete Aliut u drodhën nga ngashërimi.

— Ja, këtë do të bëjmë ne këto ditë, — tha komisar i.

— Jo të luftojmë me kutira, por të marrim Radiostacionin, që ta bëjmë Shqipërinë me gojë.

Mete Aliu nuk e mbajti dot një gulçimë.

— Ç'qenke dhe një ti, o komisar, — tha me një zë të deformuar nga ngashërimi. Ai deshi të thoshte diçka, por ngashërimi po prishte fjalët e tij, si ujët që merr përpara e shkatërron një ledh të butë. Bëri një gjest me dorë, sikur të shkundte diçka të paqenë, të ngjitur në gishtat e tij, dhe zuri të ikte përgjatë murit.

Ballë për ballë desh u përplas me komandantin. Trup mesatar, me kokë të qethur shumë lart anëve, gjë që i jepte asaj një pamje kryeneçe, me ca syze me xhama krejt të plasaritur gjatë zvaritjes së djeshme, të lidhura në njërin vesh me tel, në tjetrin me spango, komandanti Dino Sinojmeri po vinte me atë vrull paksa të panatyrshëm, që i kap herë pas here tipat e sertë, por të hutuar. Në njërin dorë ai mbante një grumbull çelësash të të gjitha madhësive.

— Ç'po bëni ju kënde, — thirri ai, duke i zënë rrugën Mete Aliut, — duele?

Mete Aliu nuk dinte ku t'i shpinte sytë. Ai fshiu diçka në erë me pëllëmbën e dorës, sikur të thoshte: lëre tani, u bë ç'u bë, dhe bëri t'i ikte anash komandantit, pikërisht nga ajo anë, ku xhami i syzeve të tjetrit nga plasaritja ishte kthyer në një tufë të dendur rrezesh, prapa së cilave syri i komandantit me siguri e shikonte botën në një pamje krejt anormale.

— Stop, — thirri komandanti, duke e përplasur çizmen e majtë përpara këmbëve të Mete Aliut. — Domethënë, këndo, o muzë, sherret e Mete Aliut nga kompania e tretë. Bravo, bravo, s'ke ç'i thua.

— Ditë e zezë, — murmuriti Aliu, — e poshtërojnë njeriun për një copë k...

— S'ka ndonjë gjë serioze, profesor, — ndërhyri komisari, — Mete Aliu pati një keqkuptim të vogël me aparatën e radios.

Dora e komisarit u përpoq të mbulonte vrimën që kishte bërë plumbi i Mete Aliut.

— Ç'janë këta çelësa, profesor? — pyeti ai menjëherë.

— Kopjet e çelësave të Radiostacionit, — tha komandanti. — Porsa m'i dërguan nga shtabi. Ja, ky i madhi është i portës kryesore, ky këtu i sallës së mikrofonave. Ky i arkivit.

— Ik tani që profesori nuk e ka mendjen, mbathja, — i pëshpëriti dikush Mete Aliut.

Ngaqë para lufte jepte greqishten e vjetër në një shkollë të një qyteti të humbur kufitar, disa nga partizanët, duke përfshirë edhe komisarin, e thërritnin komandantin e njësitit «profesor». Në të vërtetë askush nuk e kishte vërtetuar ndonjëherë se ajo gjuhë që ai u mësonte me vjete nxënësve, ishte vërtet greqishtja e vjetër. Relacionet e inspektorëve të Ministrisë së Arsimit kishin raportuar disa herë se ajo ishte një gjuhë e panjohur, që pretendohet prej mësimeve se ishte greqishte e vjetër, por që, sipas mendimit të komisionit inspektues, mund të ishte greqishte e vjetër aq, sa mund të ishte sanskrite, ose keltishte e vjetër. Kur në batalion erdhi lajmi se profesori i greqishtes së vjetër, tuhafi i famshëm që kishte ngatërruar vite me radhë ministrinë mbretrore kishte dalë partizan dhe po vinte në batalion, të gjithë pritnin të shikonin një intelektual hollak e të zbetë, që e shtynte në partizanllëk një idealizmë e vjetër kombëtare dhe që shpejt a vonë, duke mos duruar dot vështirësitë e jetës së malit, do të braktiste përsëri batalionin. Mirëpo habia e tyre që e jashtëzakonshme, kur në vend të njeriut delikat me bastun dhe ombrellë (kishte pasur raste të tilla dalje në mal), ata kishin parë një burrë shpatullan, që ecte disi shtrembër, por me një shtrembërsi të tillë, që të zgjonte çuditërisht ndjenjën e forcës. E vetmja gjë që i përmbahej përfytyrimit të tyre, ishin syzet, por edhe ato, si për inat, ishin ndryshe, dy rrrathë kokëfortë, të rrumbullakët, prapa të cilëve ishin ngulur si me vida sytë e tij prej inatçiu, ku nuk kishte asnjë hije librash. Pas dy javësh, në sulmin e parë kundër një kazerme italianësh, «profesori», siç kishin filluar ta quanin, që treguar trim i tërbuar dhe pas dy muajsh që bërë komandant kompanie.

— Ja, — tha ai, — këta janë gjithë çelësat, — dhe i tundi me forcë. Ata, të vegjël, e të mëdhenj, bënë një zhurmë të gëzueshme.

Partizanët i vështronin ata me kureshtje dhe herë pas here kthenin kokën nga Radiostacioni, sikur të mos u besonin syve që çelësat e ndërtesës, me të cilën ishte lidhur fati i tyre këndeje e tutje, ishin këtu, midis tyre.

— Ilegalët kanë punuar mirë, — tha Dino Sinojmeri. Tutje, pas shpinës së tij, u dëgjua një e qeshur. Ish-te Teuta, e vetmja vajzë e njësitit, që ishte ndeshur, me sa duket, ballë për ballë me Mete Aliun.

— Hm, — ia bëri Dino Sinojmeri.

Teuta po vinte drejt tyre dhe dukej që të qeshurën e kishte jo vetëm në fytyrë, por ajo i kishte ndryshuar edhe ritmin e hapave dhe tani përpiqej ta përthyente te mesi.

Të qeshurën e Teutës partizanët do ta njihnin midis mijëra të qeshurash të tjera. Teuta qeshte lirshëm dhe shpeshherë, kur i dukej se kishte qeshur pa vend, ajo vinte dorën te goja, sikur e qeshura të ishte një shpend që dilte prej saj, dhe ajo përpiqej t'i kapte bishtin ose krahët, për ta kthyer atë mbrapsht. Edhe tani, kur pa komandantin, ajo vuri dorën te goja, por ishte pak vonë.

— Hm, — ia bëri prapë Dino Sinojmeri, duke e vështruar vëngërthi vajzën. Teuta ngriti supet si për të thënë «asgjë».

— E kishim fjalën te çelësat, — tha Dino Sinojmeri.

— Ilegalët kanë punuar vërtet mirë. Ai e tundi edhe një herë grumbullin e tyre dhe pastaj iu kujtua, siç duket, diçka, sepse u kthye papritur dhe iku në atë anë, ku po hapnin një vrimë tjetër për mitralozin e dytë.

Grumbulli i vogël, që ishte krijuar për shkak të Me-te Aliut, u shpërnda.

— Ç'u bë atje? — pyeti Javeri, kur Sherifi erdhi prapë në pozicion. Zëri i tij ishte i butë dhe serioz dhe Sherifi, që kishte vendosur të mos i fliste më, aty për aty, ndërroi mendje.

— Mete Aliu, — tha me zë të ulët, — goditi me revolver kutinë e radios.

Javeri qeshi me zë.

— S'kishte se si të mos ndodhte kjo, — tha ai. — Kish ditë që Mete Aliu s'kish bërë ndonjë proçkë.

— Uu, — ia bëri Memeci, duke treguar me kokë në drejtim të bulevardit.

— Çfarë ke, Memeci, — tha Sherifi.

Në bulevard, duke bërë zigzage si një e dehur, po kalonte një veturë. Nga xhamet e saj të thyera vareshin thekët e një qilimi persian.

— S'kam parë ndonjëherë makinë të ecë kështu, — tha Javeri.

Prite kur të më thotë: ke parë ti Sherif? mendoi Sherifi. Por Javeri nuk tha asgjë. Ai ndiqte me sy makinën sikur të shikonte një pamje gazmore.

— Është ndonjë veturë pasanikësh që nuk i njohin rrugët e qytetit, — tha Javeri. — Prite kur të na futet mu në turi.

Por vetura u kthye më në fund vrulltazi në një nga rrugët që lidhnin bulevardin me Rrugën Mbretërore.

— Uuu, — ia bëri përsëri Memeci, që, siç duket, pa diçka tjetër në bulevard. Por Sherifi nuk e ktheu kokën. Po binte muzgu dhe ai i ndiente tëmthat të rënduar. Sytë po i koteshin. Uuu, ia bëri përsëri Memeci. Ja, kështu ka qenë Shqipëria, pa gojë, kishte thënë komisar. Ku i vete mendja, tha me vete Sherifi. Po pse të mos i vejë. Ndaj është komisar, që t'i vejë mendja degë më degë. Pa gojë, si Memeci, përsëriti ai. Dhe kushedi sa kohë ka kështu. Një mijë vjet memecllëk. Dy mijë ndoshta, kushedi. Sa vjeç është vallë Shqipëria? Sherifi kishte dashur ta bënte njëherë këtë pyetje në orën politike, po i kishte ardhur turp. Në fshatin e tij plaka Qenane ishte aq e moçme, saqë thoshin se mbante mend

kurrierin perandorak që çonte kokën e prerë të Ali Pashë Tepelenës në Stamboll. Karroca ishte me shenjë mbretërore dhe koka e vezirit, e mbështjellë me borë e me kripë, rrezëllinte si kokë e stolisur nuseje. Kështu rrëfente plaka Qenane. Kurse Shqipëria duhej të ishte shumë, shumë më e vjetër.

Atij iu kujtua fshati dhe shtëpia e tij. E kishte parë kaq herë në ëndërr shtëpinë me muret që i fryheshin dhe mundoheshin t'i hidheshin përsipër si një jorgan i keq dhe me oxhakun e zi që kërkonte ta kafshonte: i pabesë, o i pabesë. E kishte djegur atë shtëpi me dorë të tij, një ditë shkurti. Sikur dikush t'i thoshte më parë se do të vinte dita që ai do të merrte urën e do t'i vinte zjarrin shtëpisë së babait, ai, ose do të shqyhej gazit, ose do të vinte kujën. Mirëpo kjo ndodhi vërtet në atë mbasdite dimri, kur njësi i tyre hyri në fshatin e djegur nga ndëshkimorët gjermanë. Fshati mezi njihej. Ç'do gjë ishte bërë shkumb e hi, ishte ftohur, kishte vdekur. Të gjalla ishin vetëm çesmat, që dukej sikur gulçonin midis asaj shuarjeje. Dhe befas, midis shtëpive kufoma, me ato zgavra dritarësh të nxira, atij i doli përpara shtëpia e vet, për çudi e paprekur, e bukur midis mynxyrës, e vëngër, e pakuptueshme... Ai shqeu sytë, kur e pa atë, për të cilën kaq muaj e kishte marrë malli ta shihte dhe që tani, midis asaj zie, i ngjau si një nuse shtrigë që krihet midis vdekjes. Ç'je ti? Pse je kështu? kishte ulëritur me vete, sikur ta kishte kapur shtëpinë në turp dhe, pa menduar asgjë tjetër, kishte vrapuar për të gjetur vajgur dhe shkrepëse dhe, para se dikush ta ndalonte, i kishte vënë zjarrin. Dhe ajo, duke e lënë veten të kapëllohej, prej flakëve, me oxhakun e ngritur përpjetë sikur kërkonte ndihmë, ishte djegur. Sherifi i kishte akoma në vesh ato murmurima të mbytura trarësh, që herë i ngjanin si ankime, herë si mallëkime të vjetra. Ja dhe tani, duke parë ndërtesat e bukura të këtij bulevardi të huaj, ai, padashur, psherëtiu. Së shtëpi do të digjen akoma, tha me vete. Kur njësi ishte larguar nga fshati, ai kishte kthyer sytë për herë të fundit. Binte shi. Shtëpia e tij, tashmë gërmadhë, nxinte atje

përtej, midis fatit të përbashkët të gjithë fshatit. Vetëm oxhaku, që kishte mbetur, kushedi pse, në këmbë, ashtu i zi e i kapënisur, dukej sikur i thoshte që nga larg: Sherif, o bir, ç'që kjo që na bëre?

Më vonë komisarari i kishte thënë: «Kot e dogje shtëpinë tënde, Sherif. Njerëzit e tu, siç dëgjuam, s'u kishin bërë ndonjë shërbim gjermanëve». Sherifi qe skukur si asnjëherë tjetër. Domethënë edhe komisarit, ashtu si atij, i kishte shkuar nëpër mend se mos...

Sa shtëpi e pallate do të digjen akoma, përsëriti ai me vete, pa i hequr sytë nga grilat e mbyllura, mospërfillëse, matanë bulevardit.

Diku nga e djathta gjëmuan përsëri mitralozat e rëndë.

— Ndoshta po kapërcen sheshin njësiti që do të marrë Bankën, — tha Javeri, duke zgjatur qafën, si për të dëgjuar më mirë.

Midis breshërisë së mitralozave gjëmuan plasje bombash.

— Ata janë, — tha Javeri.

Filluan të shtinin fortinot e sheshit «Skënderbej» dhe Sherifit iu duk se dalloi midis tyre topin e gjysmëtan-kut. Tyta e tij e gjatë, me shkronja gjermançe sipër (me siguri kishte shkronja të tilla), zgjatej tani prapë mbi trupat e shokëve të vrarë, tej e tëhu. Tosun agai, në fshat, pasi e kishte vrarë nusen e re, e kishte goditur një copë herë të gjatë kufomën me atë shkopin me mbi-shkrime turke, gjersa të tjerët mezi arritën ta nxirrnin trupin nga rrethi i goditjeve të tij.

— Ftohtë, — tha Javeri.

Bënte vërtet shumë ftohtë. Muzgu sa vinte dendësohej mbi qytet. Mbi tarracën e lartë të Radiostacionit antenat po mjegulloheshin dalngadalë. Sherifit iu kujtuan përsëri fjalët e komisarit për memecllëkun e vendit. Ku i vete mendja, tha ai prapë me vete. Shqipëria nuk ka zë. Ishte vërtet ashtu. Kishte bubullima, rënkime erërash nëpër humnera, krisma armësh, ca iso të zgjatura, të zgjatura si të tjerrura sipër pllajash, rropama demonstratash, ca gjëmime të mbytura të tokës

(ai vetë i kishte dëgjuar ato duke vënë veshin përdhe, gjatë kohës që ruante dhinë), por këto treteshin si në humbëtitë. Pa zë, tha ai me vete. Ja, këtë s'e kisha menduar ndonjëherë. Në këtë kohë sytë e tij dalluan përtej, matanë bulevardit, një si kolonë të bardhë që u ngrit heshturazi drejt qiellit. Sherifi ndoqi me sy dritën e projektorit, që u lëkund, pastaj u anua, u anua dhe ishte gati duke rënë në tokë për t'u bërë copë e thërrime, kur befas, me një lehtësi të jashtëzakonshme, u drejtua përsëri. Dy muaj më parë Sherifi do të kishte mbetur me gojë hapur sikur të shikonte një fantazmë të tillë, por gjatë sulmit mbi Tiranën ai qe mësuar me projektorët.

— Po i bëjnë provën ndonjë projektori të ri, — tha Javeri. — Bëhu gati të luftosh me dritë llamburitëse, si në ballo.

Pas shpinës së tyre u dëgjua përsëri gërvima çjerrëse e radios. Komandanti, komisari dhe ca partizanë të tjerë ishin përkulur prapë mbi të dhe po dëgjonin lajmet. Midis tyre Sherifi dalloi profilin e butë të Teutës dhe, siç i ndodhte gjithmonë kur e shikonte, ndjeu një squllje të vogël në pjesën e majtë të gjoksit. Një ditë më parë, gjatë kapërcimit të sheshit, për një çast i shkrepri në kokë dyshimi i marrë se Teuta, do të ngrihej e do t'i afrohej gjysmëtankut. Bile njëherë, duke rrezikuar të goditej nga predhat, ai qe ngritur mbi bërryla për të parë se ç'bente ajo. Ishte gati të thërriste: Teuta, moj budallaqe, hiqe nga mendja atë gjë. Ai të vret. Të vret me shkopin e hekurt si... si... ti nuk e di... kishim në fshat një Tosun aga...

Kishte fjetur një natë ngjitur me Teutën në stanet e Belshit. Ishte tetor. I kishte zënë furtuna në pllajë dhe ishin futur për të fjetur në stan, të gjithë rresht, të lagur qull, me nga një kollë, apo teshtimë sipër fytyrës. Atij i qëlloi të shtrihej përbri Teutës. S'kishte fjetur kurrë në jetë kaq afër me ndonjë femër. Nën përshkënditjen e zjarrit spikatnin herë pas here nëpër terr flokët e saj të rënduar nga shiu dhe vija e puthitjes së qepallave me qerpikët e ngrirë midis. Mbi atë fytyrë, e cila gjatë ditës, edhe kur nuk qeshte, ruante gjithmonë gjur-

mët e ndonjë të qeshure të vjetër, tani, në gjumë, s'kishte veçse një mundim. Dukej sikur për gjithë atë gëzim të dliirë të ditës, ajo vajzë duhej të paguante natën dhe vetëm për vetëm. Sherifi kishte ndier ta mbështillte papritur një valë e vakët, e ngjashme me ndjenjën e dhimb-surisë, por pa keqardhjen. Ishte më tepër një pikëllim, por vetëm pjesa e tij e gëzueshme, pa atë bërthamëzën e helmët midis. Të tillë ndjesi të re, të shartuar nga ndjesi të vjetra, gjithsesi të pangjashme me to, ai, si një pemë të re, po e provonte për herë të parë dhe nga kjo gjë iu duk se mund të qante. A ishte e mundur që bota që do të vinte të ishte kaq e pastër, siç ishte ky fillim i saj këto ditë, në male? Ky mendim, si ndonjë tundës dybeku, kishte rrahur e shkumbëzuar atë natë gjithë mendimet e tjera, gjersa e kishte kapluar gjumi.

— Uuu, uuu, — ia bëri Memeci, që, siç duket, kishte parë diçka në bulevard.

— Ç'ke, Memec, — tha Javeri.

— Uuu, — ia bëri prapë Memeci.

Pa gojë, tha me vete Sherifi. Një njeri pa gojë është një mynxyrë. Po një vend i tërë? Shqipëri memece. Një mijë vjet. Dy mijë vjet. Ndoshta më shumë.

Sytë e Sherifit mbetën të ngulur një copë herë të gjatë mbi tarracën e Radiostacionit, që sa vente tretej në muzg. Atje do të suleshin, njëri pas tjetrit, mes për mes plumbave, një mëngjes, për t'i sjellë gojën Shqipërisë. Dhe befas, si një gjëmë që shpërthen brendapërbrenda njeriut, atij iu ndriçua qartë, fare qartë gjithë kuptimi i misionit të njësitit.

Fortinot e qendrës shtinë përsëri me breshëri të rën-da të zgjatura, si të lidhura me zinxhirë me njëra-tjetrën. Pas pak do të binte mbremja mbi sheshin «Skënderbej» dhe partizanë të njësiteve speciale do të përpiqeshin të tërhiqnin trupat e shokëve të vrarë. Ata tani dergjeshin të rënë në pozicione të ndryshme, një këtu, një atje, dy më tej, dhe midis tyre dukej sikur vërtitej ai monumenti i vjetër, ai tarrallak me pelerinë të hallakatur nga era, që dukej sikur përkulej herë mbi kufomat e njëres palë, herë mbi kufomat e tjetrës, sikur të pyeste: Ç'jeni ju, nga keni ardhur, pse, po ju të tjerët, ju të tjerët, pse, pse...

KAPITULLI I DYTË

Ndërsa vështronte nga dritarja e hotelit bulevardin «Musolini», të lagur e të shkretuar, ai përfytyroi se si ajo ecte tani ndoshta akoma në trotuarin e tij, me atë të hedhurën e saj të lehtë, duke nxjerrë në ecje e sipër pasqyrën nga çanta dhe duke murmuritur nëpër dhëmbë: «maskara». Megjithëse nuk ishte hera e parë që një takim i tyre mbaronte kështu, ai ngriti supet, mblodhi buzët dhe i shkoi nëpër mend se, sido qoftë, kjo fjalë, «maskara», nuk do të tingëlonte ndoshta kaq rëndshëm, sikur të mos e kishte theksin në rrokjen e fundit. Dy-tri herë ai e përsëriti atë me vete, duke ia vënë theksin në mes, «maskára», por megjithatë fjala nuk iu duk sadopak më e pranueshme, dhe buzëqeshi hidhur.

Maskára. Maskará.

Pas tylit të dritares dukej një pjesë e kolonadës së rëndë të Bankës së Shtetit, ca kopshte luksoze dhe më tutje ngrehina e lartë e Radiostacionit, me kompleksin e antenave mbi tarracën kryesore. Herë pas here nga pika të ndryshme të qytetit, herë më të mprehta, herë më të shurdhëta vinin zhaurimat e luftës.

Vendi po bëhet gati të ndërrojë rend, mendoi ai. Në trurin e tij, midis mekanizmave që, të stërvitura gjatë procesit të punës së tij prej shkrimtari, viheshin lehtësisht në lëvizje për krijime figurash letrare, instiktivisht u bë një përpjekje e shkurtër, për t'i gjetur fenomenit

të ndërrimit të rendit një ngjasim sa më konkret. Ndërrimi i faqes së vendit, i thelbit, i fytyrës, lëkurës... ujku qimen... jo ... jo... si gjarpri që ndërron lëkurën...

Jo, gati sa s'thirri ai. Kjo është një figurë e ndyrë, dhe ai shkundi kokën si për ta flakur atë tutje. Veç kësaj ajo nuk është e saktë, mendoj ai. Në këto ditë po ndryshonte diçka e madhe. Këto ditë, përsëriti ai, kjo kohë... Ah, po ç'mund të presësh nga arti juaj jashtëkohor, i kishte thënë para dy muajsh një koleg i tij i majtë. Sidoqoftë nuk mund të thuash se arti im nuk është i kohës, i qe përgjigjur ai. Së paku, kjo është një pikë ku bashkohen të gjithë kritikët që kanë shkruar për mua, duke përfshirë edhe ata të korrenteve të kundërta. Tjetri kishte buzëqeshur pa e vështruar në sy (kësaj buzëqeshjeje shpendarake, që fluturonte anash, ai i trembej më tepër se çdo gjëje te njerëzit). Varet si e koncepton njeriu kohën, kishte thënë tjetri, duke e shuar gradualisht buzëqeshjen, si ato dritat e teatrit, që shuhën gradualisht përpara hapjes së perdes. Maskara.

Koha, mendoj ai. Unë nuk i kam rënë ndonjëherë gjoksit, duke u mburrur që vepra ime qëndron jashtë kohës. Përkundrazi. Megjithatë na dalka që edhe kjo s'mjafton. Koha juaj. Koha jonë. Koha e tyre. Por ajo është një, dreqi e mori, duam apo nuk duam ne. Do të jetojmë në një kohë dhe do të vdesim në një kohë, të gjithë së bashku, miq dhe armiq.

Gjithë këto vitet e fundit, midis trubullirave dhe rrebesheve të shkaktuara nga të dyja palët, ai kishte kërkuar një kohë të tretë, një kohë të vetën, më të përgjithshme dhe eterne, që qëndronte sipër pasioneve dhe batërdisë, si qielli i ftohtë që rri sipër furtunave. Ai ishte i bindur se pikërisht kjo ishte koha e vërtetë. Të tjerat ishin shi, kërlëshje resh, bubullima dhe gjullurdi, po kurrësi kohë.

Nga qendra e qytetit erdhi një gjëmim i rëndë. Të gjithë së bashku, mendoj ai. Megjithatë duhej të bënte gjithçka. Nuk mund të priste që koha të vinte drejt tij si një rreshje dëbore, që afrohet bashkë me dimrin. Duhej të bënte edhe ai diçka, të tërhiqte një cep të lëkurës

së gjarprit... jo, jo, jo... për ta ndihmuar vendin të zhvishej... jo lëkurë, jo gjarpër..., sidoqoftë ideja mbetej për ta ndihmuar vendin të çlirohej nga ankthi.

Kjo është për mua vazhdim logjik i jetës dhe i veprës sime, mendoj ai. Unë kam qenë gjithmonë i kohës... Së paku i kohës sime.

Ai i qe afruar dollapit, dhe gishtat e tij po kërkonin midis varëseve një këmishë dhe një kravatë. Pastaj hapi sirtarin e komodinës dhe nxori që andej revolverin. E mbajti disa sekonda mbi pëllëmbën e hapur të dorës, duke mos i hequr sytë nga tyta e shkurtër, mbi të cilën lodronte një ndriçim të marrtë. Pastaj i mbylli gishtat dhe e futi armën në xhep. Pa kuptuar dhe vetë, kishte filluar të vishej. Të dal që këndej, përsëriti me vete. Së paku të mos mund të thonë se, ndërsa përreth bëhej luftë, ai ishte mbyllur me një femër në një dhomë hoteli. Maskara.

Përjashta ishte ftohtë dhe ai ngriti jakën e palltos së madhe. Në bulevardin «Musolini» s'kishte frymë të gjallë njeriu. Po binte muzgu. Ai ecte ndanë vyshkjes luksoze të kopshteve, mbi të cilat ndriçimi i ditës po vdatej me shpejtësi. Portat e mbyllura, me numrat tekë, që dukej sikur roniteshin në një ethe të ftohtë, 41, 39, 37, 35, po ia shndërronin frikën e vetmisë në një panik të vërtetë. Shpejtoi hapat, ndërsa veshi i tij përpiqej të kapte për së dyti një si zallahi të largët, që iu duk se era e solli për një grimë diku nga e djathta. Mendoj se ishte treguar i pavëmendshëm që e kishte lënë veten të mbetej kështu qyqan në këtë bulevard të vdekur. Zallahia e largët u përsëdyt, dhe ai, me një lëvizje të vrullshme, u kthye në një rruginë anësore, që iu duk se po e çonte drejt saj. Pas disa minutash ecjeje e ndjeu që nuk kish-te gabuar. Dëgjoheshin që larg bori makinash dhe një zhurmëri e vazhdueshme, monotone. Kur doli në Rrugën Mbretërore, ajo që i panë sytë ishte e habitshme. Krejt ndryshe nga bulevardi «Musolini», ajo ishte plot gjallëri. Me dhjetëra vetura, qerre, karroca të zeza pasanikësh,

motoçikleta, kuaj, kamionçina, xhipse, taksi, të ngarkuara plot e përplot me njerëz dhe dengje, lëviznin ngadalë, pritnin përpara hyrjeve të shtëpive luksoze, u binin borive, gërvisheshin, iknin drejt xhadesë perëndimore të kryeqytetit.

Po ikin, tha ai me vete. Midis mjeteve lëvizëse dukeshin aty-këtu vetura të zeza ministrash, deputetësh, klerikësh të lartë, vetura të tjera ngjyra-ngjyra tregtarësh të mëdhenj, bejlerësh, kuislingësh, bankierësh, ish-ministrash të mbretërisë së parë, vetura sportive hanëmesh moderne, aktivistësh të organizatave fashiste, kumarxhinjsh të njohur. E gjithë rruga ishte një batërdi ikjeje. Nga dritaret dhe spondet e makinave dukeshin funde sixhadesh persiane, me thekët që tundeshin trishtueshëm, këmbë të praruara mobiljesh, të spërdredhura në mënyrë kapriçioze, sepete metalike me emblema dhe mbi-shkrime përsipër, pasqyra, llampadarë, korniza ari, kolltukë, piano me bisht, çizme gjahu, ski. Dhe prapë qilima dhe sixhade persiane. Një kortexh i pafund qilimash të rëndë, të mbështjellur kutullaç, si gjarprinjtë gjatë gjumit të dimrit.

Aty-këtu gjermanë me helmata dhe me shenjat e xhandarmërisë në gjoks u bënë me shenjë makinave dhe qerreve të lëviznin më shpejt. Megjithatë rruga nuk zbrazej, përkundrazi sa vinte mbushej edhe më shumë, si një gurmaz që i rrasin e i rrasin me forcë ushqim të ri.

Përpara portës së hekurt të një shtëpie të bukur ai pa copërat e një servisi prej porcelani, që ishte thyer, siç duket, gjatë ngarkimit të plaçkave. Pa ditur as vetë pse, u përkul në tokë, mori një copë të vogël dhe e futi në xhëp.

Dy-tri makina i ranë borisë me tërbim pas shpinës së tij. Pas xhameve të tyre ai pa fytyra të ngrira që dukeshin si të ngjitura mbi ndenjësjet. Borsalina të zeza, të palëvizshme, një grua me kapelë që kishte vënë dy gishta midis syve dhe, me sa duket, po qante. Mbi makinë, sixhadetë e mbledhura kutullaç, në gjumin e ngrirë të dimrit.

Ai ndjeu lodhje në gjithë qenien e tij dhe një dëshirë

të fshehtë të mblidhej kruspull, ashtu, si këta qilima, dhe të fikej, të ngrinte në një gjumë të gjatë, gjersa të vinte koha e ngrohtë për t'u zgjuar. Ku ishte ti, kur gjëmonte dheu dhe rreth e rrotull bëhej kërdia? Ku ishte ti, Adrian?

Asgjëkund, tha ai me vete.

Vështrori përsëri rrugën, mbi të cilën dengjet, sipër veturave, kokat e kuajve të qerreve, dhe kularët e qilimave lëkundeshin ngadalë, sikur po i zvariste tutje ndonjë përmbytje e madhe, dhe mendoi se kjo botë po ikte përgjithmonë. Nuk ishte thjesht një ndërrim lëkure, që mbetej e varur mbi ndonjë dru; ishte vetë trupi i saj, plagë dhe mish i gjallë, krime, kronikë ngjethëse, zvetënim dhe pellgje gjaku, ku çizmja e kalimtarit ngre çërka anëve. Ato sixhade të mbledhura kutullalç ishin papiruse dëshmish të vjetra, mbi të cilat kishin shkelur vite me radhë këmbët e tyre, ishin ulur, kishin folur, kishin bërë dashuri. Tani i marrin me vete, mendoi ai, larg.

Koka i dhembte. I dukej sikur në sferat e trurit të tij po rrokullisej diçka e butë, që i shkaktonte një pështjellim të qetë. Donte të ikte sa më parë nga ky kalvar dhe qëndroi para hyrjes së një kafeje, njëri prej fenerëve të së cilës ishte thyer. Ishte një kafe pasanikësh, në të cilën ai vinte rrallë. Nuk kishte parë ndonjëherë që ajo të kishte kaq shumë tym, zallahi njerëzore dhe një erë lagështire, që vinte nga mushamatë e qullura dhe që e mbyste erën e cigareve të shtrenjta. Porta e xhamtë rrotulluese, në vërtitjen e së cilës kishte diçka të marrë, shtynte me fletët e saj përbrenda ose përjashta një mori njerëzish. Ai u fut prapa një burri shëmtak dhe, ashtu si ai, hodhi sytë mbi tryezat për të parë ndonjë fytyrë të njohur. Shëmtakut ia bënë me dorë nga një tryezë, kurse ai nuk njohu asnjëri. U ul në një karrige bosh që, e shtyrë midis dy tryezave, nuk dihej kujt i përkiste. Së paku të rri i ngulur në një vend, tha me vete. Të mos shikonte atë karvan ikësish, me ato arkiva sixhadësh sipër kokave të tyre, prej lëvizjes së mundimshme të së cilëve të merreshin men-

dtë. Asnjeri nuk po vinte të shërbente, por ai nuk u shqetësua. Aq më mirë, tha me vete. Së paku të rri i qetë, i ngulur në një vend. Në fund të fundit, mos kishte bërë gabim që kishte dalë nga hoteli? Maskara.

Padashur, veshët e tij filluan të kapnin fragmente bisedash, që shtjelloheshin, fryheshin e derdheshin rreth e rrotull, duke ndyrë gjithçka. Iu duk se midis tyre dëgjoi emrin e Hamide hanëmit dhe u përpoq të përçëndrohej. Ata flitnin për transferime depozitash floriri, për testamentë të bëra me shpejtësi, për ndarje mallëngjyese hanëmësh me gjerarkë të lartë fashistë, për ikjen e përgjithshme. Munir beu, pas meningjitit që kaloi, nuk e mban mirë në mend vendin në kopsht ku ka groposur florinjte. Do të pendohesh, i tha ajo baronit Shvarc. Trembëdhjetë për qind dhe asnjë më tepër. Kopshti është bërë vrima-vrima nga kërkimi i thesarit. Sidoqoftë bankat e Zvicrës, ato janë e vetmja garanci në këtë krahurë. Do të pendoheni, përsëriti baroni fjalët e saj. Me sa di unë, Hamide hanëm, të njëjtën frazë ia keni thënë kontit Pontekorvo. Ah, ia bëri ajo dhe i ra të fikët. Trembëdhjetë për qind dhe pikë, asnjë santim më tepër. Në qoftë se ju merrni në makinën tuaj dy tezet e mia, ahëre ndryshon puna. Po sikur Zvicra? Puna po stërkeqet. Çfarë Zvicra? Çfarë Zvicra? Jo, jo, asgjë. Mjaft, se na prishët gjakun. Ka një kufi çdo gjë. Së paku hiqeni atë xham nga syri i majtë, tha ajo, pasi erdhi në vete. Më dukeni si gjykatës i ferrit. Vapori i fundit nga Durrësi niset nesër natën. Dhe tani thonë se ai do ta marrë Hamide hanëmin në tankun e tij. Ha, ha, ha, ç'dashnorë! Së paku të siguroja një qerre për dy tezet e mia. Një qerre. Po një qerre tani vlen sa një çiflig. Kisha dëgjuar për dashnorë në gondola, por dashnorë në tanke jo. Sa do dëgjosh akoma!

Ai dëgjoi për një kohë të gjatë dhe, ngaqë të gjitha bisedat ishin për ikje, dukej sikur nën secilën prej tyre kishte rrota, zinxhirë, disqe rrotulluese. Dalngadalë atij po i dukej sikur vetë tryezat e kafenesë kishin nisur të troshiteshin ngadalë me një synim të përher-

shëm për t'u ngritur lart, qetë-qetë, si ai qilimi fluturoes i përrallave.

Ky është një purgator, tha ai me vete. Kishte vërtet diçka danteske në këtë lëvizje turmash, shpirtrash, florinjsh dhe sixhadesh persiane. Veçse ky purgator nuk të çonte në asnjë parajsë. Qëndronte i palëvizshëm, midis dy kohëve, shungullonte dhe ziente brendapërbrenda si një kazan.

Papritur zallahia monotone e kafes u duk sikur u gërris brutalisht nga fjalët: «Tirana Rundfunk!» Një nga bankierët kishte hapur radion. Dëgjimi i emisioneve të lajmeve ishte i detyrueshëm në lokalet publike. Pas lajmeve gjermanisht u bë një pauzë e shkurtër. «Këtu radio Tirana», tha një zë gruaje në gjuhën shqipe. «Po japim emisionin mbrëmësor të lajmeve».

S'qenka zëri i Miriamit, tha ai me vete dhe tendosi qafën për të dëgjuar më mirë.

«Armata e lavdishme e njëzetënjëtë e Rajhut ka kapërcyer kufirin e Greqisë dhe po shpejton t'u vijë në ndihmë trupave gjermanë që po mbajnë me heroizëm legjendar Tiranën.»

Hm, ajo paska ditur të tërhiqet në çastet e fundit, mendoj ai. Bravo, Miriam, tha pas pak.

Ai përfytyroi lëvizjen e buzëve të saj për të sajuar fjalët «armata», «Rajhu» dhe buzëqeshi brenda vetes së tij. Ishin nga ato lloj buzësh, në të cilat ndihet përnjëherësh një peshë e ëmbël. Kur ajo, pasi ishin puthur për herë të parë, i kishte mbështetur kokën në sup, ai i kishte pëshpëritur te veshi: Më duket e pabesueshme që buzët e spikeres kryesore të radios, pasi shqiptojnë gjithë ditën gjëra aq makabre, ruajnë aftësinë të puthen-kaq ëmbëlsisht në mbrëmje. Ajo, që në kësi rastesh dinte të nazetonte natyrshëm, e kishte vështruar ngultazi dhe, duke kapërcyer një mëdyshje, i kishte thënë: E dini, me mua ka ndodhur diçka tepër e çuditshme. Unë më përpara kam qenë e ftohtë, e ftohtë akull, kurse qysh se filloi kjo luftë, këto lajme makabre, siç thoni ju, për çudi, dalngadalë, dalngadalë... gjithmonë e më tepër... më kuptoni... Ju kuptoj, ju kuptoj aq mirë, kishte murmuritur

ai. Më vonë, sa herë që dëgjonte komunikatat e luftës, atij i kujtoheshin këto fjalë, sidomos në ditët kur komunikatat bëheshin tepër të zymta.

Kurse tani ajo kishte ditur të tërhiqej. Bravo, Miriam, përsëriti ai me vete dhe u ngrit të dilte.

Jashtë kishte rënë nata. Rruga Mbretërore, e llangosur aty-këtu nga dritat e forta, të paqëndrueshme të makinave, pas rrëshqitjes apo fikjes të së cilave errësira bëhej edhe më e padrueshme, shtrihej nervoze drejt xhadesë së perëndimit. Në qytet kishte ndalim qarkullimi dhe errësim të detyruar, me përjashtim të kësaj rruge, nëpër të cilën bëhej evakuimi.

Në hyrjen e një restoranti ai u përplas ballë për ballë me publicistin dhe kritikun letrar Nebil Kaçaj. Kishin muaj pa u parë, qysh nga koha kur tjetri kishte filluar të bashkëpunonte me një gazetë kolaboracioniste. Kishte veshur një xhaketë të trashë me kuadrate të forta, që ishin tepër të modës kohët e fundit.

— He, — ia bëri ai, — kam kaq kohë që s'të kam parë. Si je?

Ishin gjithmonë po ato nofulla katrore, të zgjeruara anash, që të linin përshtypjen se ai mbante brenda tyre një sasi uji ose lëngu çfarëdo, për të cilin nuk po vendoste dot, ta gëlltiste apo ta zbraste.

— Ku të më shohësh? Gjithë kjo rrëmujë.

— Është e vërtetë, — tha publicisti. — Gjithçka është në rrëmujë. Megjithatë s'ka marrë fund çdo gjë. Armata e njëzetënjëtë...

— Po, po, porsa dëgjova lajmet.

— Në qoftë se komunistët nuk do të dalin dot gjer të dielën në bulevardin «Musolini», fati i Tiranës do të ndryshojë.

Shkrimtari nuk tha asgjë. Atij iu kujtua bulevardi me ata drurë të lagur, që u ngjanin pelegrinëve mesjetarë (dukej sikur edhe drurët donin ta braktisnin tani atë bulevard), dhe tundi kokën mendueshëm.

— Ti po ikën? — pyeti tjetri.

Shkrimtari ia bëri «jo» me kokë. Ai u përpoq t'i tinnëzohej vështrimit të tjetrit dhe disa sekonda u mor me

ndezjen e llullës, duke bekuar erën që i shuante shkrepset.

— S'ke pse të ikësh, — tha Nebil Kaçaj. — Ti je shkrimtar i njohur. Bile mundet që t'u shërbesh atyre që do të vijnë.

— S'është koha për ironira.

— Unë nuk bëj ironi. Ti dhe vetë e di, se kohët e fundit shumë intelektualë janë hedhur te komunistët. Nuk është dhe larg, — shtoi pas pak, — disa kilometra gjer në shtabin e tyre, në periferi të Tiranës.... Megji-thëse...

Publicisti ngrii supet, duke hapur krahët, sikur të hapte një parantezë të madhe. Tjetri deshi të pyeste se ç'donte të thoshte me atë «megji-thëse», por u druajt se një pyetje e tillë do ta bënte tjetrin të dyshonte se ai po kërkone vërtet rrugën për te komunistët.

Përbri tyre, të hipur bashkë me dengjet mbi makinë, karroca dhe qerre me fenerë të zbetë, vazhdonin të rridhnin si lumë ikësit. Ata një copë herë ndoqën me sy lëvizjen e tyre.

— Po ti? — e prishi heshtjen shkrimtari. — Ç'do të bësh?

Tjetri ia bëri «hm», pastaj, duke vështruar, kushedi pse, në drejtim të një rrugine të errët, tha:

— Natyrisht. Ti e di si më quajnë ata: «kolaboracionist». S'kam qejf të dergjem i pushkatuar, me brinjët plot plumba në ndonjë kalldrëm. Ke dëgjuar për terrorin e kuq?

— Diçka kam dëgjuar: Terror rouge. Terror blanc.

Atij iu duk se ishte lehtë ta përfytyroje të pushkatuar një trup të veshur me një xhakëtë të tillë me kuadrate.

— Terror rouge. Terror blanc. Është lehtë t'i shqiptosh. A i ke parë rrugicat përbri Rrugës Mbretërore?

— Jo, — tha shkrimtari.

— Eja. ta shohim bashkë njëren prej tyre. S'është as dy hapa larg.

Ata ecën dy minuta, gjersa dolën në krye të një

rrugice të verbër. Në të dyja anët e saj, mbi shtyllat telefonike, kishte të varur. Në gjokse u ishin mbërthyer me gjiplëra pankarta të mëdha, ku ishin shkruar «Kommunist».

— Të pushkatuarit i mbledhin me qerre në mëngjes, që pa gdhirë. Kurse këta i lënë gjatë.

Shkrimtari ndjeu një përzierje në stomak.

— Të ikim që kënde, — tha.

— Ky është vetëm njëri terror, i bardhi, — tha Nebil Kaçaj. — Tipi tjetër, ai i kuqi, është edhe më i tmerrshëm.

— Të ikim që kënde, — tha shkrimtari. — Më vjen të përzier.

Ai, i pari u ktheu shpinën shtyllave dhe nisi të largohej. Tjetri i vente pas.

— Për çdo shtyllë me të varur do të na kërkojnë llogari neve, — tha Nebili. — Ç'na gjeti!

Mua jo, tha me vete shkrimtari. Vetëm ty.

Vetëm ty. Si një degë e zhveshur që mbushet papritur me lulnajën e re, fjalët ndërruan natyrë. Të lehtësuara, si të mufatura nga muzika e njohur e një tangoje, ato notuan ngadalë sipër ndërgjegjes së tij, bashkë me prarimin e butë të tëmthave të Hamide hanëmit me ato bukletë verdha, që kundërshtonin gjithçka të zeshkët e të vrazhdë, që përftonte emri i saj turk. Tani ajo ikën e mbyllur në një tank gjerman, mendoi ai, gruaja më elegante e Shqipërisë, ajo që e kishte të ecurën të lehtë si mjellma, mbi takat e saj, gërren tani dheun me putrat e hekurta të tankut. Ç'tmerr!

— E pra, do të shkosh te partizanët? — tha prapë Nebil Kaçaj, kur dolën në Rrugën Mbretërore. Tjetrit i u duk se në zërin e tij kishte ligësi të hapur.

— S'të marr vesh, — u përgjigj, — ç'është kjo pyetje?

— O, mua mund të ma thuash hapur, — tha publicisti. — Të jesh i sigurt se nuk të denoncoj. Le që s'ka kohë, — dhe buzëqeshi me hidhërim.

— Është e vërtetë. S'ka kohë për asgjë.

Nofullat e publicistit u mbyllën prapë si të mbu-

shura me atë lëngun që ai duhej ta gëlltiste ose ta zbraste.

— Ti je i njohur, — tha ai ngadalë. — Ti mund të jesh i vlefshëm për çdo rend. Megjithëse...

— Çfarë *megjithëse*?...

Tjetri zgjati buzët dhe anoi kokën. Një çast qëndroi në mëdyshje, pastaj foli:

— Nuk është pak si vonë?

Shkrimtarit iu duk se një gëzim i egër u grumbullua në depozitën e atyre nofullave, që tani iu dukën të neveritshme. Ai u shpejtua të përfytyronte xhakëtën me kuadrate, të shpuar nga plumbat, dhe buzëqeshi me hakërrim.

Terror rouge. Terror blanc, përsëriste me vete, ndër-sa ecte nëpër Rrugën Mbretërore, pasi u nda prej tij.

Mua s'më kap asnjeri prej tyre, mendoi. Por ky mendim, për çudi, nuk i dha ndonjë gëzim. Përfytyrimi i tij, inert, gjysmë i përgjumur e çoi në një rrafshirë të shkretë ku endeshin tigrat të bardhë edhe të kuq, të dyja palët njëlloj indiferentë për mishin e tij. Asnjë terror, përsëriti me vete. Ai ishte i vetmuar midis asaj rrafshire ireale.

Në netët e arrestimeve në portën e tij nuk trokëllitën asnjëherë me alarm, qoftë edhe gabimisht. Qëllonte që gjer ndaj të gdhirë nata shndërrohej e gjitha në trokitje, por ai e dinte se këto këmbana ishin për tjetërkënd. Ato ishin zëra të një jete tjetër. Kishte çaste mesnatash, që ata tinguj broncorë i dukeshin atij të dëshirueshëm dhe tallës njëkohësisht. Përpara gjëmimit të tyre shurdhues, artikujt që shkruheshin për të në shtyp, polemikat, gjithë lavdia e tij asgjësoheshin në çast, strukeshin e çngjyroseshin pa mëshirë. Por vinte mëngjesi dhe ai, duke i bërë hile vetes së tij, i mbushte mendjen asaj, se ky ishte fati i tij, se ai ishte tashmë i vendosur, kurse në thellësi të ndërgjegjes e dinte fare mirë se ai e kishte akoma në dorë për ta ndryshuar atë fat, se ai mund të ndillte tigrat e bardhë me një gjest të vetëm dhe ahëre të gjitha boritë e kohës, këmbanat, lehjet e qenve, do të gjendeshin në mesnatë, në një ritual të lashtë e makabër, përpara

portës së tij. Por ai s'kishte forcë për këtë provë. Disa herë ishte përpjekjur pa sukses për këtë, kurse herën e fundit që ishte nisur për të bërë aktin e madh, kishte përfunduar në një dhomë hoteli, i mbyllur me një dashnore të tij të vjetër.

Nga qendra erdhi prapë një gjënim i mbytur, jashtëzakonisht i gjallë. Ai ecte rrugës krejt i shpërqëndruar, dhe dritat e makinave i binin herë pas here në sy brutalisht si shuplaka. Rruga Mbretërore dhe më tej xhadeja e perëndimit, gjatë gjithë gjatësisë së tyre shtriheshin të kamxhikosura kështu nga fasha drite dhe errësire. Rruga e evakuimit, tha ai me vete. Ndoshta ky do të ishte edhe emri i saj në të ardhmen. Zorra e trashë e këtij vendi. Hm, ja, për një krahasim të tillë atij duhej t'ia falnin asnjansinë e tij. Ndoshta do të kishin nevojë për të, siç tha pak çaste më parë Nebil Kaçaj.

Te porta e hekurt e një shtëpie pasanikësh gëlonte në gjysmëterr një grumbull njerëzish. Një grua e thyer në moshë, me pamje aristokrate, kishte rënë përmbys e po puthte prapun e shtëpisë.

— Mjaft, nënë, mjaft, — i thoshte një djalë i gjatë me borsalinë të zezë në kokë, duke u përpjekur ta ngrinte butësisht nga supet.

— O zot, përvëloi ata që po na shkulin nga shtëpitë tona, — rënkonte gruaja. — Uuu...

Asaj, siç duket, i ra të fikët dhe djali i gjatë, i ndihmuar nga dy burra të dobët që ngjanin si shërbëtorë, e futën me kujdes në veturën e madhe, që priste ndanë trotuarit.

Shkulje, tha ai me vete. Kjo është e vetmja fjalë e saktë. Kur afrohet stuhia, secili rishikon rrënjët e tij. Gjatë mbasditës, ndërsa vështronte nga dritarja e hotelit drurët e bulevardit nën shi, i kishin zënë sytë larg, në një rrugicë anësore, një siluetë plake tiranase që po mbushte ujë me shtamë te çesma. O zot, gati sa s'kishte thirrur ai, edhe ajo plakë atje përtej është më reale, më autoktone dhe më logjike se unë.

Te vetura e madhe e zezë, gruaja që i kishte rënë të fikët erdhi, siç duket, në vete dhe po përpiqej të

hapte derën e makinës për t'u sulur prapë te pragu i portës. Dy shërbëtorët mezi e mbanin.

— Uuu, — lëshonte ajo midis dënesjeve një ulërimë të shtruar.

Ai eci më tutje me hapa të çartallosur, duke u pëlplatur me supe hijesh të panjohurish. Purgator, tha dytri herë me vete. Një purgator lëvizës.

— Eja, i dashur, — i pëshpëriti mu te veshi një zë femre. — Thonë se sonte Tirana do të hidhet në erë.

Ai ndjeu dorën e prostitutës t'i kapte dorën e tij lehtazi, ashtu siç dinë të bëjnë vetëm prostitutat e vërteta, për ta lehtësuar partnerin nga mëdyshja.

— Ndoshta janë netët e fundit që jetojmë, — tha zëri.

Ai e la dorën e tij të kapej prej gishtave të saj (një byzylyk i ftohtë ishte aty, midis), por nuk ktheu as kokën për ta parë.

— Porsa jam ndarë me një shoqen tënde, — tha dhe shtrembëroi fytyrën nga neveria për veten, për këtë hakmarrje pas shpine, që po i bënte dashnores së hotelit.

Gishtat e së panjohurës u hapën menjëherë duke e lënë dorën e tij të varej si e prerë.

— Po ç'bredh ahëre udhëve, tutkun, — tha zëri, duke u larguar në terr.

Edhe kjo më mungonte, tha ai me vete. Të quhem tutkun nga një prostitutë.

Një dritë verbuese i ra në fytyrë dhe ai mbuloi sytë me dorë, si i plagosur.

Qyteti shtrihej në terr, i ftohur, shurdhan, me një rrugë të vetme të gjallë në këtë orë të natës, me një parandjenjë vdekjeje (ca mina të vëna diku thellë në bodrumet e tij, ndoshta në labirintet e kanaleve të zeza), me grupe ushtarësh që flitnin gjuhën veriore të gjermanëve, të ardhur nga larg e të mbyllur nëpër bunkere për një grua që ndoshta akoma ecte rrugës duke murmuritur «maskara». Sa absurde ishte e gjithë kjo.

— I dashur, — dëgjoji ai prapë një zë femre. — A vjen? Thonë se Tirana është minuar.

Ai ndjeu dorën e saj, që, duke mos e gjetur dot në terr dorën e tij, mbeti e varur në errësirë. Përpara një porte të lartë me strehë metalike po ngarkorej një kamion i madh. Shtëpia e Biçakçinjve, mendoj ai. Në dritën e fenerit metalik të portës, midis valixheve të hedhura pa kujdes, përgjumjes së sixhadeve dhe lakuriqësisë së pasqyrave, ai pa një bust mermeri, në sytë e zbardhur të së cilit ishte ajo indiferencë dymijëvjeçare, si në gjithë skulpturat antike.

I shkoi nëpër mend se në një natë ankthi si kjo me siguri po iknin thesaret e galerisë së artit, statuja e koleksione të rralla mesjetare. Ai nuk i hiqte sytë nga busti i mermertë, i nxjerrë me siguri nga gërmimet e Apolonisë. Njëherë i erdhi të thërriste: Zbriteni atë bust nga makina, lëreni këtu, ka një konventë ndërkombëtare... Por ky çast ishte i shkurtër, as një sekondë dhe ai murmuriti: Ç'më duhet mua.

Po në atë çast tha me vete: S'kam bërë asgjë për këtë vend. S'kishte si ta fillonte nga një bust mermeri. Vetëtimthi në trurin e tij u skicua plaka tiranase me shami të bardhë në kokë, që mbushte ujë te çesma. Për të ajo ishte më e largët se busti i mermertë.

— A lejohet kalimi nëpër bulevardin «Musolini»? — pyeti një njeri nga xhami i lerosur me baltë, gjysmë i hapur i një makine.

— Nuk e di, — u përgjigj ai.

— Besoj se jo, — tha një kalimtar tjetër nga errësira. — Tani është vonë.

Megjithatë ndoshta nuk është kaq vonë sa thua ti, nofulladerr, tha ai, pothuajse me zë, duke përfytyruar me gëzim xhaketën me kuadrate mbi trupin e pushkatuar të Nebil Kaçajt.

Ndodhej në fundin e Rrugës Mbretërore. Disa hapa më tej fillonte zona e shtetrrëthimit dhe e errësimit të detyruar. Ai ngadalësoi këmbët, por nuk ndaloi. Një mpirje e çuditshme po i ngjitej që poshtë në tërë trupin. Atje është terri dhe vdekja, tha me vete, duke ngulur sytë disa metra më tej, ku fillonte zona e ndalimit. Megjithatë, duke lëvizur mekanikisht, kapërceu rrugën dhe

u fut në mbretërinë e hijes... Ndërgjegjja e tij po binte në gjumë... I shpërbërë, ai po ikte tymthi nëpër terr, një përzjerje këmbësh, duarsh, veshjesh e këpucësh, *nature morte* lëvizëse me borsalinë dhe llullë... Aty-këtu nëpër fushëtirën e zezë spikatnin ca forma kryqore, skeletike, me siguri mbeturina rrugësh që dekompozoheshin me shpejtësi në këtë natë prishjeje. Herë-herë, binte papritur blumb në humbak, ngrihej, çapitej me zor, ah, ah, ndërsa ujët e pellgoreve i rridhte rrëke nëpër kindat e palltos. Pastaj prapë niste ikja monotone nëpër shurdhëri. Anash lëkundeshin tabute të gjata, si kuaj ndërrimi, mbi të cilët ai mund të hidhej në çdo çast, po të lodhej... Në pyettë në ç'kalë hipi, atje ku hipën meiti... Nënë, gati sa s'thirri ai, po kënga popullore ishte larg dhe atij i erdhi ndër mend ajo plakë tiranase që mbushte ujë te çesma, dhe pastaj, kushedi pse, titulli i veprës së tij «Elipset e shtërgjeve», me lajtmotivin e famshëm «në elipset e shtërgjeve sa herë kam vdekur». Para se të vdisje në elipset e tyre, duhej të kishe vdekur tjetërkund, kishte shkruar një G.G. në «Botën e re», në Shqipërinë tonë ka kaq mundësira sakrifikimi. Mos kini merak, tha ai me zë, do t'jua plotësoj edhe këtë dëshirë. Kuajt e ndërrimit lëkundeshin ngadalë nëpër terr, të zinj dhe të gjatë... Në pyettë në ç'kalë hipi... Zoti mësues, zoti mësues, zoti mësues, në ç'kalë hipi Adrian Guma, ahëre, në atë natë, **tek** ajo fushë periferike, atje...

— Ndal! Kush je?

Zëri ishte i ashpër, pak i ngjirur nga lagështira e natës, dhe ai u drodh.

— Kush je, — u përsërit britma nga errësira.

A është e mundur që të kem mbërritur matanë? mendoi ai. Por, në qoftë se s'ke mbërritur, ahëre aq më keq për ty, i tha vetes.

— Kush je? Do të shtie, — thirri për të **tretën herë** zëri.

Tani ai u ndërmend njëfarësoj. Diçka duhet të them, mendoi. Ishte një fjalë, ah, po, ishte një fjalë, shqiptimi i së cilës qe i detyrueshëm, porsa arrije atje, në bregun tjetër. Përndryshe të priste vdekja. Po, vdekja, përsëriti

ai. Kishte dëgjuar se fjala e parë që duhej shqiptuar ishte pikërisht fjala «vdekje» dhe ai thirri:

— Vdekje fashizmit!

Ja, tani do të shtien, meqenëse ua kujtova vetë këtë punë dhe do të marrë fund kjo histori, tha me vete. Por nga errësira erdhi britma:

— Liri popullit! Duart lart! Kalo!

Ai ngriti duart mbi kokë dhe eci përpara.

— Shpejt. Shpejt, — thirri zëri.

— Mos i ul duart, — thirri një zë tjetër më tutje.

Duhej të ishte stërvitur së paku për këtë gjë, mendoi ai me një qetësi të çuditshme. Asnjëherë në jetë nuk i kishte mbajtur krahët lart për një kohë kaq të gjatë.

— Mos i ul duart!

Përsëri e njëjta britmë e ashpër. Si u gjenda gjer këtu, mendoi ai. Si kishte kaluar kështu, si në ëndërr, mes për mes vijës së kufirit të dy ndërluftuesve gjer në periferitë e Tiranës. Do të donte të kthehej e ta ribënte këtë rrugë realisht, kalvar të vërtetë midis britmave dhe plumbave të patrullave gjermane, por tani, ç'ishte për t'u bërë, u bë.

— Kush je? Ç'kërkon?

Ai, i ardhur më në fund në vete, tha emrin e tij dhe kërkoi ta shpinin në shtab.

Zërat në errësirë seç thanë me njëri-tjetrin. «Është një shkrimtar i njohur» tha dikush «Adrian Guma, po, po, i njohur». Një copë herë ata s'po vendosnin ç'të bënin, pastaj dikush thirri:

— Uli duart! Safet, shoqëroje gjer në shtab.

— Ec pas meje, — tha një zë i hollë, me timbër tepër të lartë.

Ai eci i bindur pas njeriut që foli i fundit. Në errësirë, mezi dallohej qafa e gjatë, e hollë si e zogut, e partizanit.

— Mos je gjë spiun? — tha ai, pa kthyer kokën.

Shkrimtari u përpoq të qeshte, por e gjithë kjo iu duk artificiale.

— Para një jave na erdhi një spiun, — vazhdoi partizani. — Kur e kuptoi që do ta pushkatonim, filloi të

zvarritej këmbadorazi, duke iu lutur herë njërit, herë tjetrit. Ja, tek ajo zgërbonja atje.

Vendi nëpër të cilin ecnin, ishte i pjerrët, plot me kaçube të vogla. Përbri, herë pas here shfaqej një xhade malore. Më tutje ishte një shkarrëzimë.

— Kujdes, ka kufoma, — tha partizani.

Trupat nxinin aty-këtu, ca të nderur e të zgjatur jashtë mase, ca të mbledhur kruspull. Nga qielli vinte një ndriçim i dobët, i shpërqëndruar, dhe ai dy-tri herë ngriti kokën, duke kërkuar më kot ndonjë gjurmë hëne a yjesh në atë qiell të pafund. Por nuk kishte hënë, shumë-shumë dukej sikur në të kishin mbetur vetëm gërmadhat e hënës dhe ky ndriçim nuk ishte gjë tjetër, veçse refleks i atyre gërmadhëve.

Sytë e tij, të mësuar tani me errësirën, dallonin qartë aty-këtu kufoma gjermanësh, kuaj të vrarë, me këmbë të tendosura përpjetë, ose të thyera si në monumente, zinxhirë tankesh, që spërdridheshin mbi xhade si zorrë të zeza përbindshash, kamiona të rrëzuar nëpër hendeqet plot me ujë, gryka të lemerishme topash, motocikleta, autoambulanca me kryqe të deformatuara sipër, kuzhina fushore, kundërajrorë të rrëzuar brinjazi dhe prapë trupa njerëzish dhe pranë tyre helmata të rrokullisura rreth e rrotull, si lëvozhga të panevojshme.

— Gjermanët u përpoqën të kalojnë kënde, për t'u ardhur në ndihmë trupave të Tiranës, — tha partizani.

— Megjithëse me ty s'duhet folur, se mbase je spiun. — Nuk jam spiun, — tha ai dhe u habit edhe vetë që foli aq natyrshëm. Ishte i qetë.

Aty-këtu, në gjysmëterr, mezi dukeshin grupe partizanësh rrotull zjarreve të maskuara me kujdes. Ndriçimi i largët i qiellit ravijëzonte trubull siluetat e tyre me ato batanijet e mbledhura kular sipër kurrizit. Sa më shumë i afroheshin shtabit, aq më të dendur bëheshin grumbujt e partizanëve. Aty-këtu ndonjë rrezëllim i zbehtë zjarri zbulonte me një përflakje të largët, si në tablotë e Rembrandit, fytyra dhe tyta armësh. Ai mendoi se në këtë pllajë me kaçube duhej të ishin shpërndarë batalione të tëra. Ata, të përmbysurit, po iknin tani nëpër

Rrugën Mbretërore, karvanë e karvanarë me kujë dhe me sixhadetë mbi koka, kurse këta po dyndeshin drejt boshllëkut, me këto batanije të mbledhura kular sipër qafës. Atij iu duk se tërë pllaja ishte e stërpikur nga një prushitje zjarri të pambarim.

— Ndal! Kush je?

Partizani që ecte përpara, tha diçka, dhe rojet i lanë të kalonin të dy. Siç duket kishin arritur në shtab. Ishte një konstruksion i ulët, i gjatë, një lloj garazhi apo ndërtese ferme. Në errësirë dalloheshin rojet.

— Ti prit këtu, — tha Šafeti dhe hyri.

Tjetri qëndroi përjashta, qiri më këmbë, duke i mbajtur sytë larg në vijën e zezë të horizontit. Ndoshta ishte mesnatë, ndoshta mesnata kishte kaluar. Secili ecte mbi këtë glob me një horizont të vetëm, të hapur si një erashkë rreth kokës së tij. Ishte një orë e tillë ndaj të gdhirë, kur njeriu e kishte më lehtë, se në orët e tjera të ditës, të vendoste një raport sa më real midis tij dhe cruzullit tokësor.

— Ej, shkrimtar, hyr brenda, — thirri një nga rojet.

Ai eci drejt derës dhe hyri në një hajat të madh, të ftohtë, pjesa më e madhe e të cilit ishte kredhur në terr. Një grumbull njerëzish rrinin në këmbë rreth një tryeze të gjatë, të përkulur, siç duket, mbi një hartë. Një petromaks, vendosur mbi tryezë, ndriçonte në mënyrë të egër hartën dhe duart e tyre, duke lënë në gjysm-errësirë kokat.

I porsaardhuri qëndroi në fund të dhomës, pothuajse te pragu i derës, pa guxuar të ecte më tej. Dikush u afrua te tryeza e gjatë dhe tha diçka. Një nga duart që vërtitej mbi hartë me një laps të kuq, la lapsin dhe ngriti petromaksin gjer në nivelin e fytyrës. Drita e petromaksit lëkundti muret dhe tavanin e dhomës, si një tërmet i shurdhër. Prapa llambës i porsaardhuri pa dy sy të çelët, të veshur si me një mjegull të kaltër, që iu duk se po e vështronin ftohtë. Atij iu duk se në faqen e majtë të njeriut që kishte ngritur petromaksin dhe që duhej të ishte komandanti që po sulmonte Tiranën, kishte një të prerë, por jo, e prera ishte në sytë e tij. Vonë... Për-

para se tjetri ta shqiptonte, Adrian Gumës iu duk se e pa atë fjalë me sy.

— Vonë, — tha më në fund komandanti, pa e ulur llambën, — tepër vonë, — shtoi me tepër me keqardhje se me zemërim.

Te dera ai ndjeu një boshllëk në gjoks, një mungesë të madhe brenda organeve të frymëmarrjes, sipër stomakut. E kishte ditur se në këtë botë fjalët janë si ata thasët që nuk e zbrazin kurrë gjer në fund barrën që kanë përbrenda, përndryshe do t'i shurdhonin si gjëmi-mi i motit veshët e dëgjuesve. Por këto fjalë, «është vonë, tepër vonë», e zbrazën mbi të gjer në fund tërë kuptimin e tyre të hidhur. Ai kishte mbetur prapa kohës. Ajo ikte, ikte përpara, dhe humnera midis tij dhe asaj sa vente rritej.

— Megjithatë, — tha me zë të ulët njeriu që mbante llambën në dorë, por ai nuk e dëgjoi atë «megjithatë». Ndoshta, po të kishte parë lëvizjen e buzëve të tij, do ta kuptonte fjalën, por krahu që mbante petromaksin ishte ulur pak, si duket, nga lodhja, duke lënë në errësirë nofullën e folësit.

Pastaj petromaksi u ul mbi tryezë pasi i lëkundti edhe një herë muret dhe tavanin dhe gjithë jetën e tij, dhe ata të gjithë u përkulën prapë mbi hartën ushtarake.

Ai kishte mbetur në rrethin e hijes. U kthye ngadalë dhe, pa zhurmë, doli. Safeti doli pas tij.

— Unë po iki, — tha ai, — ti rri këtu, rrotull. Në mëngjes mund të hysh në punë për ndonjë gjë.

Ai ndoqi me sy shpinën e partizanit që u përpi nga gjysmerrësira dhe mor frymë thellë. Ku jam kështu, tha dy-tri herë me vete. Dhe pse jam. Ishte i vetëm, larg librave dhe artit të tij, në një dekor të panjohur, të njo-mur herë-herë fare dobët nga një hënë anësore. Ndiante nevojën të kapej pas diçkaje reale, përpara kësaj pamjeje amorfe të natës paradimërore. Dita që po gdhinte, kishte një emër, ishte një e premtë, apo një e diel dhe kishte një numër në turmën e ditëve të një muaji, dhe ky muaj, zot i kësaj dite, kishte një emër dhe i përkiste një viti,

gë kishte gjithashtu një numër, ashtu siç kishte një numër shekulli ku jetonin; mirëpo të gjitha këto i dukej se nuk i përkitnin më atij. Në mekanizmin ndarës të tyre diçka ishte prishur dhe ato, ditët, javët, stinët, shekujt, të çliruara nga burmat, derdheshin të gjitha në një grumbull të madh, pa emër, ku s'kishte të shkuar e të ardhme, s'kishte dymbëdhjetënëntore, tregushte, vit një mijë e nëntëqind e dyzet e katër, shekull të pesëmbëdhjetë, të premtë të shtatë prillit... Ç'është ky tmerr, tha ai me vete dhe po me atë plogështi iu përgjigj vetes: Është koha jote... e tretë...

Në xhep dora e tij kishte prekur copën e thyer të porcelanit. Pa dale, tha ai pas pak. Këtë vend sikur e njihnte. Tani që hëna... Kishte apo s'kishte hënë ahëre... Ishte tamam ky vend, ku kishte shëtitur me Miriamin, pas pritjes së madhe të Viktor Emanuelit, pikërisht ditën e atentatit kundër tij. Pallati i nënmbretit duhej të ishte diku, më lart, prapa pyllishtes së vogël. Ajo shtrëngohej ahëre pas krahut të tij dhe kërkonte të bënin dashuri në dritën e hënës, një trill i saj i vjetër, kurse ai mendonte për atë plumbin e vogël që kishte tronditur themelet e jetës së tij, bindjet, artin, titujt e librave, gjithçka ishte shpuar, kishte pësuar avari, si vapori i çarë që fut ujë në terr. I qëlluari i vërtetë sonte jam unë. Nuk i kujtohej, ia kishte thënë apo jo atë natë Miriamit ato fjalë, po kjo s'kishte rëndësi. Ajo ishte gjysmë e dehur, historia e hënës mbi gjinjtë e zbuluar e profka të tjera si këto...

Dy-tre vjet rresht ai ishte përpjekjur të gënjente veten; riparimin e vrimës së atij plumbi të vogël s'e bëri që s'e bëri dot. Ca kohë kishte kujtuar se mjaftonte një gjendje e vazhdueshme opozicioni, fraza ironike, disa herë sarkastike nëpër pritje, sallone mondane, që të dukej se edhe ai kishte marrë një pozicion të caktuar, mirëpo vonë e kishte kuptuar se kjo nuk ishte gjë tjetër veçse pak më shumë se asgjë, siç thoshte bankieri Rrokaj për shumat e vogla. Kurse, për më tepër, ai s'ishte i aftë. Diçka i mungonte në... rrënjët e tij. Drurët kanë tokën për të hedhur rrënjët, kurse ne kemi klasën që i përkasim, i kishte thënë njëherë një shkrimtar i majtë.

Kurse ai i kishte rrënjët jashtë dhe çdo stuhi, çdo stuhi... oh, ato bëjnë ç'të duan me mua, rënkoj ai me vete.

Para disa orësh kishte provuar shansin e fundit: që sulur si i marrë midis ndërluftuesve, midis dy kohëve të tyre, si midis Shilës dhe Haribllës, duke braktisur kohën e tij të tretë. Mirëpo se si gjithçka ishte false, dhe shtegtimi ishte ireal, dhe vdekja ishte bërë... hermafredite, rrinte mënjanë, duke e lënë të kalonte përmes. S'merrem me ty, thoshte vdekja e njëjës palë. S'merrem me ty, kalo. thoshte vdekja e palës tjetër. Ahere kush do të merret me mua? gati sa nuk kishte thirrur ai në atë terr, Ti vetë. Këtë zë që erdhi i shurdhër nga thellësitë e tij, bëri sikur nuk e dëgjo, vetëm se qafa i ngriu si nga një ngërç.

Ishte ftohtë. Ajo arkeologji hëne në qiellin dimëror ishte bërë tani akoma më e largët. Ai eci ngadalë me duar në xhepa. Tejpërtej pllajës mezi dallohej ajo prushitje e shpërndarë e zjarreve të natës. Përbri xhadesë, në rreshta të gjatë e të heshtur, me pajimet në qafë dhe me tytat e armëve sipër tyre po ecte një batalion partizanësh. Njësite të tjera zhvendoseshin aty-këtu në heshtje. Ja pra, këto ishin, me sa duket, Brigadat që po sulmonin Tiranën, E para e famshme, E katërta, kurse njeriu me petromaks në dorë duhej të ishte komandanti i tyre, për të cilin në kafene «Kursal» ai kishte dëgjuar aq shumë legjenda.

Këta janë, tha ai me vete, duke ndjekur me sy në errësirë ato qafa të ngrira sipër pajimeve. Po ecin, në batalione të panumërta, si një gjëmim anonim që del nga nata.

Ç'sjellin vallë ata me vete, mendoi ai. Ç'drama mbajnë të lidhura, vallë, në ato boçe dhe batanije sipër shpinave të tyre? Për një sekondë, fragmentare, e pikëzuar nga faret e makinave, iu vizatua ndër mend Rruga Mbretërore, ashtu siç e pa në çastin e fundit, me ata që iknin me dramat e tyre të mbështjella nëpër peliçe, nëpër kularë sixhadesh.

Edhe këta nuk do ta kenë kaq lehtë, mendoi. Tani për tani enigmat që mbajnë mbi kurriz ndoshta janë të

thjeshta, por do të komplikohen edhe ata një ditë, batanijet e tyre mund të shndërrohen në sixhade dhe ahere, ahere...

A, po ahere unë s'do të jem më, mendoi ai me vete. Bile jo gjer ahere, unë nuk do të jem më qysh më përpara, më përpara. Në mëngjes mund të hysh në punë përndonjë gjë. Ha, ha, ha. Në mëngjes, mendoi ai, në mëngjes. Ndjeu se në kokën e tij kishte një rrallim mendimesh. Të ngrira, si copëra gurësh të thyer, të ngulur pjerrtazi, mbi një pllajë gjithashtu të pjerrët... Nga i erdhi kështu kjo ndjesi vdekjeje? Gurët po rralloheshin dhe do të rralloheshin, me sa duket, akoma, gjersa të mbetej vetëm një... një gur... mbi të. Këtu pushon shkrimtari i njohur Adrian Guma që...

— Ej, shok, nga vete? Ke humbur batalionin?

Ai pa fytyra të skicuara dobët nga mugëllima e mëngjesit, bajoneta dhe tyta të shkurtra mitralozash të vendosur mbi rrota dhe prapë ato batanijet e tyre bojëkafe, gri.. Kishte ftohtë. Por ajo që i dukej më e padurueshme se e ftohta, ishte ajo mungesa poshtë brinjëve, një boshllëk që dukej se nuk mbushej dot me asgjë në botë. Këmbët i rrëshqitën në tokë të butë dhe vuri dorën që të mbahej. Kishte rrëshqitur në një hendek të cekët plot me gjethe të kalbura. Toka ime, që m'u bëre njerë, mendoi me gishtat të futur në dhe. Një ngashërim, një lloj sedre e fyer, që ajo kishte aq shumë bij, kurse atë po e braktiste, një hm, do të pendohesh kur të shikosh ç'do të bëj, por do të jetë vonë; pastaj mendimi i hidhur se toka s'pendohet kurrë për asgjë dhe pastaj ai boshllëk poshtë brinjëve, ah, ajo mungesë që ishte më e tmerrshme se prania e çdo dhembjeje, dhe më në fund, befas, sikur të mos mjaftonte e gjithë kjo, takat e një gruaje, që ikte nëpër rrugë, duke shqiptuar vazhdimisht «maskara». Mjaft, tha ai, ja, që mos të të dëgjoj ty dhe gjithë të tjerët... Dhe me shpejtësi, sikur nga lëvizja e tij varej ndalimi i hapave të saj atje larg, ai nxori revolverin dhe e qëlloi veten e tij poshtë brinjëve, pikërisht në atë vend ku i dukej se ishte ai boshllëku i madh, që ai, për

një të dhjetën e sekondës, pati ndjesinë thua se po e mbushte më në fund me diçka.

Nuk vdiq menjëherë. E ndjeu si rrëshqiti butësisht në hendek dhe në fytyrë i erdhi era e mirë e gjethnajës së kalbur. Njëra dorë e tij, me pëllëmbën e hapur, mbante brinjët në vendin ku ishte plaga, dhe me qetësi, me një lloj kapriçio, ai mendoi se atje tani kishte një plumb të vogël, një plumbth... fare të vogël... th... th...

Nga lart vinin ca zëra të huaj, që shtjelleshin me spirale të fuqishme mbi një horizont gjëmimtar, si diametri i një humnere. Kush shtiu? Kush shtiu? Asnjëri. Asgjë. Na bënë veshët. Ju bënë veshët, tha ai me vetë. Ju bënë sytë. Unë s'kam qenë kurrë. Dhe vdiq.

Në orën katër e givsmë të mëngjesit, pasi fjeti vetëm dy orë, komandanti i brigadave partizane që po sulmonin Tiranën, doli te pika e vrojtimit të shtabit dhe, megjithëse ishte akoma gjysmerrësirë, vuri dylbitë në sy me shpresë se mund të dallonte diçka. Mëngjesi ishte i zymtë dhe në lentet e dylbive trubullira e lagësht e tij s'pësoi gjë tjetër, veçse u tkurr, sikur të përmendej edhe ajo nga gjumi, duke zbuluar dobët ravijëzimin e diçkaje të shtrirë, që mund ta merrje për qytet po aq, sa mund ta merrje për pyllnajë apo mjegullirë nëntori. Ai uli dylbitë dhe u kthye pas. Te hyrja e shtabit ndeshi me rojën e tij që po i sillte një filxhan kafe. E piu kafënë ngadalë, duke e mbajtur filxhanin të mbështjellë krejt me grushtin që i kishte ngrirë.

— Më duket se do të kemi prapë shi, — tha.

Roja ngriti supet. Diku anash dëgjohej një zhurmë e shurdhër këmbësh. Sipër kokave të tyre kërcitnin dëgët e thata nga ngrica.

— Ai njeriu i mbrëmshëm... vdiq, — tha roja, pas shpinës së tij, duke i ngrënë fjalët nëpër dhëmbë.

— Si? — ia bëri komandanti.

— Ai... shkencëtari... apo shkrintari, çfarë qe, ai që bisedoi me ju.

— E pastaj?

— Vrau veten, para ndonjë ore.

Komandanti nuk e vështroi rojën. Partizani mori frymë i lehtësuar. Nga tendosja e qafës së komandantit ai u përpoq të kuptonte nëse duhej të fliste akoma diçka për këtë gjë, apo të mos e zinte më ngoje.

Komandanti qëndroi një copë herë pa lëvizur, pastaj, pa u kthyer, tha:

— Mos u sollët keq me të?

— Jo, — tha roja, — aspak.

Tjetri ndenji ashtu ndonjë minutë, me fytyrë të kthyer nga ajo anë, ku duhej të ishte qyteti. Pas pak ai u fut brenda, ndezi një shkrepëse mbi hartën që ishte akoma e hapur mbi tryezë, pa diçka në të, gjersa shkrepësja i përvëloi gishtat, dhe doli prapë. Po gdhinte.

— Domethënë vrau veten, — tha.

— Po, — ia bëri roja. — Aty përtej, në një hendek. Ne kujtuam se...

Roja e preu fjalën, sepse komandanti kishte ngritur përsëri dylbitë në drejtim të qytetit. I murrëtyer, si i fshirë nga era, ai dallohej tani disi me pullazet, xhamitë, fortinot gjermane, barrikadat dhe vijat e vendosjes së batalioneve, që komandanti i shikonte ose i merrte më mend se ku ishin. Nga mjegulla e mëngjesit dilnin me radhë njëri pas tjetrit rajoni rreth Bankës, Rruga e Dibrës, ku ishte mbërthyer batalioni i parë, pallatet e princeshave, bulevardi «Musolini», i përkulur pak, si njeriu që midis gjumit është kthyer në brinjë, këmbanorja e lartë e kishës ortodokse, qendra, ku ai tanku i groposur vazhdonte të shtinte mbi partizanët. Në gypat e dylbive dilnin aty-këtu maja minarësh, dhe atij i shkoi ndër mend se, po të ishte mëngjesi më i kthjellët, mund të dukeshin mbi to çerdhet e lejlekëve. Ai shkrintari kishte shkruar diçka për fluturimin e tyre.

Në xhamat e dylbive vazhdonin të dilnin tymtarë të pafund, por pa tym. Qysh se ishte rrethuar, qyteti kishte mbetur pa dru.

Ty të ra nderi të komandosh çlirimin e kryeqytetit, i kishte thënë dy javë më parë Enver Hoxha në Shtabin

e Përgjithshëm, mos e harro këtë. Duke dalë nga kasollja e shtabit, pasi i kishte dhënë urdhrin, Enver Hoxha bëri një copë rrugë bashkë me të. Binte një shi i imtë. Çizmet e tyre shkelnin pa zhurmë mbi shtresën bojëkafe të gjetheve të rëna, dhe ai përsëriste me vete fjalët e tjetrit: ty të ra nderi të komandosh...

Prapa xhamave të dylbive rrëshqiti qendra e Tiranës, me atë hirnosjen e pabesë të sheshit «Skënderbej», ku ai tanku i ngujuar në vend thoshin se vazhdonte të përgjakte gjysmën e batalioneve të tij.

Po gdhinte tamam. Pas një ore shtabi do të zhvendosej pothuaj brenda në kryeqytet. Kryeqytet, përsëriti ai fjalën me vete. Kryeqytet. Në asnjë gjuhë nuk i thoshin kështu. Kush e kishte krijuar vallë këtë neologjizëm në shqip? Ndoshta Naim Frashëri... Varri i tij ndodhej diku në një nga kodrat rreth Tiranës. Në lentet e dylbive vallëzuan trubull kodrina të zhveshura, vreshta dhe ndonjë tyrbe e vetmuar midis. Sa partizanë do të vriten sot, mendoi ai me një pikëllim të ngrirë si një grusht dëbore. Do të vriteshin andej-këndej, nëpër udhëkryqe dhe sheshe të mëdha, ku kishin ndodhur ngjarje kombëtare dhe nëpër rrugica dhe sheshe të vogla, atje ku për qindra vjet rresht s'kishte ndodhur kurrë asgjë e rëndësishme, njerëzit ishin rrezitur në diell, kishin gogësirë dhe, kur kishte ardhur mesdita, i kishin thënë «drekën e mirë» njëri-tjetrit. Pa e ditur as vetë pse, ndoshta nga mendimi i vdekjes së mundshme të shokëve dhe nga këngët dhe balladat e vjetra që kanë gjithmonë ca zogj sipër njerëzve që vdesin, ai vërtiti dylbitë në një rreth të gjerë, gati të furishëm mbi qytet, por xhamat e tyre nuk takuan në asnjë shpend. Iu kujtuan lejlekët që nuk vijnë në qytetet ku ka luftë dhe prej tyre iu kujtua shkrimtari që kishte vlarë veten para dy orësh. Nga larg, ai kishte ardhur që të vdiste aty midis tyre e, megjithatë, ajo vdekja e tij, megjithëse me plumb, se si ishte tjetër gjë, fare e pangjashme me atë rënie të vërtetë përdhe, kur goja qëllon që të mbushet me baltë dhe nga kjo duket sikur vdekja merr menjëherë peshën e dheut. Ajo e tij ishte një vdekje tjetër lloj, gjithsesi abstrakte, diku në

qiell, midis formave të fluturimit, ah, po, tani iu kujtua,
elipset e shtërgjeve, kështu titullohej një libër i tij. Një
copë herë komandantit iu përfytyruan vijat ku ishin ve-
ndosur sup më sup batalionet dhe, megjithëse kishte
kujtuar se e kishte hequr mendjen nga vetëvrasja e
shkrimtari, tha me vete për të: Ç'vdekje e vetmuar.

KAPITULLI I TRETË

Komandanti i njësitit, Dino Sinojmeri, u afrua te pozicioni i Sherifit duke mos i hequr sytë prej ca fletëve të trasha, që i mbante në dorë.

— E, si duket? — tha. — Na kanë diktuar?

— Akoma jo, — tha Sherifi. — Por vështrojnë vazhdimisht me dylbi nga kjo anë.

— Siç duket, dyshojnë.

Komandanti uli sytë përsëri mbi fletët që mbante në dorë. Në to, midis tekstit të daktilografuar dendur, kishte njoftime nga më të ndryshmet për bulevardin «Musolini», krejt planimetrinë e tij, largësitë midis ndërtesave, udhëkryqet, shenja të tjera që nuk merreshin vesh mirë, skema e kanaleve të ujërave të zeza, prapë tekst i dendur me të dhëna të ndryshme, disa prej të cilave krejtësisht të çuditshme dhe të panevojshme. Hm, ia bënte herë pas here Dino Sinojmeri dhe tundte kokën e gërvishur në tëmthin e djathtë.

Ai lexoi sa lexoi, pastaj ngriti kokën për të vështruar ç'ndodhte në bulevard. Një copë herë qëndroi krejt i palëvizur, pastaj hoqi syzet dhe fërkoj sytë me kurrizin e dorës.

— Më dhembin, — tha, — më duket se këto syze nuk më bëjnë.

Sherifi qeshi me vete. Në gjithë batalionin, bile edhe në një pjesë të Brigadës tregonin gojë më gojë për his-

toritë e syzeve të Dino Sinojmerit. Atij i thyheshin ato pothuajse në të gjitha sulmet. Pas çdo përpjekjeje, ndër-sa të tjerët vraponin të shkullnin nga trupat e gjermanëve të vrarë armët dhe çizmet, ai kthente helmetat për të parë se mos i vdekuri kishte syze. Kishte mbajtur disa herë syze gjermanësh të vrarë, disa nga ato ishin për larg, disa për afër, me numra të ndryshëm, por atij aq i bënte, i vinte dhe pastaj ankohej se i dhembnin sytë. Njëherë kishte mbajtur xhama pa numër, një herë tjetër syzet e diellit të një zonje mondane, pastaj një palë syze plakash, të modës së vjetër, me zinxhir argjendi, që i varej anash. Dy herë rresht shtabi kishte marrë vendim që komandanti të mos mbante syze, sepse ato dëmtonin operacionet ushtarake. Çështë e vërteta, gjatë një sulmi ai desh ishte vrarë bashkë me katër partizanë të tjerë, sepse gjermanët, që i kishte dy hapa larg, i dukeshin larg nga shkaku i syzeve. Por një herë tjetër, gjatë një sulmi të vështirë, nëpër një ligatinë, duke u hedhur si për të kapërcyer ndonjë gropë, atje ku nuk kishte as gropë e as hendek dhe duke rënë blumb nëpër gropa, që, me sa duket, nuk i shihte dhe, sidomos, duke ikur gjatë sulmit me një shtrembërsi të tillë që të tmerronte, ai i kishte hutuar gjermanët dhe i kishte nxjerrë nga pozicionet.

Me bisht të syrit Sherifi shikonte se si komandanti fërkonte akoma ballin me dorë dhe dukej që ishte akoma në mëdyshje, t'i vinte apo jo syzet. Para këtyre kishte pasur një palë syze të mira, por gjatë një përpjekjeje me ballistë e gjermanë bashkë, një ballist mustaqemadh i kishte thirrur që nga larg: «O komandant, të dhjefsha gjyslykët!» Ai qe bërë si i tërbuar dhe gjatë sulmit i kishte hedhur ato tutje. Disa javë rresht nuk kishte mbajtur fare syze, mirëpo para një muaji, në një përpjekje, si për çudi, të katër gjermanët e vrarë kishin syze. Bëri ç'bëri, ia shkuli njërit nga balli dhe i ngjeshi me furi, sikur të godiste me shuplakë fytyrën e vet.

— Siç duket, s'më bëjnë as këto, — tha duke i vështruar xhamat e plasaritur për ibret.

— Po mbase ngaqë kanë plasur, — tha Sherifi.

— Eh, se mos shikoja më mirë kur qenë të paplasura, — tha me një psherëtimë. — Ç'bëhet në bulevard? — pyeti pas pak, duke drejtuar nga Sherifi sytë e tij që dukeshin të lodhur e të shpëlarë, si sytë e gjithë mio-pëve.

Sherifi ndjeu një dhemshuri të madhe për të. Si mund të shikosh me sy kaq të lodhur? mendoi.

— Hë? — ia bëri komandanti.

— Duket si qetësi, — tha Sherifi. — Vetëm se rojet mbi tarracën e Radiostacionit vështrojnë vazhdimisht me **dylbi kënde**.

— **Është e qartë se na kanë diktuar**, — tha komandanti dhe me një gjest të vendosur vuri syzet. — Së shpejti do të fillojë. Duhet ngritur barrikada.

Në bulevard po kalonte me zhurmë shurdhuese një triçikël. Mbi të ishin dy gjermanë. Njëri prej tyre, ai që ishte futur në kosh, kishte syze. Komandanti e ndoqi një copë herë me një vështrim lakmitar.

Kur triçikli u largua, ai pa orën. Ishte nëntë e çerek.

— Së shpejti ka për të filluar, — murmuriti dhe u largua me hapë të shpejtë.

Në orën nëntë e gjysmë, në kryqëzimin e rrugës «Rilindja» me bulevardin «Musolini», dy njerëz me bor-salina të vjetra, që mezi po ngrinin një lavaman të bardhë, e lëshuan atë papritur përdhe. Lavamani mbeti i rënë përmbys në mes të rrugës, ndërsa njerëzit u larguan me shpejtësi. Pas pak nga një deriçkë aty pranë dikush shtyu pranë lavamanit një rrotë të shkallmuar qerreje, në kohën që nga drejtimi i kundërt një djalë e një vajzë hodhën po në atë vend, njëri një thes të mbushur, sic duket, me rërë, tjetra një qilim të vjetër, që gjer në atë kohë bënte sikur po e shkundte te porta e shtëpisë. Ata nuk ishin larguar mirë akoma, kur mbi grumbullin e por-saformuar u lëshuan me shpejtësi nga duar kalimtarësh karrige, tulla, kolltukë të vjetër, kazanë, flokse, gjyma dhe një perde e rëndë kadifeje. Po në atë çast, nga një fortino e anës tjetër të bulevardit, barrikada që porša

kishte lindur, u godit me një breshëri mitralozi të rëndë.
— E pikasën, — tha Dino Sinojmeri, — duke shkukur syzet nga balli. — E pikasën, qentë.

Një djalë i ri me pamje studenti, që në atë çast po i afrohej barrikadës krejt i përkulur nën një thes me rërë, e hodhi thesin përdhe, u shtri dhe vetë pas tij me lëvizje të prera të një gjimnazisti në sallën e palestrës dhe, duke nxjerrë gjithë gëzim një revolver të vogël, shtiu tri herë në drejtim të fortinos.

— Hej, ç'qerrata, — tha Dino Sinojmeri. — E inauguroi barrikadën. Kujdes tani, more djalë, kujdes, mor pëllumb. Gati ju të mitë, — thirri ai me zë të lartë.

Te muri i jashtëm i depos partizanët ishin bërë gati me kohë.

— Zjarr, — tha Dino Sinojmeri. — Kjo punë filloi. Bjeri t'i biem.

Breshëria e armëve ishte e rëndë dhe e gjatë. Kur ajo pushoi një sekondë, u dëgjua rrapëllima e xhameve të thyera të dritareve të Radiostacionit, që vazhdonin të binin akoma si mbeturina të një shiu të furishëm.

— Hajde, me hajër, — thirri përmes krismave Dino Sinojmeri dhe ngjeshi syzet në ballë.

Gjithë paraditen, me përjashtim të disa pushimeve të shkurtra, midis barrikadës dhe fortinos u këmbye zjarr i pandërprerë. Në barrikadë luftonin guerrilierët e lagjes dhe vetëm disa partizanë të njësitit, kryesisht mitralierë. Gjithë pjesa tjetër e njësitit rrinte në pozicionet e vjetra, e gatshme për sulm, ose për ta mbrojtur barrikadën nga anët, në rast sulmi të gjermanëve. Një pjesë e partizanëve mbanin në goditje të vazhdueshme tarracën e Radiostacionit, për të mos i lënë rojet gjermane ta qëllonin barrikadën nga lart.

Qarkullimi i gjermanëve në bulevardin «Musolini» qe bllokuar krejtësisht. Ky ishte edhe qëllimi fillestar i barrikadës. Nga e djathta, në drejtim të Bankës së Shtetit dhe në anën tjetër, diku pranë Kishës së Re, po dë-

gjoheshin gjithashtu breshëri të vazhdueshme. Me sa dukej, edhe atje po ngriheshin barrikada. Gjëmimet e armëve, herë të mprehta, herë më të fuqishme, sipas gurmazit të tytave që villnin zjarr, sa vente dendësoheshin. Herë-herë buçitja e bombave ndërpriste e shurdhonte për ca çaste gjithçka, pastaj prapë çdo gjë fillonte nga e para.

Dalngadalë, Bulevardin «Musolini», duke filluar nga kreu e gjer në fund, si një piton të madh po e përpinte lufta.

Dino Sinojmeri, mos u hidh në aventurë. Radiostacioni është një gjë e rëndësishme për gjithë Shqipërinë. Duhet të sulmohet ahëre kur të vijë çasti, jo sulm orë e pa kohë, se unë ta di kokën, ti, edhe kur shkon për të fjetur, thua me vete: sulm për në gjumë.

Ndërsa thyente gishtat gjithë nervozizëm, komandantit të njësitit i vinin ndër mend fjalët e komandantit të brigadave që po sulmonin Tiranën, kur e nisi për të marrë Radiostacionin.

Se mos unë nuk ta di kokën ty, tha me vete gjithë mllef Dino Sinojmeri. Se mos ti nuk e ke mendjen te sulmi. Ç'po i bën kësaj Tirane, që ke dy javë që po e lot nga mendja, a nuk po e sulmon? Po ç't'i bësh, je komandat e s'ta vëmë re. Si puna e atij që thotë: bëj si them unë e mos bëj si bëj unë. Mos e ki mendjen te sulmi, thua ti. Po ku ta kesh atë të zezë mendje, përveçse te sulmi? Ahëre më mirë të mos kesh mendje fare.

Te dera e shtabit, duke e zhbiruar me sy, komandanti i brigadave i kishte thënë edhe një herë: Dëgjo, Dino Sinojmeri, unë e di që disa ta kanë ngjitur emrin Dino Sulmi, por mba mend një gjë, aventurën mund të ta falja në ndonjë pyll a në ndonjë bokërimë, po përpara Radiostacionit nuk ta fal kurrë.

Po mbase edhe ai s'ka faj, tha me vete Dino Sinojmeri. Mbase edhe atij kështu i ka thënë komandanti i përgjithshëm, i madhi fare, Enver Hoxha: Ngutjen s'ta fal përpara Tiranës. Kujdes me sulmin. Kurse vetë bëje

tym e flakë gjithë Shqipërinë. Dridhe si tërmet e kaluar tërmetit. Eh, ç'vete!

Ej, ç'vete, përsëriti ai midis një psherëtime. Megjithëse, e qetësoi veten pas pak, a s'i jap unë të njëjtat këshilla Mete Aliut përpara sulmeve? Kështu është kjo punë, shkallë-shkallë e sërë-sërë.

Ai tundi kokën një copë herë sikur të përkundte përpara buzëve murmurimën e tij. Kjo ishte nga ato murmurima, që prapa pakënaqësisë së jashtme nuk fshehin veçse një gëzim të brendshëm. Ai e dinte se, pavarësisht nga paralajmërimet për urtësi, ishte dërguar këtu për të bërë sulm, dhe sulmi ishte i tij dhe nuk ia hiqnin dot. Megjithatë atij i pëlqente të ngacmonte vetveten dhe të hiqej si me sedër të fyer, sepse kjo ia shtonte kënaqësinë për ngjarjen që kishte përpara.

Kështu pra, asnjë ngutje, rikujtoi ai fjalët e fundit të komandantit në çastin që u ndanë. E, mirë, mirë, tha, nuk do të ngutemi. Do të presim kohën e sulmit. Do ta zëmë urtë e butë. Do të hamë njëherë drekë. Pa do të mbledhim një çikë veten. Pa do të dërgojmë mbase edhe ndonjë lajmëtar te gjermanët: E, o gjermanë, a jeni gati, sikur ta fillonim një çikë atë luftën që kemi për të bërë? Hm, se kështu na u dashka tani. Urtë e butë. Urtë e butë. Eh! gati sa s'thirri ai. Këndo, o muzë, zemërimin tim, tha me vete dhe, për të hequr mendjen nga puna e sulmit, nxori nga xhepi ato fletët e daktilografuara. Asnjëherë nuk kishte parë të dhëna aq të vlefshme të përziera me gjëra po aq të pavlefshme.

Shtrimi i bulevardit ka nisur në vitin 1927 sipas projektit të një shoqërie anonime dhe është bërë me metodën Shnejder. Shtresa e gurëve nën zavorr dhe asfalt ndodhet në thellësinë 15 cm dhe ka një trashësi 40 cm. Në rast nevojë të nxjerrjes

së gurëve për ndërtim barrikade, të kihet parasysh se spërkatja e tyre me serë është bërë me metodën Spruc 3. Në mitingun e inaugurimit, që u bë me 15 prill të vitit 1931, ku merrte pjesë gjithë shoqëria e lartë e kryeqytetit, kryetari i

Bashkisë së Tiranës tha midis të tjerash: Qoftë ky bulevard monument i përjetshëm i miqësisë italo-shqiptare, blerofshin në jetë të jetëve gështenjat në trotuaret e tij, u dashurofshin njerëzit nën to dhe e keqja mos mbërritë kurrë gjer këtu. (Kurse fjalët «kam parë qyte-

te pa bulevarde, por s'më ka qëlluar të shoh bulevard pa qytet», që u pëshpërit se i tha atë ditë shkrimtari Adrian Guma, duke bërë aluzion për mungesën e ndërtesave përkaj bulevardit, është vërtetuar se janë thënë një vit më vonë dhe për një tjetër bulevard, Të madhin.)

Hm, ia bëri Dino Sinojmeri, blerofshin në jetë të jetëve gështenjat në trotuaret e tij. Për shkak të plasaritjes të xhamave të syzeve bulevardi i dukej atij qysh tani i çarë e i masakruar tejprtejt. Por në ato çarje kishte një rrezëllimë të shndritshme, që përftohej prapë për shkak të qelqit të syzeve. Ai u përpoq të përfytyronte se si nën atë asfalt të butë, 15 cm thellë, si vertebrat e panumërta të një rrëshqanori të madh, shtriheshin gurët dhe zhavorri. Në rast nevojë të nxjerrjes së gurëve për ndërtim barrikadash... Vështrimi i Dino Sinojmerit u anua vetvetiu nga barrikada, që ishte bërë akoma më e lartë tani. Midis rrangullave dukej një sepet i madh, si ato të pajave dhe një sofër buke e rumbullakët. Ajo sofër i kujtoi atij shtëpinë. Popull i mirë, mendoi, që sjell në barrikadë çdo gjë, gjer te sofa e bukës. Dino Sinojmeri mori frymë thellë. Ja, këto gjëra s'mund të parashikoje ti, o borgjez matuf, shau me vete. Më tregon mua ku duhet të gërmoj e sa duhet të gërmoj për të nxjerrë gurë për barrikadën. Mi arkivash, të shohim ç'shkruan më tutje.

Ndërtesën e parë me sallë të madhe balloje, stil baroko, e ndërtuan Ali-zotajt (ajo tani mban numrin 141). Salla e ballos

u inaugurua me një ziqër nga sekti i rufainjve. Qënë ftuar shumë dinjitarë të lartë, midis të cilëve ambasadori i Anglisë me

të shoqen. Mbetën me gojë hapur. Pallati përbri, Nr. 143, i përket Fiqiri beut, që ndërtoi i pari në këtë rrugë hamam dhe oxhak englez. Të dy pallatet kanë kollonade të trasha mermeri, **bodrome** (ku mund të vendosen mina) me kalime të fshehta me lartësi 1.20 m, ku mund të ecë një njeri i përkulur (paçi të ketë hequr armën nga supi). Më 1931 bankjeri Rrokaj ndërtoi përballë tyre Pallatin

Rahat me vend të posaçëm lufte (karakoll) në katin e sipërm, sipas traditës së kullave të malësorëve. Veç kësaj, ai bëri një pishinë (2.25 m, të thellë) në kopsht. E para grua që u la në **pishinë** ishte e shoqja e ministrit të Jashtëm, zonja D. Zh., që, në atë kohë, thuhej se kishte marrëdhënie intime me bankjerin. Kostumin e saj të banjës e përgojuan për një kohë të gjatë.

Tek po i mblidhte shuk fletët për t'i futur në xhepin e xhaketës prej lëkure, Dino Sinojmeri kërkoi me sy midis barrikadës komisarin. E dinte që ai i kishte qejf shkrimet e këtij lloji dhe kishte dashur t'i komentonin e të qeshnin së bashku me të, mirëpo qysh nga mëngjesi nuk kishte gjetur asnjë rast. Pjesën më të madhe të kohës komisarit e kishte kaluar në barrikadë. Ja dhe tani dukej mjekra e tij e gjerë e mbështetur te mitralozi, prapa një mangalli prej bakri. Siç dukej, mangallin e kishin hedhur në barrikadë bashkë me hirin, sepse tullat pranë tij, ca frona dhe vetë fytyra dhe flokët e komisarit ishin pahitur prej tij. Kur të vijë, do t'ia tregoj patjetër, mendoi Dino Sinojmeri.

Lavamani i bardhë, një pjesë e të cilit dukej akoma midis rrangullave të tjera, të hedhura si një mal mbi të, ishte sfilitur krejt nga plumbat.

— S'qenka prej porcelani, — tha Javeri, — ndryshe do të qe bërë copë-copë.

Sherifi e la dorezën e mitralozit të rëndë dhe vështrroi nga ana e barrikadës. Iu duk se tyta e mitralozit qe nxehur shumë.

— Do të jetë me siguri prej xingoje, — tha Javeri.

— Gjithë breshëritë i bien atij, sikur ta kishin me inat, — tha Sherifi.

— Kanë njëfarë të drejte, — tha Javeri. — Ai ishte, në një farë mënyre, fillimi i barrikadës.

— Ishte si puna e vezës që bëri pulën.

Javeri e vështrroi i habitur shokun.

— Shih, shih, ku të vete mendja, — tha, — e di që e the bukur?

Fytyra e Sherifit u skuq nga kënaqësia.

— Ia kam frikën asaj vajzës së re atje, — tha i gjallëruar, duke bërë me kokë nga barrikada. E nxjerr kokën si shpesh që prapa tullave.

Një copë herë ata vështruan në heshtje njerëzit e barrikadës. Ashtu si në fillim, shumica e tyre ishin qytetarë tiranas.

— Sherif, — tha pas pak Javeri me zë të butë, — a më lë të shtie një herë me mitraloz?

Sherifi u përtyp nëpër dhëmbë.

— E pse? — tha.

— Ashtu kot. U mërzita duke pritur të përdor këtë antitankun tim. S'besoj se ata do të dërgojnë këtu tanket.

— S'dihet, — tha Sherifi.

— Pastaj, e di çfarë? Në qoftë se vijnë tanket, edhe unë do të të lë të shtiesh me këtë, — dhe i ra me pëllëmbë tytës së antitankut.

— Vërtet? — tha Sherifi.

— Të betohem. Për ideal.

Sherifi u zhvendos nga e majta dhe Javeri u afrua te mitralozi, siç do të afrohej një i uritur te një sofër e madhe, ku nuk di ç'të prekësh më parë. Mbështeti gjoksin te doreza, u puthit i gjithi pas hekurit të mitralozit sikur të donte të bëhej një me të dhe shkeli këmbëzën. Pati ndjesinë se breshëria doli drejt e nga qenia e tij. U puthit akoma, dhe kjo ndjesi iu forcua edhe më. Gjithë bota përreth pushoi së qeni, me përjashtim të ballit të fortinos ku goditnin predhat e mitralozit. Pastaj, duke i mëshuar me gjoks shtratit të armës, Javeri e ngriti ngadalë tytën e mitralozit drejt dritareve të mbetura pa

xhame të Radiostacionit dhe pastaj, edhe më lart, në katet e sipërme, te tarraca, gjer në tangentet dhe spiralet e antenave. Plumbat fluturonin larg, si rekëtima zemre, drejt qendrës së qiellit dhe të botës. Javeri ishte si i dehur dhe mbylli sytë përgjysmë, tamam në çastin që nga barrikada erdhi një britmë e gëzuar:

— E këputi. Ra, ra.

Një nga antenat kishte rënë dhe po lëkundej akoma, gjysmë e varur te parapeti i tarracës.

— Mjaft tani, — tha me zë të butë Sherifi, duke e prekur shokun në sup.

Javeri u shkëput nga mitralozi me një psherëtimë kënaqësie.

Tek ata erdhi me vrap Teuta me radion e vogël në dorë.

— S'flet më, s'flet më, — thirri ajo, duke ua treguar radion të gjithëve. — Kush e këputi antenën? Ti, Sherif?

— Jo, — tha Sherifi, pak i pezmatuar, — Javeri.

Teutës i ishin skuqur faqet dhe merrte frymë me shpejtësi.

— Unë isha duke dëgjuar, — tha, — e dini se çfarë po thoshte? Partizanët, që nuk janë larë prej kohësh, do të kenë rastin këto ditë të marrin një banjë gjaku në bulevardin «Musolini». Bul... dhe trak, zëri u pre.

— U këput. Ra, — vazhdonte të thërriste një zë i gëzuar nga barrikada.

Duke vrapuar përgjatë murit, se nga mbiu pranë tyre Mete Aliu. Ishte plagosur fare lehtë në vetullën e djathtë.

— Dëgjova se ajo s'ka më zë, — thirri duke marrë frymë me zor. — Tani që s'hyn më në punë, ma jep mua, — dhe, pa pritur ç'do të thoshte Teuta, ai ia rrëmbeu radion nga dora.

— Tani ta rregulloj unë qejfin, moj bushtër, — vërshelleu nëpër dhëmbë. — Na ke sharë, ë? S'ke lënë gjë pa thënë, ë?

— Mos, Mete, — tha Teuta dhe u përpoq t'ia rimerrte radion nga duart, por ishte e pamundur.

Me një lëvizje të vrullshme Mete Aliu e kishte shqyer pjesën e prapsme të radios.

— Kujdes, Mete, se do të të zëjë korenti, — tha Javeri duke qeshur.

Mete Aliu ktheu dhe një herë kokën nga barrikada, si për t'u siguruar që komisari qe atje.

— Tani, moj bushtër, do të t'i jap leshrat në dorë, — thirri, dhe dora e tij e djathtë shkuli një tufë telash që nga brendësia e kutisë.

— Qyqja, — thoshte herë pas here Teuta, — ai po lot mendsh.

Sytë e saj levarashë kërkonin sa andej këtej sytë e të tjerëve, si për të kuptuar prej tyre se a mund të qeshej nga kjo që bënte Mete Aliu.

— U u u, — ia bëri në këtë kohë Memeci.

— Ç'ke, Memec, — tha Javeri.

— U u u, — ia bëri prapë tjetri, duke treguar me kokë udhëkryqin. Nga barrikada po tërhiqnin një njeri të vranë ose të plagosur. Ishte ajo vajza tiranase. Gjatë tërheqjes një këmbë iu zbulua gjer te mesi.

— E thashë unë, — tha Sherfi, duke kthyer kokën mënjanë për të mos parë këmbën e zbuluar të vajzës, — ia kisha frikën asaj vajze.

Jo shumë larg Radiostacionit, në të njëjtin trotuar, ndodhet pallati i Regjencës, që më parë ishte pronë e monsinjor Toçit. Më 1940 bodrumet e verës u adaptuan për strehime kundërajrore. Nga tarraca e tij shihet në vijë të drejtë tarraca e Radiostacionit. Në verandat e pallatit, në prill të vitit 1938 u vendosën

dhuratat e mbretit Zog, të dërguara nga Selia e Shenjtë e Vatikanit, Patrikana e Stambollit, kryemyftiu i vendeve arabe, kryegjyshi botëror i bektashinjve, Urdhri i Jezuitëve japonezë, Dalaj Lama i Tibetit etj. Po në këtë verandë, ditën e dasmës së monarkut bajraktarët e viseve të Veriut kënduan rapsodi epike me lahutë.

Gjithë pallati është i rrethuar me kangjella të hekurta që mund të shër-

bëjnë për pengesa antitanke. Në kopsht ka trëndafilat e egër.

Këndo, o muzë, idiotizmin e botës, tha nëpër dhëmbë Dino Sinojmeri. Me sytë e lodhur vështroi një copë herë përmatanë murit pamjen e bulevardit. Po afronte mbasditja. Një dritë e shpëlarë, nënprodukt i fundit i dritës diellore, kishte rënë mbi kangjellat e hekurta, prapa së cilave shatërvanët e ftohtë, të shterur tani, dhe trëndafilat e egër, të mbetur prej kohësh pa lule, dukeshin si të balsamosur. Komandanti i njësitit mendoi se ky bulevard ishte i gjatë dy mijë e katërqind metra dhe, sa të thyhej pak dita, në gjithë gjatësinë e tij, mbi atë ronitje mospërfillëse gjethesh, më tër për më tër, pëllëmbë për pëllëmbë do të derdhej gjak.

Ai hapi prapë letrat e daktilografuara dhe u hodhi një sy shkicave të vizatuara aty-këtu midis tekstit. Ishin prapë vija që tregonin me hollësi largësitë midis ndërtesave, gjerësinë maksimale dhe minimale të bulevardit në pjesë të ndryshme të tij, rrathë, brenda të cilëve që shënuar diametri i shesheve dhe i udhëkryqeve. Kishte edhe gjithfarë shënimesh të tjera, shumica të përçudshme. Ai lexoi itinerarin e fshehtë që bënte Hamide hanëmi me fytyrë të mbuluar me një vello të zezë, për të shkuar në *rendez-vous* me kontin Pontekorvo. Sipër vijës që mbaronte me shigjetë, ishte shënuar në dy-tri vende: H. hanëm, H. hanëm, kurse sipër vijës tjetër, gjithashtu me shigjetë në majë, që vinte nga drejtimi i kundërt, që shënuar: Konti, Konti, Konti. Në pikën e takimit që një kryq i vogël. Në një fletë tjetër, përbri një elipsi të vizatuar me kujdes, ishte shkruar: «pishina ku u mbyt bejleresha plakë Gjyslihan, pas përfundimit të gjyqit të trashëgimisë së Kasimatajve.

Pëllëmbë e krim, mendoi Dino Sinojmeri, duke i futur letrat në xhepa. Kush i kishte bërë, vallë, këto shënime? Me siguri ndonjë borgjez matuf i bashkuar me Lëvizjen. Jashtë vullnetit të tij ai përfytyroi një pishinë me ujë të zhubrosur në një ditë dimri dhe bejlereshën

plakë, që afrohej në buzën e saj. Ç'historira do të jenë varrosur këtu, tha me vete. Ai borgjezi maniak dukej sikur kishte jetuar me syrin të ngulur mbi këtë bulevard. Me siguri mendonte të shkruante kronikën e tij. Pëllëmbë e krim, përsëriti ai me vete. Sonte, ose e shumta nesër, ne do të luftojmë mbi fantazma.

Ai pa orën. Ishte tre e gjysmë. Nga fortinot e qendrës vinte vazhdimisht një rropamë e mbytur. Në barrikadë kishin ardhur guerrilierë të tjerë nga lagjja. Kishte një të vdekur. Ç'ditë e gjatë, mendoj ai.

Koha mezi ecte dhe ai mbështeti ballin te bërryli i djathtë për të dremitur qoftë edhe disa minuta.

— U u u, — ia bëri Memeci.

— Ç'ke, Memec, — tha Javeri.

Memeci kishte ngritur qafën dhe po mbante vesh. Në sytë e tij kishte një dritë alarmante.

Sherifit iu duk se dëgjoji një gjëmim të thellë, por ai nuk qe në gjendje ta përcaktonte nga vinte ajo: diku nga bulevardi apo që brenda kokës së tij.

— U u u, — ia bëri prapë Memeci, këtë herë me një zë të mprehtë, si prej shpendi.

Javeri gjithashtu kishte ngritur kokën dhe po mbante vesh. Sherifi u mat të hapte gojën për të pyetur nëse dëgjohej ndonjë zhurmë apo i bënë veshët, kur një zë nga kreu i pozicionit thirri:

— Tanket.

Ata dolën papritur nga një rrugicë pas shpinës së Radiostacionit dhe u sulën drejt barrikadës. Ishin dy. Pas tyre vraponin një grup gjermanësh. Predhat e para të topit të tankut, që ranë mbi barrikadë, e prenë mes për mes komisarin.

— Pushkët antitank. Shishet me benzinë. Zjarr, — uluriti Dino Sinojmeri.

Vështrimi i tij, i zbehur nga dhembja, kaloi vetëtimthi nga tanket te trupi i vdekur i komisarit. Copërat e mangallit të shkallmuar qenë përzier me atë trup dhe, me siguri, hiri po ngopej tani me gjakun e tij. Brenda

sekondës, të pleksura bashkë në një rrotullamë të furishme, Dino Sinojmerit iu përshëndit në mend gjithçka e moçme për vatrën, vjersha dhe këngë të hershme patriotike, përpara vatrave të vdeeesimë, rilindasit, traktet e para, armiku po na shkel vatrën tona dhe pastaj, pas këtij lëmshi ndjesish, pak më i qetë pllakosi mendimi se shoku i tij, komisari, porsa ishte vrarë te një mangall, pra te një vatër, dhe hiri i saj po binte tani qetësisht mbi plagët e tij.

— Bjeruni, — thirri ai, por, megjithëse thirrja ishte aq e fortë, sa i dha një dhembje në ballë, ajo u mbulua prej zhurmërisë së tankeve.

Ata po afroheshin njëri pas tjetrit. Toka filloi të dridhej. Javeri qëlloi një herë, dy herë. Tanku që ecte në krye, ishte më i vogël. Tjetri, ai që vinte pas me grumbullin e ushtarëve pas vetes, dukej si lubi. Një shishe me benzinë ra dhe shpërtheu në flakë përpara tankut të parë. Tjetra, e hedhur nga barrikada, i ra mu mbi kullën e hekurt, po nuk plasi. Tanku i bëri një mënjanim flakës dhe eci përpara.

— Granatat, — thirri Dino Sinojmeri.

Granatat ranë si breshër rreth e rrotull tankut, por ai nuk ndaloi.

— Hidhini në zinxhirë, — thirri komandanti. — Vetëm në zinxhirë.

Javeri qëlloi përsëri me antitank. Një partizan tjetër qëlloi me antitank nga kreu i pozicionit. Për çudi, si ajo kafsha që midis qindra zhurmave të skëterrshme është e aftë të dallojë me anë të nuhatjes të vetmen zhurmë vërtet të rrezikshme për të, tanku qëndroi në vend, disa metra larg barrikadës. Javeri qëlloi për të katërtën herë. Partizani tjetër gjithashtu. Motori i tankut hungriu midis një shfryrjeje tymi dhe trupi i hekurt u kthye në fillim ngadalë, pastaj, me një rrotullim të egër, mbrapsht. Dy-tri granata të hedhura prej barrikadës i ranë përsipër, tek ikte.

Tanku tjetër, i madhi, që vinte pas, bëri një mënjanim për të mos u gërvishur me shokun që po kthehej dhe u vërvit përpara, drejt barrikadës. Po ndërkaq,

nga benzina e derdhur, gjithë sheshi përpara barrikadës ishte në flakë. Tanku qëndroi në vend, hungroi dy-tri herë, pastaj filloi të zbythej me marshin e mbrapmë, ngadalë, për të mos shtypur, siç duket, ushtarët e vet, që po iknin mbrapsht gjithashtu, duke shtirë në ecje e sipër.

— He, he, qen i qenit, po ikën, — thirri një partizan dhe, duke shkukur një bombë nga mesi, u ngrit nga pozicioni për t'u sulur në ndjekje të tankut. Po nuk arriti të bënte as hapin e dytë, se një predhë e topit të tankut i shkatërroi pothuajse krejt kokën. U dukën vetëm dy krahë që u ngritën përpjetë me boshllëkun e tmerrshëm të krijuar nga mungesa e kokës, në mes, dhe trupi i partizanit ra në tokë me një kënd të pjerrët.

Ç'mbasdite e fëlliqur, murmuriti Dino Sinojmeri. E gjatë si bishti i lugatit. Ai shikonte orën çdo minutë dhe në këtë zvaritje të mbasdites shikonte një maskarallëk të paparë. Në muzg duhej sulmuar fortinoja që mbron te Radiostacionin. Pa shkatërruar atë, as që mund të bëhej fjalë për sulmin kundër vetë Radiostacionit. Gjermanët e kishin kuptuar rrezikun dhe kishin sulmuar të parët.

Në pjesën më të madhe të tij bulevardi «Musolini» gjëmonte nga krismat. Në mbrëmje ai do të ishte i gjithi në luftë, kështu që në mesnatë Dino Sinojmeri mund të sulmonte Radiostacionin, pa u rrezikuar të kritikohet për ngutje nga askush. Mirëpo në fillim duhej të shkatërrohej fortinoja.

Nga barrikada kishin tërhequr të plagosurit dhe trupat e të vrarëve dhe po sillnin thasë të tjerë me baltë, tulla dhe rërë. Njësitë ishte bërë gati për sulm kundër fortinos. Pritej vetëm rënia e muzgut.

Në muzg, tamam në çastin kur njësitë do të hidhej në mësymje për të shkatërruar fortinon, gjermanët sul-

muan përsëri. Porsa Memeci ia bëri «u u u», dikush nga krahu i majtë i pozicioneve thirri: «Tanket».

Këtë herë zhurma vinte më e rëndë dhe më e shtruar. Ata dolën, si edhe herën tjetër, nga rrugica, pas shpinës së Radiostacionit dhe, të ndjekur nga një grumbull shumë më i madh ushtarësh, u sulën për të kapërcyer bulevardin. Tanku i madh ecte këtë herë në krye. Pas tij ecte tanku tjetër, ai më i vogli, dhe në fund vinin dy autoblinda me koracat e lyera në ngjyrën e samarit të breshkës.

Sherifit iu duk se e ndjeu se si plumbat e mitralozit të tij rrëshqitën si kokriza breshri të padëmshme mbi atë kullë çeliku, kokë hopopotami, e cila ta bënte të urryer vetë idenë e hekurit, kur ai grumbullohej në një masë të tillë, të verbër. Me bisht të syrit ai pa se si Javerit iu drodhën duart nga tronditja, kur mori shenjë me antitank. Në ato duar të holla si koskë zogu, të cilat ai qe matur kaq herë të tallte, si përgjigje për ngacmimet e Javerit, por që megjithatë nuk i kishte tallur asnjëherë, se nuk i bënte zemra, tani qëndronte shpresa kryesore, pothuajse e vetme, për të shpuar lëkurën e përbindshit. Javeri qëlloi. Midis morisë së plumbave plumbi i Javerit ishte vetëm një, por i veçantë, këlysh ujku, i vetmuar, midis lukunisë së qenve, i vetmi që ia dinte hilenë koracës së hekurit. Qëllo, Javer, qëllo, vëlla, tha Sherifi nëpër dhëmbë. Javeri drejtoi prapë armën.

Ndërkaq në zinxhirët e tankut binin pa pushim granatat, por ai nuk i ndiente ato fare. Ajo kullë gdhë, që kishte diçka të fuqishme dhe idioteske njëkohësisht, po avitej gjithnjë e mbartur nga putrat e çeliktat.

— Granatat vetëm në zinxhirë, — u dëgjua për herë të tretë britma e Dino Sinojmerit.

Por as granatat në zinxhirë dhe as shishet me benzinë nuk e ndalonin dot tankun e madh. Ai po i afrohej barrikadës.

— Barrikadë — tërhiqu! — ulëriti Dino Sinojmeri.
— Anash. Anash.

Tanku ishte disa hapa larg. Katër hapa. Dy. Tyta

e tij preku pjesën e sipërme të barrikadës, ndërsa zinxhirët po shkelnin trupin e saj. Sherifit iu duk se dëgjoji kërkëllimën e lavamanit dhe shtrëngoi nofullat, sikur ajo të ishte kërcitja e koskave të tij. Në kohën që tanku, si një derr që fut turinjtë në një grumbull zarzavatesh, futi pjesën e përparme midis rrangullave të barrigadës, Dino Sinojmeri u ngrit nga pozicioni dhe vërviti një shishe benzinë, këtë herë jo mbi tankun, por drejt e mbi barrikadë. Balta, tullat, trarët dhe kazanët që po batërdiseshin duke u thyer me rrapëllimë të gjëmshëme poshtë dhe anash tankut, morën flakë.

Barrikada nuk ekzistonte më. Tanku u përpoq të zbraptej ngadalë, ashtu si herën tjetër, për të mos lënë pa mbrojtje ushtarët që e ndiqnin, por flakët e barrikadës ishin kaq të dendura, sa që ai u detyrua të bënte një rrotullim të egër rrotull vetes dhe u vërviti me tërbim përpara për të dalë sa më parë nga flakët. Në të vërtetë iu deshën vetëm disa sekonda që ai të shkëputej nga barrikada duke shkundur rrangullat e saj, që ranë me bujë përbri tij, mirëpo ndërkaq zinxhirët kishin marrë me vete qilimin e vjetër, përden prej kadifeje dhe copëra tapicerish të kolltukëve, të cilat, të copëtuara e të ngecura nëpër kllapat e hekurta, lëshonin gjatë rrotullimit flakë dhe tym të zi.

— Shiko, shiko, — thirri një partizan.

Pamja ishte e çuditshme. Mbuluar me lecka të përveçuara, i tmerrshëm dhe qesharak njëkohësisht, tanku i madh po ikte në panik.

— Ndiqe, derrin e derri, — klithi me tërbim Mete Aliu dhe me një të hedhur doli nga pozicioni.

Dino Sinojmeri u mat të thërriste: «ndal, ktheu mbrapsht!», por me një shpejtësi vetëtime trurin e tij e përshkoi një ide. Ai shkuli revolverin nga brezi dhe, në vend që të thërriste «Mete Aliu, ktheu mbrapsht», thirri sa kishte në kokë:

— Njësitë me mua, kundërsulm mbi fortinon!

Ai u hodh i pari në rrugë dhe vrapoi pas tankut me revolver në dorë.

Ajo që ndodhi pastaj, ishte e papërfytyrueshme. Ta-

nku i madh, gjithë lecka e copëra qilimash të ngjitura nëpër zinxhirët, ikte përpara. Pas tij gjithë britma turreshin partizanët dhe guerrilierët, sikur të ndiqnin me berihaj një të marrë, zhelet e të cilit kanë marrë flakë. Gjermanët, të mbetur pa mbështetjen e tankut, ca vazhdonin të rendnin pas tij, ca iknin praptazi, duke qëlluar në ikje e sipër mbi partizanët. Tanku tjetër kishte ndaluar në vend, kurse njëra nga autobлиндat po digjej dhe një krah i verdhë, që varej përjashta saj, bënte një lëvizje të dobët sa herë që flaka i afrohej. Ndërkaq tanku i madh e zhele-zhele të ndezura po rendte me shpejtësi në drejtim të fortinos, me një shpresë të kotë për të shpëtuar nga ato rrecka të tmerrshme. Pas tij vazhdonte të shtjellej po ai kaos i mëparshëm, i potershëm e i pabesueshëm. Gjithçka ishte përmbysur: nuk merrej vesh nëse ndjekësit turreshin pas tankut për ta goditur akoma, apo për t'u mbrojtur pas tij. Bile njëherë qëlloi që partizanë e gjermanë vrapuan disa metra paralelisht, gjersa të dyja palët, sikur të ndërmendeshin papritur, iu kthyen befas njëri-tjetrit dhe në vrap e sipër u grinë me automatikë, duke u qëlluar me breshëri brinjazi. Edhe tanku u duk sikur më në fund e mblodhi veten nga ai turraprap i marrë dhe rrotulloi kullën e çeliktë për të goditur ndjekësit. Mirëpo tamam në atë çast flaka e zheleve të futura nëpër të gjitha dhëmbëzat e zinxhirëve arriti, siç duket, motorin dhe ai ngeci në vend, i mbuluar nga zjarri. Zhgani i gjermanëve u shkëput më në fund prej tij dhe po ikte drejt fortinos.

— Mbi fortinon, — thirri Dino Sinojmeri, — jepini djema, ja ku është.

Turma e sulmuesve vërshoi anash tankut dhe iu sul fortinos, që, nga frika se mos godiste të vetët, kishte heshtur gjatë gjithë kësaj batërdie. Ajo nuk ishte as dhjetë hapa larg, një bllok i lëmuar gjashtëkëndësh betoni, me ato të çara vertikale dhe horizontale, që dukej sikur përmblihdnin gjithçka të ligë, të huaj dhe armiqësore që kishte ajo. Fortinoja akoma heshtte. Tetë hapa. Gjashtë. Pesë. Pastaj edhe ajo u përmend. Tre partizanë dhe një guerrilier u grinë nga mitralozat e saj, me gra-

nada në duar, tre hapa larg saj. I katërti, Mete Aliu, duke vrapuar brinjazi, arriti gjer te muri anësor i fortinos, u zvarit anash tij në këmbë, ngjitur me çimenton, dhe, duke e mbajtur trupin pas këndit që formonte betoni, zgjati krahun dhe u përpoq ta shtynte granatën me dorë brenda frëngjisë. Granata u fut gjer në një farë vendi, por frëngjia vinte më tutje në formë hinke dhe nuk e nxuri bombën. Njëherë Mete Aliu deshi ta lëshonte atë të binte përdhe dhe vetë të sprapsej edhe një hap prapa qoshes, për t'u mbrojtur nga ciflat, mirëpo tamam në atë çast, si një prushitje e beftë, i vetëtiu nëpër mend se asnjëherë, askurrë më nuk do të mund ta gjente atë fole të mallëkuar. Tani që të gjeta... tani që të gjeta, moj bushtër... Mete Aliu nuk mendoi gjë tjetër. Symbyllur, me dhëmbë të shtrënguar, duke e shtyrë trupit petë pas betonit, sa më larg, ah, sa më larg krahut të vet, që kishte mbetur i nderur matanë... matanë... në një botë tjetër tani... ai e mbajti granatën te frëngjia, gjersa ajo plasi.

Ata që vinin pas, nuk e kuptuan mirë se çfarë ndodhi. Nga larg Mete Aliu u qe dukur si ata njerëzit që i afrohen tinëzi një çerdheje për të marrë zogitë, gjë që e kishin bërë pothuajse të gjithë në fëmijëni e tyre. Vetëm kur nga tri frëngjitë filloi të delte tym i zi dhe, sidomos, kur panë Mete Aliun, dyllë të verdhë, që po i merrshin këmbët dhe po përpiquej të mbahej pas faqes së betonit me të vetmen dorë që i kishte mbetur, ata e kuptuan ç'kishte ndodhur.

Gjatë gjithë kohës së sulmit Sherifi bashkë me tre mitralierë të tjerë mbajtën në goditje të pandërprerë tarracën dhe gjithë dritaret e Radiostacionit, prej nga mund të goditeshin partizanët dhe guerrillierët. Sherifi ndoqi me sy gjithçka që u bë në atë copë kohë të shkurtër, qysh se tanku i madh prishi barrikadën me feçkën e tij të hekurt. Tani, ndërsa vazhdonte të dërgonte breshëri pas breshërie në po atë drejtim, Sherifi, me sy të shqetë-

suar, vështronte se si ata, pas djegies së fortinos, po ktheheshin, duke bërë kërcime të shkurtra rrzëzë mureve të rrugës. Ja Teuta, pa kapelë, tek mbante me mundim Mete Aliun, që ecte duke iu marrë këmbët, tepër i verdhë në fytyrë, bile më shumë se i verdhë, i kaltëremë. Po Javeri, pyeti ai vetveten dhe ndjeu ngadalësimin e rrahjeve të zemrës. Ah, ja ku ishte, me ata krahë të dobët, që mezi e ngrinin antitankut e rëndë. Pizevengu, mendoi gjithë gëzim Sherifi. Në të vërtetë Javeri nuk duhej të merrte pjesë në sulm, por kishte përfituar, siç duket, nga rrëmuja dhe që lëshuar bashkë me të tjerët prapa tankut. Po errej dhe të tjerët nuk dalloheshin mirë. Ja dhe komandanti. Syzet i kishin humbur përsëri. Diçka iu thoshte dy guerrilierëve që po tërhiqnin një të vranë. Po ç'kishte kështu Mete Aliu? Me atë kapotën e gjatë, jashtëzakonisht të gjatë, ai ngjante si ndonjë i dehur që kthehet nga një dasmë. Duke anuar kokën, sa më larg supit të Teutës, ai po villej në ecje e sipër. Ç'ka kështu Mete Aliu, tha me vete Sherifi, kurse një zë tjetër, më i shurdhër, që brenda tij pyeti: Ç'nuk ka kështu Mete Aliu? Sherifi e la mitralozin për disa sekonda, vështroi ngultazi dhe e kuptoi: Mete Aliut i mungonte një krah.

Njëri pas tjetrit ata po ktheheshin të gjithë. Të vrarët i vendosën rresht, pranë arkave me municion. Ishin gjithsej tetë. Pesë partizanë dhe tre guerrilierë. Pranë tyre, të mbuluar me mushama, ishin trupat e komisarit dhe të një guerrilieri të vdekur në mëngjes në barrikadë.

Te rruga autoblanda dhe tanku i madh vazhdonin të digjeshin akoma. Vinte erë shkrumbi. Dy gjermanë gjysmë të djegur kishin mbetur të shtrirë përmbys mu në mes të udhëkryqit. Ndoshta ishin tankistët. Një tjetër kishte rënë pas me kurriz të mbështetur pas një porte, me automatikun që e mbante akoma midis gjunjëve të thyer. Flakët e fundit të tankut dhe të autobлиндës dërgonin herë pas here rreth e rrotull ndriçime të frikshme, tepër të dobëta, si krahë fantazmash.

— E? — ia bëri Sherifi, kur Javeri erdhi prapë përbri tij.

— Sulm i hatashëm, — tha Javeri.

Sherifi pohoi me kokë.

— Njëherë desh më kapi dhe mua dalldia, — tha ai, — po pastaj e mbajta veten. U ngula te mitralozi.

— Mua me siguri do të më heqin vërejtjen, që shkova, si thua ti?

— Ka mundësi, — tha Sherifi.

Javeri bëri një gjest me dorë sikur të thoshte: tani, ç'u bë, u bë.

— Njëherë edhe mua desh më hipi, — tha prapë Sherifi.

— Ti, po ta bëje atë që bëra unë, me siguri do të të pushkatonin.

Sherifi vështroi mendueshëm.

— Më shkoi ndër mend, — tha. — Të lësh shokët pa mbrojtje në një çast të tillë...

— Ishte bukur? — tha prapë Javeri.

Sherifi pohoi me kokë.

— Veçse na u vranë shumë shokë, — tha Javeri.

Sherifi ktheu kokën nga ajo anë ku ata ishin shtrirë rresht, pranë arkave me municion.

— Do t'i varrosim natën.

Kishte rënë nata. Tanku dhe autoblanda po shuhehshin atje përtej dhe regëtima e flakëve të tyre përpëlitej e vdiste në një rreth që, sa vente, zvogëlohej.

Nga ana e barrikadës së shkumbosur dëgjoheshin hapa dhe zëra të shurdhër. Në terr dukeshin siluetat e njerëzve që sillnin susta krevatesh, tulla, velenxa dhe gjithfarë rrangullash të tjera. Barrikada po ribëhej.

Një çast u bë një heshtje e shurdhër e pastaj që larg nga qendra u dëgjuan fortinot e sheshit «Skënderbej». Ja dhe gjysmëtanku, tha me vete Sherifi, që iu duk se e dalloj topin e tij midis të tjerëve. Atje në fshat Tosun agai, pasi kishte vranë nusen e re, rrinte i shushatur me orë të tëra, sikur t'i kishte rënë dambllaja, pastaj, befas, sikur të vinte në vete, godiste me shkop këdo që i afrohej. Ca ditë nuk mund t'i çonin as për të ngrënë, as për të pirë.

U dëgjuan breshëri të tjera në drejtim të Bankës. Pastaj gjëmime murtaresh nga veriu, nga ana e burgut

të ri. Gjatë bulevardit zhurmat e luftës herë përtëriheshin, herë shubeshin.

Një partizan i ri, me fytyrë të lëmuar si vajzë, erdhi dhe zuri vend në pozicion, në krah të Javerit.

— Thanas, ti je? — tha Javeri.

— Po, shoku Javer, — u përgjigj tjetri me zë jashtëzakonisht të sjellshëm.

Ky ishte një partizan i turpshëm, që skuqej për çdo gjë. Do të na diktojnë ndonjëherë gjermanët natën nga këto faqet e tua të skuqura, i thoshte herë pas here Mete Aliu.

— C'bëhet andej? — pyeti Javeri.

— Ka ardhur një njeri nga Komiteti i Partisë së Qarkut, — tha Thanasi. — Më duket se është vetë sekretari i Tiranës.

Kushedi sa është skuqur që tha gjithë këto fjalë, mendoi Sherifi. Edhe Sherifi ishte skuqur disa herë në fillim të jetës partizane, por e skuqura e tij ishte ndryshe, kurse Thanasi... Mos më fol mua me «ju», i bërtiste Mete Aliu, i fyer, kur Thanasi i drejtohej në shumës. Një Mete Ali ka bërë nëna dhe jo njëzet. More vesh? Po ju jeni më i madh se unë në moshë dhe veç kësaj... (Thanasi donte t'i thoshte me siguri se tjetri ishte një trim i dëgjuar), mirëpo Mete Aliu e ndërpriste gjithë inat: Lëri me mua ato «ju»-ra e ato mura, gjej ndonjë borgjez apo ndonjë hanëme që t'ia thuash, more vesh?

Një hënë e verdhë kishte rënë tejprtej bulevardit «Musolini».

— Edhe kjo na duhej, — tha Dino Sinojmeri, duke ngritur kokën nga qielli. Ai vështroi një copë herë fytyrën e qetë katërkëndëshe të sekretarit të Qarkorit. — Mund të na ngatërrojë për sulmin.

Sekretari nuk u përgjigj. Ai ktheu kokën nga bulevardi, të cilin hëna po e ndriçonte për herë të parë pas kaq netësh të vrërëta, pastaj, për një kohë të gjatë vështroi ngrehinën e errët të Radiostacionit.

— Dhe tani, para se të iki, dua të shikoj të vrarët,
— tha ai. Sonte do t'i varrosni?

— Po, — tha komandanti i njësitit. — Ja ku janë.

Ai u afrua te trupat dhe ngriti një mushama të rëndë, nga ato të autobлиндave, me të cilën i kishin mbuluar të gjithë. Nën ndriçimin e hënës ata dukeshin edhe më të verdhë. Flokët e komisarit, të përhitura nga mangalli, ngjanin krejt të thinjura. Dino Sinojmerit iu kujtua se në fëmijni, kur qëllonte që shpohej dhe i dilte gjak, nëna i vinte pak hi në plagë. Nën kapotë ishte plaga e madhe, me përmasa të plagëve të titanëve, e komisarit. Sekretari i Qarkorit i shikoi të gjithë një për një:

— Kërkoni ndonjë të njohur? — tha Dino Sinojmeri.

Tjetri bëri «jo» me kokë. Pastaj, pa thënë asgjë, ai i dha dorën Dino Sinojmerit dhe, i ndjekur nga roja i tij, u largua në drejtim të një rrugice të errët, nëpër të cilën do të ikte për të vazhduar inspektimin e njësiteve të vendosura përkaj bulevardit. Dino Sinojmeri nuk i hiqte dot sytë nga silueta e tij, që, ashtu sikurse edhe fytyra, kishte diçka nga soliditeti dhe qetësia e një katërkëndëshi. Në çastin që do të kthehej për te rrugica, Dino Sinojmerit iu duk se në pjesën e sipërme të atij katërkëndëshi, diku pranë supeve dhe qafës, diçka u prish, u rrëzua ngadalë, u drodh. Kuptohej menjëherë që tjetri në ecje e sipër po dëneste.

Dino Sinojmeri ktheu kokën nga bulevardi dhe po vështronte ndriçimin e zbetë të hënës mbi një fushë tenisi. Nga doli kjo fushë tenisi? gati sa s'thirri ai. Nuk e kishte vënë re ndonjëherë. E zbetë, me atë rrjetën transparente në mes, ajo dukej si e zbritur nga një botë ireale, e gatshme për t'u fluturuar përsëri larg, në atë botë, sapo të gjëmonin përbri saj bombat e para.

Pallati fqinj i Vërlacajve ka një fushë tenisi të ndërtuar më 1929. E para grua e mbretërisë që lojti tenis, ishte Hamide ha-

nëmi, në vjeshtën e vitit 1931. Në atë kohë ndodhej në Shqipëri për një vizitë zyrtare Jakomoni...

Dino Sinojmeri shkundi kokën si për të ndërprerë rikujtimin e shënimeve që kishte lexuar gjatë ditës. Në atë kohë në veshët e tij arriti një e folur e pazakonshme. Mete Aliu, mendoj ai. Kishte një orë që Mete Aliu kishte temperaturë dhe fliste përçart. Kjo ishte nata e mundimeve të tij.

Këndo, o muzë, përçartjen e Mete Aliut, tha ai me vete. Borgjezë të fëlliqur, mendoj pas pak, gjithë historitë tuaja të mbledhura së bashku nuk vlejné sa kjo përçartje.

Në natën e katërmbëdhjetë nëntorit të vitit 1944, në metrin e njëmijetëqindkatërt të bulevardit «Musolini» partizani i batalionit II, të Brigadës së Parë Sulmuese, Mete Aliu, foli përçart një kohë të gjatë.

Ja pjesë nga përçartja e tij... bombën tjetër... hi-

qe krahun, hiqe krahun shpejt... po bëni duele, ë?... kritikohet Mete Aliu,... mblidhuni... kritikohet Mete Aliu... granata nuk të futet.. nuk të futet, thua... ah, lavire... na ahëre... ja kështu... kështu largoje krahun tjetër... au... i erdhi zëri Memecit... fol, Memec... ulëri... oh...

Ju, borgjezë të fëlliqur, përsëriti me vete komandanti i njësitit, pa i hequr sytë nga fusha e tenisit. Pastaj, si njeriu që e kupton se gjendet papritur e pakujtuar në një vend të njohur, ai e kuptoi se po përsëriste rreshtin e një kënge: Ju, borgjezët e fëlliqur, ja, ku vjen, ja, ku po vjen... Thuhej se gjithë këto ditë e net borgjezët po iknin me tmerr nëpër Rrugën Mbretërore, nëpër xhadenë perëndimore. Ja, ku vjen, ja, ku po vjen... përsëriti ai, pa i hequr sytë nga bulevardi. Nesër, pa gdhirë mirë, ti do ta marrësh këtë Radiostacion, Dino Sinojmeri, i tha ai vetes. Përndryshe... përndryshe... çfarë përndryshe... Përndryshe do të ishte e trishtueshme, mendoj ai, tepër e trishtueshme. Ja, ku vjen, ja, ku po vjen... Mete Aliu... dhe një vdekje ju rrëfen... ja, ku vjell...

Hëna e verdhë vazhdonte të ndrinte tej përtej mbi

gjithë gjatësinë e bulevardit. Frynte erë e ngarkuar me lagështi. Nga lodhja Dino Sinojmeri mbylli sytë përgjysmë. Në mendjen e tij, ngadalë, si një gjarpër i madh që zvaritet ngathtësisht, rrëshqiste bulevardi «Musolini» me trotuaret e tij të pafundme, me numrat e pallateve, me kronikën e tij të krimeve dhe të sensacioneve, me tabelat e hoteleve, të restoranteve, thashethemet dimërore, fantazmat, oraret e kafeve, afisjet e kinemave, të shfaqjeve të fundit. Atij i qe dukur se çdo rend, përpara përmbysjes, gjithnjë ka shumë afishe, me shpalljet e shtettrëhimit, të listave të të pushkatuarve, me statujat, tubacionet e ujërave të zeza, fenerët e hekurt. Jeta e tij dhe e shokëve të tij se si ishte lidhur tanimë me këtë bulevard... Hëna ndrinte dobët mbi fushën e magjepsur të tenisit, sipër portaleve të larta me trëndafila të egër anash dhe, më këndeje, mbi mbllacat e zeza që kishin mbetur pas përlëshjes tek udhëkryqi. Papritur ai u drodh. Mbi asfalt, fare pranë trotuarit iu duk se pa... krahun e këputur të Mete Aliut. Fërkoi sytë, i rrudhi pak, siç bëjnë gjithë miopët për të parë më mirë, dhe mbeti ashtu një copë herë. Krahu ishte aty, i hedhur, siç duket, që larg me forcë nga shpërthimi i bombës, i verdhë në gri. Krejt i trubulluar, ai po pyeste veten se a duhej të zvaritej gjer atje për të mos e lënë atë krahu që të shkelej të nesërmen nga njerëzit dhe makinat. Kur, për çudi, në atë kohë, nën shtytjen e erës krahu lëvizi pak. Ai lëvizi prapë dhe Dino Sinojmeri këputur prej drurëve të trotuarit nga era. Ai psherëtiu gjatë dhe tha me vete: Duhet të çlodhem pak.

Ishte akoma natë, kurse gdhirja tani për tani ishte vetëm në fushën e orës së Dino Sinojmerit. Ai e afroi atë për së dyti fare pranë fytyrës dhe pa se akrepat ishin aty si dy heshta të hedhura pa kujdes, mbetur nga nata e kaluar.

Gërnjat e luftës, që gjithë natën nuk kishin pushuar

në qytet, për çudi, ishin shuar tani krejt. Hëna gjithashtu që tërhequr nga qielli. Erdhi ora, tha me vete Dino Sinojmeri.

Në errësirë ndihej se si të gjithë ishin gati dhe pritnin. Ndihej një thundrim i shurdhër këmbësh mbi tokë dhe një si frymëmarrje e përbashkët, pra e ngjirur, që delte nga gjokse dhe gryka të ftohura.

Dino Sinojmeri vështroi dhe një herë qiellin që sapo kishte nisur të murrëtehej. Dhe propë tha me vete: gjynah që s'kam syzet.

— Hajde, djema, me hajër, — tha pastaj dhe fare i qetë, sikur të kapërcente pragun e shtëpisë së tij në një mbasdite të diele, ai doli nga pozicioni te rrugica, me revolver në dorë. La të kalonin katër a pesë partizanë përpara (midis tyre ishte ai që kishte kyçet e portës së madhe), dhe u nis pas tyre. Të tjerët, partizanë e guerrilierë bashkë, i shkuan pas.

Frynte erë e ngarkuar me shi. Duke ikur gjithnjë rrzëzë mureve, ata dolën te trotuari i bulevardit. Përpara tyre nxinin tanku dhe autoblanda e djegur, kurse më larg tanku tjetër dhe fortinoja e braktisur. Partizanët lëvizën drejt bulevardit, sikur të rrëshqitnin mbi zhurmërinë e mbytur të hapave të tyre. Po i afroheshin makina-ve të djegura, kur gjermanët i diktuan. Nga dritaret e kateve të para, nga portali i portës kryesore dhe nga tarraca gjëmuan njëra pas tjetrës breshëritë e mitralozave. Dhe, sikur të mos mjaftonin ato, te një dritare apo te një vrimë e hapur në mur, nuk kuptohej mirë, u ndez papritur një projektor që e mbushi bulevardin me dritë të bardhë, midis së cilës partizanët e ndien veten për një çast si të ngrirë midis një xhelatine vdekjeje. Por në atë çast nga pozicionet përballë gjëmuan mitralozat e rëndë të partizanëve, dhe midis tyre zëri i Dino Sinojmerit:

— Verboje, Sherif, këtë, se na mori në qafë.

I shtrirë në tokë, me sytë të mbuluar me bërryl (ata edhe pa këtë dritë skëterre i dhimbnin), ai vazhdonte të thërriste «Verboje, qenin».

Disa nga partizanët e kishin arritur tankun e madh dhe kishin zënë pozicion pas tij. Të tjerët po zvariteshin

dera dhe pasta, për çudi, u var mbi të. Po më vriten. ulëriti me vete dhe donte të shikonte duart e tij, po nuk pa gjë. Ishte akoma në këmbë, kur vdekja iu shfaq në formën e Hamide hanëmit, që po i vinte në gjysmëterr, e mbuluar me vello të zezë, nëpër bulevardin «Musolini», sipas itinerarit të zezë, nëpër bulevardin «Musolini», sipas itinerarit të shënuar... Ai shquajti përpara tij një portë gjysmë të shqyer nga bombat dhe me vrull, sikur ta shtynte që pas një shtjellje e fuqishme ere, u përpi prej saj.

Radiostacioni u mor në orën tetë pa dy minuta, pas sulmit të katërt. Partizanët dhe guerrillierët mundën të futeshin nga dritaret e katit të parë dhe luftuan kat më kat me mbrojtësit, gjersa dolën në tarracë. Komandantin e njësitit, Dino Sinojmerin, që kishte hyrë i pari në portën e shkallmuar nga granatat, e gjetën të shtrirë përmbys, një hap larg pragut, me ballin të çarë nga përplasja te shkalla e fundit. Kishte dy plagë të rënda në bark dhe një të lehtë në fytyrë, në mollzën e majtë. Kishte gjithashtu një karikator të tërë automatiku të zbratur mbi shpinë, nga lart, ndoshta nga kreu i shkallëve, por kjo breshëri kishte qenë, me sa duket, pas vdekjes së tij.

PJESA MIDIS

PLATE 1

KAPITULLI I KATËRT

Qyteti ishte akoma gjysmë i pushtuar, gjysmë i çli-ruar. Luftohej te Rruga Mbretërore, në periferinë e Lap-rakës, në qendër, në trotuarin e djathtë të Rrugës së Dibrës, te pallatet e aviacionit, në lulishtet rreth Pallatit të Zi.

Batalionet, kompanitë dhe skuadrat partizane të Bri-gadës së Parë dhe të Katërt ishin vendosur në vija të harkuara, ose zigzage, në formë U-je, në formë trekëndë-shi, disa herë si pyka, në një shtrirje të madhe, përballë vendosjes pothuaj të njëjtë të njërive gjermane të Divi-zionit të Katërt SS që mbronte Tiranën. Pozicionet e përparuara të partizanëve ishin futur disa herë aq shtrën-gueshëm midis vijave të gjermanëve dhe, anasjelltas, for-tifikatat gjermane kishin mbetur po aq shtrëngueshëm midis vijave të përparuara partizane, saqë të dyja palët u ngjanin dhëmbëve të një ingranazhi, që në prekjen më të vogël lëshonin tym dhe zjarr.

Të gjitha figurat gjeometrike të vendosjes së një-siteve të të dyja palëve ndërluftuese zhvilloheshin nga-dalë sipas një gjeometrie misterioze, shpërbëheshin, ri-formoheshin, përcudnoheshin aq, sa disa herë nuk nji-heshin më. Midis tyre, si të lëvizura nga stuhia, herë më në lindje, herë më në veri, herë përpara, herë mbrapsht, zhvendoseshin në një valle të egër shtabi partizan dhe gjerman.

Në të dyja shtabet synonin të mbërrinin herë pas

here korrierë dhe njëkohësisht prej tyre niseshin korrierë për në drejtimet më të papritura. Një pjesë e korrierëve vriteshin në largësi të ndryshme prej shtabeve. Në çastet e vdekjes urdhrat, shumicën e të cilëve ata e çonin me gojë, i shtoheshin si bishta kllapisë dhe gulçimeve të tyre të fundit. Kështu u vranë njëri pas tjetrit korrierët Helmut Shval dhe Erich Moorkahne që çonin urdhrin e Ledererit për minimin e Bulevardit të Madh. Pas tyre, treqind metra larg hotel «Dajtit», u vra tek vraponte për në shtab, esesi Stortebeker. Pas goditjes triçikli i tij bëri një rrotullim të verbër, për shkak të së cilit trupi i të vranit u hallakat para, mbrapa dhe anash, pa u shkukur prej automjetit. Gjatë rënies së kokës pas, atij i doli helmëta, që i mbeti e varur në qafë, por në atë çast, për shkak të përplasjes së triçiklit tek ana e trotuarit, koka, bashkë me helmetën, i ranë përpara me vrull dhe, ngaqë mbetën të varura të dyja sipër timonit, u duk sikur në çastin e fundit trupi i të vdekurit nxori befaz dy kokë.

Njëqind metra larg shtabit partizan, që ishte zhvendosur gjatë natës, u vra korrieri i Shtabit të Përgjithshëm Muman Karafili, me një urdhër të drejtpërdrejtë të Enver Hoxhës për komandantin e sulmit të Tiranës. Ai ra përmbys, me krahët të hapur mbi barin e ngrirë të një lulishteje dhe, ndërsa shikonte trubull me sytë e errur nga vdekja shkulmet e gjakut që i dilnin prej grykës, iu duk se urdhri sekret, që e kishte mësuar përmendësh, derdhej tani jashtë qenies së tij, i kuq, dallgë-dallgë, duke mbuluar gjithë dheun. Zgjati krahët, si për ta kthyer mbrapsht atë që po ikte dhe në atë çast vdiq.

Qyteti shtrihej i hirnosur midis shakullimës së erës me tymtarët e ftohtë sipër tij. Nuk kishte ngrohje. Telefonat ishin prerë si damarët, duke shtuar kështu monologët e gjatë. Nuk kishte energji elektrike. Punonin vetëm tubacionet e ujërave të zeza.

Mbishkrimet po mbushnin muret nga të gjitha anët.

Kishte mbishkrime mbi barrikada, mbi fortino, mbi shpina të vrarësh, mbi tanke. Midis batërdisë së luftës dëgjoheshin që larg copëra këngësh. Kuq është nga lind e perëndon... Pararoja, pararoja... Rruga Mbretërore ishte bllokuar nga luftimet dhe evakuimi që ndërprerë. Gjithë veturat, furgonet, karrocet luksoze, të ngarkuara me ikës, ishin kthyer mbrapsht në barkun e trubullt të qytetit, duke shtuar si një kapsllëk mundimet e tij.

Netët ishin me pak gjumë, ose, më mirë, me një surrogat gjumi, të gërrisur aty-këtu nga motive të frikshme, siç mund të jenë netët e një qyteti, ku mijëra njerëz presin ndëshkim. Herë-herë qyteti ishte si një konstruksion i madh i mbërthyer me mijëra brava që duhej të shqyheshin, enigma të ndryshkura, dhe emblema që duhej të binin. Ishte me të vërtetë një «vjeshtë emblemash» (në përgjithësi, nga fjalët që thuheshin apo mendoheshin ato ditë, mund të sajoheshin lehtësisht tituj romanesh) e, aq më tepër, po të kujtohesh se një pjesë e emblemave kishin të stampuar vërtet sipër tyre gjethe drurësh. Kurse këngët ishin kërcënuese. Në pallatet madhështore dridhet korbi gjakatar... Që larg, midis zallahisë së luftës, të shqyera prej saj dhe prej erërave, vinin copëra vargjesh të karfosura pas muzikës si pas një salvaxhenteje. Nga kishin dalë kështu këto lloje këngësh që të ngjethnin mishtë me informacionin e zi që jepnin?! Ato s'janë muzikë, po ekonomi politike, kishte thënë bankjeri Rrokaj. Dhe vërtet, më tepër se këngë, ato ishin shpallje ligjesh të reja, afate ultimatimesh e shtetrrëthimesh, dekrete, programe ekonomike, tarifa, orare, itinerare internimesh, kryqëzimesh, harrese. Ata i dëgjonin me vëmendje, i analizonin një për një rreshtat e tyre, i kthenin në shifra, vite burgimesh, tatime, nganjëherë breshëri plumbash të skuadrës së pushkatimit. Allah, thoshin ata, Jezu Krisht, si është e mundur që gjithë këtë mynxyrë ta dëgjojmë më përpara si melodi. Edhe boria e Xhebrailit, ditën e gjyqit të fundit, nuk do t'ju dukej kaq mizore, sa këto këngë të përpikta si lajmet e bursës. Dhe deliret më të tmerrshme, që provonin gjithmonë e më shpesh, nuk ishin mundësitë e vdekjes së tyre, as

gjqet e ardhshme (emri, *korbi*, mbiemri, *gjakatar*, dënoshesh me njëqind e një vjet burg, mos të të duket shumë, korbi rron gjatë, siç thotë zoologjia, treqind vjet)... Pra deliret më të tmerrshme s'ishin këto, por bravat dhe kyçet e tyre, të cilat në çastet e kllapisë iu dukeshin se ishin zbutur si pelte, se po rridhnin nga vrimat e dyerve si lëndë viskoze. Ata vinin kompresa me ujë të ftohtë në kokë, për të ndaluar këtë delir, sepse ishin gati më mirë të shihnin koskat e tyre të dekompozoheshin ashtu, sesa bravat dhe kyçet e hekurta.

Të tjerë, të rënë në ekstazë mistike, bëheshin gati shpirtërisht për kryqëzime, valvare, haxhillëk në Mekë, agjërime të gjata, ikje nëpër kënetë. Apokalipsi ishte shfaqur në formë grumbujsh mobiljesh, qilimash e rran-gullash që hidheshin drejt e në rrugë për të krijuar ca male të frikshme që quheshin «barrkada». Deve të mëdha, të ulura përdhe, herë-herë me kurriz të përgjakur, herë-herë me jelet në flakë, ato kishin bllokuar udhëkryqe, sheshe të tëra dhe sidomos Rrugën Mbretërore, shpresën e tyre të fundit për të ikur nga ky ferr. Tanket gjermane hidheshin si tigra kundër tyre, por më kot. Çdo ditë e çdo orë barrikatat lëviznin ngadalë drejt rajoneve borgjeze të qytetit. Nën këmbët e tyre, si kafshë të vogla të shpejta ose kërmij që zvariteshin papushim, vraponin frikëra, thashetheme, profecira ogurzeza, proverba arabisht, latinisht, formula të reja përshëndetjeje, strofa këngësh, monologë.

Në orët e muzgut nëpër rrugina dhe udhëkryqe shfaqeshin aty-këtu gjithfarë figurash groteske, pjesëtarë sektesh të ndryshme fetare, fallxhorë, belbanë të përjargur që mbaheshin si gjysmë të shenjtë, murgesha të ikura nga kuvendet katolike, vajtojca të çmendura, kiromane. Midis Rrugës së Elbasanit dhe urës së Bulevardit të Madh, ishte dukur një plak i gjatë, i veshur me uniformën e vjetër zyrtare të munxadhënësit, profesion i zhdukur qysh përpara njëqind e dhjetë vjetësh, kur u munxos Kështjella e rebeluar e Petrelës, përpara se të sulmohej nga trupat ndëshkimorë perandorakë.

Në qytet, si asnjëherë tjetër, hidhej fall me letra

bixhozi, përmbyseshin filxhanët e kafesë për të paraparë fatin, një libër ëndrrash, «Tabir name», botim i Komunitetit Mysliman, qe shitur për dhjetë napolonë flori. Kur nga dritarja e saj hanëm Makbuleja plakë pa sakatin e trashë Dullë Gjysma, që e quanin kështu nga që s'kishte këmbë dhe përdorte në vend të tyre shputat e duarve, ajo klithi e llahtaritur: Po vjen fanti maço, po vjen fanti maço. Në të vërtetë, letrat e bixhozit me figurat e përmbysura tradicionale zgjonin tani tmerr te shumë njerëz.

Por ajo që përbënte ankthin e një pjese të njerëzve, ishte për pjesën tjetër faza më e bukur e ëndrrës. Nga të gjitha ato që thuheshin, nga ato projekte të pambarrim fatkeqësisht apo lumturisht të ardhshme, ishte një hamendje, që shkaktonte në mënyrë të barabartë gëzim të një palë dhe tmerr te pala tjetër. Këto ishin fjalët: «do të jemi të barabartë». Kur i thoshin njëra-tjetrës lajmet e fundit, të errësuar edhe më keq nga reumatizmi i tyre, nga menopauzat ose nga traumat psikike, bejlereshat i linin këto fjalë për në fund, ashtu siç lihet zakonisht informacioni më i zi. Ahere, ajo që e sillte atë, me favorin që ka njeriu që e ka kaluar vuajtjen e pari, ndiqte me sy se ç'do të ndodhte në fytyrën e tjetrës. Dhe ajo që ndodhte në ato katërqind centimetra lëkurë, ishte një gjëmë e tillë që, ndërsa vente e vinte nëpër faqet, vetullat, buzët, dhëmbët, qafën, flokët, të vinte çudi se si nuk i deformonte ato përfundimisht. Shpesh goditja ishte kaq e fortë, sa fytyra mbetej e ngrirë, e larguar si një madem hëne. Ju, borgjezët e fëlliqur, ja, ku vjen, ja, ku po vjen...

Gjysmë i lidhur, gjysmë i lirë, qyteti dukej sikur mezi e duronte mbi supet e tij stinën e vjeshtës. Shakkullima e erës mbi të ishte herë-herë kaq e mundimshme, saqë dukej sikur era hallakatte sipër qytetit një togë të rënduar nga të qullurit, i ngrinte cepat dhe e fërgëllonte me ulërimë, duke ia përplasur kopsat e bakërta pas pullazeve apo minareve.

Luftohej te Bulevardi i Madh, pranë Xhamisë së Rufainjve, te kopshtet e ish-Pallatit Mbretëror, rreth burgut të vjetër, te Rruga Mbretërore, ku, nën një veturë të kthyer përmbys, i zoti, i vrarë, kishte rënë mbi sixhadenë e vet plot me pllanga gjaku.

Pas groteskëve dhe të marrëve, të shtyrë më tepër nga një rutinë e vjetër, sesa nga ndonjë qëllim, dilnin herë pas here rrugëve shkrimtarë të mesëm e të vegjël, shumica formalistë, klasikegjantë apo parnasienë të vonuar të republikës së parë e të dytë dhe të mbretërisë. Ata ecnin si të trallisur me tëmthat e shtrënguar nga një si dehje, që ua shkaktonte vetë ideja se po jetonin në çast të madh e tragjik dhe që në biografitë e tyre do të shënohej se ata kishin qenë... po kishin qenë atje, midis Purgatorit dhe... Ferrit, midis Purgatorit dhe... Parajsës, atje ku këmbeshin dy epokat, midis të cilave ata do të shtriheshin të ngrirë e të bardhë si në një tabut balldash.

Ajo që ndodhte përreth tyre, u dukej si një afresk i madh, krejt i pakuptueshëm, i ngjashëm me një vegim që është destinuar të zhduket. Ajo që mund të shpëtohej, ishte vetëm një pjesë e vogël e këtij afresku, e rindërtuar zbetë, copëra-copëra kujtimesh të çngjyrosura, me mungesa midis, me humbje, ashtu siç mund të jetë vetëm rikonstrukcioni i një ëndrre. Ai mund të bëhet shumë-shumë në mëngjesin e ditës së nesërme, po kurrsesi pas disa ditësh e aq më pak pas disa vitesh.

Mbishkrime murale: Kërkohen tradhtarët e popullit Xhelal Staravecka, Xhafer Deva, Mithad beu, Fiqri beu, Kaman Krosi, Dr. Rrokaj. Tirana e tiranisë do të bëhet Tirana e lirisë. Ha, ha, ha, ç'na bëtë të qeshim. Spiun, mendohu mirë kur spiunon. Rebelë të kuq të Enver Hoxhës dhe të Mehmet Shehut, sa kohë keni që s'keni bërë banjë? Mos u mërzitni, në Bulevardin «Musolini» ju pret një banjë gjaku. Po s'mbetët të kënaqur, kaloni më tutje: në Rrugën Mbretërore do të keni prapë banjë, bile edhe me dush përsipër. Kërkohet kryetradhtari i zi Patër Anton Harapi, i dënuar me vdekje nga vullneti i popullit. Ndalohe mbishkrimet në mure. Rroftë P K SH. Kush ka-

pet duke shkruar, pushkatohet në vend. Komandanti i qytetit, Léderer. Lederer — turiderr. Popull i Tiranës, ndihmo në ngritjen e barrikadave. Kërkohe kolaboracionistët: Menella Çullaj dhe Preng Uka. Partizanë, a keni morra? Allah, ktheji njerëzit në udhën e Zotit. Zot i sat ëme. Mos u gëzo, o i gëzuar, mos u helmo, o i helmuar (nga Bibla). Vajza partizane, kam shumë dëshirë të bëj dashuri me ju (faire l'amour avec vous). Një i singertë. Stop kalimi.

Melodi nëpër erë.

Pararoja, pararoja! Ju, borgjezët e fëlliqur, ja, ku vjen, ja, ku po vjen...

Një motiv borie për sulm. Anonim.

Kori i bejlereshave plaka. Mos qofsh, moj Rruga Mbretërore, që u mbylle e na le këtu brenda, si miu në çark. Hendeqet të kalofshin sipër e të mbiftë bari tej e mbanë. E dëgjove hanëm Hava, thonë se *do të bëhemi të barabartë*. Të barabartë? Luaj vendit, luaj vendit, estakfurullah, hiqmet il ahim, merr mbrapsht atë fjalë, thuaj që s'është ashtu, jo, jo, jo, më mirë varri. Perëndi, nuk gjete një tjetër coup de grace? Ikën Kasimatajt? Ikën pardje, sot duhet të kenë arritur Italinë. Të barabartë? Me brashnjarët dhe çapaculët? Jo, jo, jo. Po ka edhe më, tha zoti Ekrem Fortuzi. Të futin një plumb mu në zemër, të presin një dorë, të nxjerrin një sy ose të dy sytë (ku ma gjen të mos shoh më ç'do të bëhet), të marrin florinj të, shtëpinë, gruan, ha, ha, ha, më falni, por ka edhe

më. Është një reformë e tmerrshme, mbase e keni dëgjuar, me një emër prozaik, *reforma agrare*. Kjo është e ç'është, moj zonja. Kjo është, si t'jua shpjegoj, që dhe mbien ta ndiesh jo në këtë copë vend të ngushtë, sa ç'është gjoksi i njeriut, por në njëqind hektarë, një mijë hektarë, kur t'i shikosh që të t'i presin si me gërsherë, t'i shqyejnë, t'i ndajnë me njëri-tjetrin si një zogori qensh. Tokat e mia, me gjethe të verdha sipër, me shi. O ç'gjëra të tmerrshme, ç'gjëra të frikshme! Qaj, Makbule, qaj, thonë se lehtësohesh. Ç'të kemi bërë, o zot. që do të na prishësh?! Thonë se kanë dalë ca gjëra të tmerrshme, barrikada quhen... Edhe Vërlacajt ikën...

Barrikada e dytë e bulevardit «Musolini». Sipas dëshmimeve, për ndërtimin e saj u shfrytëzuan mbeturinat e barrikadës së parë, e cila u sakrifikua gjatë sulmit të Radiostacionit, si dhe mobilje, jorganë, blloqe trotuari, kangjella hekuri, një vaskë banje (atë donin ta hiqnin në fillim, sepse qe shkukur nga shtëpia e bankjerit Rrokaj, dhe ishin larë në të vajzat e tij, por pastaj e lanë). Rikonstruksioni i një barrikade është më i vështirë se ai i një muri kështjelle, i një tempulli mesjetar, bile edhe se i një ihtiozauri mijëravjeçar. Kjo vjen sepse askush nuk mund të gjejë asgjëkund projektin e saj, qoftë dhe të transmetuar gojë pas goje në formë legjendash, ose të vizatuar në mënyrë fare simbolike në papiruse të vjetra. Veç kësaj, edhe në qoftë se gjendet një mbeturinë e saj, kjo nuk ndihmon në asnjë mënyrë për rikonstruksionin e pjesës tjetër (si në rastin e eshtrave të ihtiozaurit), sepse dihet që asnjë pjesë e barrikadës nuk lidhet me pjesët e tjera sipas ndonjë ligjshmërie. Megjithatë ka një gjë që mbetet edhe në rastin kur të gjitha gjurmët materiale të barrikadës zhduken, dhe, për fat, kjo gjë është kryesorja. Ajo rri sipër saj si shiu ose qielli mbi një qytet, por, megjithatë, ajo është kryesorja. Vdekje në barrikadë, ja cila nuk zhduket kurrë. Në barrikadën e dytë të bulevardit «Musolini» u vranë partizanët dhe guerrierët Kamber Rruli, Pullumb Arbana, Dule Rasha, Sami Kondi, Llesh Dodë Ukaj, Marie Toska, Maksut Fraku dhe Šaniqe Ylli.

Melodi nëpër erë. Motivi i një borie për sulm. Anonim.

Dalngadalë po vjen behari, dalngadalë po na vjen. Nëpër fusha rritet bari. Dalngadalë po na vjen. Shokët tanë kjo luftë na i rrëmben.

Mbishkrime murale. Poshtë terrori i bardhë! Gjermania tra-la-la! Lajmërim: Shtetrrëthimi fillon një orë më vonë, shtatë në mëngjes, dhe një orë më parë, shtatëmbëdhjetë në mbrëmje. Komandatura. Lederër, po i shkurton ditët? Në botën e zhurmës e të vajit, vëllezër, faljani vëllait. Lista e të pushkatuarve ditën e djeshme (vazhdon lista). Komunistët e Mehmet Shehut masakruan pardje shkrimtarin e njohur Adrian Guma. Poshtë terrori i kuq! Shpifës, shkrimtari Adrian Guma vrau veten. Brunetkë e vogël, e bukura Lulu, në bulevardin «Musolini» të pres në *rendez-vous*. Bota le të grihen, le të bëjnë hata, ne kemi njëri-tjetrin. Trala-la. Ç'pusht! Kërkohen tradhtarët: (vazhdon lista). Vdekje fashizmit, Liri popullit! Rroftë Vdekja! Mosni, more. Mosni!

Që nga tarraca e ndërtesës së Radiostacionit dukej pothuajse krejt bulevardi «Musolini» me atë harkimin e tij të lehtë që të jepte përshtypjen se i kishte kthyer shpinën Rrugës Mbretërore. Nga lart çdo gjë dukej ndry-

she: rrugët të tendosura, si gratë që kanë vënë korse, njerëzit të shtypur, lëvizjet të largëta e të lehta si pupla.

Binte shi. Sherifi vështronte qytetin e madh, skajet e të cilit bënin fir në mjegull dhe ndiente një përhumbje në gjithë qenien e tij. Herë-herë i dukej se në mos koka, këmbët, duart, ose pjesë të tjera të trupit i flinin. Ai i lëvizte ato që t'i zgjonte. Nga skaji tjetër i tarracës u dëgjua prapë e qeshura e Teutës. Bashkë me një partizan të ri, një bjond i imtë nga skuadra e dytë, ajo përkulej te parapeti për të parë më mirë atë që po i tregonte me gisht shoku i saj.

Ishte hera e parë pas kaq ditësh që dëgjohej prapë e qeshura e Teutës. Ajo ishte vajzë nga qyteti, gazmore, pikëllohej dhe gëzohej shpejt. Në një farë mënyre gjithë historia e kompanisë së tyre mund të kuptohej nga periudhat e heshtjes ose të të qeshurës së Teutës. Përse zbardh dhëmbët? i kishte thënë që natën e parë Dino Sinojmeri, kur ajo erdhi në batalion bashkë me një shoqe tjetër, të dyja të dërguara nga ilegalët e qytetit. Ahere ajo kishte filluar menjëherë të qante dhe pothuaj të gjithë menduan se kjo vajzë e hajthme nuk e kishte të gjatë jetën në mal. Ajo do të ikte së shpejti, ashtu siç iknin shumica e atyre djemve e vajzave sqimatare të qytetit që dilnin partizanë të shtyrë nga kureshtja. Mirëpo Teuta nuk iku dhe as nuk hoqi dorë nga e qeshura, që shpesh i shndërrohej në lotë. «Qaj-e-qeshja», kështu e thërriste Mete Aliu. Në përpjekjen e parë me gjermanë e ballistë, një nga ballistët kishte thirrur që nga pozicioni. Morëm vesh se paskeni femra. Do të luftojmë me qejf. Ç'harem do të bëjmë me ta. Ha, ha, ha. Teutës, siç duket, i kishte mbetur në mendje ai zë. Dalngadalë frika se mos binte robinë, iu shndërrua në një tmerr të vërtetë, gjer ditën kur një partizan i fali një revolver. Teuta u qetësua menjëherë dhe të gjithë e kuptuan se ç'do të bënte në rast se mbetej e plagosur në terrenin armik.

Sherifi nuk do ta harronte kurrë se si e kishte mbajtur në krahë si hamall gjatë një tërheqjeje në Operacionin e Dimrit. Ajo ishte plagosur, dhe Dino Sinojmeri

caktoi Sherifin, si më të fuqishmin, për ta mbartur. Fijonte dëborë. Gjithë fshatrat përreth ishin nën ndikimin e reaksionit dhe ata, kundër zakoneve të jetës partizane, u shmangeshin qendrave të banuara. Flokët e saj i binin atij sipër zverkut kurse krahët, krejt të drunjëzuar nga të ftohtët, e shtrëngonin rreth qafës. Ajo herë-herë dremiste, pastaj vinte në vete e trembur. Sherif, i thoshte, po të ndodhi gjë, kupton, po të ndodhi gjë, më jep fjalën se do të më vrasësh? Ai i thoshte po, po, dhe, duke u përpjekur të gëlltiste gulçimën, mezi ikte nëpër tragat e përbaltura, nëpër gropa me ujë. Duhet të më vrasësh pa t'u dridhur dora, i thoshte ajo, pas një copë rruge. Ti e kupton ç'do të thotë të biesh në dorë të tyre? Ti je aq fanatik, sa të mos lëkundesh, apo jo? Po, po, i thoshte ai. Ajo qetësohej, besonte, pastaj papritur ia shkreppte të qarit. Ti je zemërbutë, ti nuk do ta bësh këtë, i thoshte. Dhe gjithë ajo ikje nëpër terr, sqotë dhe baltë ishte një lutje e saj për ta vrarë në rast se binin rob dhe një pohim i tij se ai do ta vriste, se ai ishte i egër, fanatik i tërbuar, se bile, njëherë, në fshat... Sherifi qe përpjekur, për herë të parë në jetë, të shpikte një histori të paqenë për çështje nderi.

Nga skaji tjetër i tarracës u dëgjua prapë e qeshura e saj. Hm, ia bëri me vete Sherifi. Disa herë në mendjen e tij sajohej skenari i shkurtër i një ngjarjeje të thjeshtë të ardhshme... Një ftesë për dasmën e Teutës... Vetë dasma... Ai midis të ftuarve... Dhe ky dialog: Kështu, moj Teutë, të kujtohet kur të kam mbartur në krahë si hamall, që të të merrte ky pizevengu këtu... Ha, ha, ha.

Ha, ha, ha, qeshte Teuta në skajin tjetër të tarracës. Ky bjondi, tha me vete Sherifi, por në çast e hoqi mendjen nga ata. Fortinot e qendrës gjëmuan përsëri. Në lartësi gjëmimi i tyre dëgjohej ndryshe nga atje poshtë. Ja dhe gjysmëtanku. Mbahej akoma. Në mëngjes herët e sulmuan me bomba dore dhe me shishe benzine, por më kot... Atje në fshat, kur i erdhën ditët e fundit,

Tosun agai kishte lojtur fare nga mendja. Ai godiste jo vetëm këdo që i afrohej, qoftë edhe ata që i sillnin ushqime edhe ujë, por, kur nuk kishte më kë të godiste (ata ia hidhnin ushqimin nga larg, si ndonjë qeni), ai filloi t'i binte me shkop vetes së vet.

— Një autobлиндë, — tha papritur partizani bjond, duke u kthyer nga Sherifi. — Ja, atje.

Ai tregonte me dorë nga kreu i bulevardit, ku u duk vërtet një autobлиндë. Sherifi u mbështet te mitralozi i rëndë dhe, duke i mëshuar shtratit të tij, e drejtoi tytën andej. Autoblinda eci disa dhjetëra metra nëpër bulevardin «Musolini», pastaj befas u kthye dhe u zhduk në një rrugicë.

— S'merret vesh, — tha partizani bjond, që ishte afruar bashkë me Teutën. — Bëjnë ca lëvizje si ata që ngrihen në gjumë.

Me pëllëmbën e dorës Sherifi fshiu ujët mbi shtratin e mitralozit. Shiu s'po pushonte. Fortinot e qendrës pushuan përsëri dhe ai ndjeu prapë atë përhumbjen e parë. Poshtë tarracës, nën ato pllaka monotone plot ujë, ishte ndërtesa bosh e Radiostacionit, sallat e incizimit, të heshura, aparaturat, mikrofonat e lajmeve, të gjitha, të vëna në gjumë si nga një shpirt i keq. Ndërsa hipnin e zbritnin nëpër katet, shumica e të cilëve ishin veshur me kandidate të kuqe të errët, partizanët, pa e ditur as vetë pse, flitnin me zë të ulët, disa herë me shenja. Në një nga dhomat e katit të dytë kishin mbyllur katër gjermanë që u dorëzuan në fund fare, kur partizanët dhe guerrilierët dolën në tarracë. Shumica e gjermanëve që mbronin çdo shkallë e çdo korridor, u vranë, dhe kufomat e tyre, të hedhura njëra mbi tjetrën në oborrin e prapsmë të ndërtesës, ishin akoma të pavarrosura. Një pjesë e vogël e mbrojtësve kishte mundur të largohej nëpër një dalje të fshehtë, bashkë me tre shqiptarë, dy teknikët dhe një vajzë, spikere, të fundit punonjës nga personeli i radios,

që kishin mbetur gjer në fund në Radiostacionin e rrethuar. Gjatë gjithë kohës që vazhdoi goditja e ndërtesës dhe sulmi, të dy teknikët dhe vajza, siç tregoi një nga gjermanët që kishte mësuar pesë fjalë shqip, ishin mbyllur në një dhomë të katit të katërt dhe, ndërsa teknikët qanin herë pas here, vajza, për çudi, pinte cigare dhe vërshëllente lloj-lloj melodish. Ishte bjonde, tha gjermani, blondesgift, dhe qeshi: ha, ha, ha. Pse mos qeshësh, i tha një partizan i shkurtër nga skuadra e parë, na grive me mitraloz gjithë ditën dhe ne tani të japim të hash. S'i marr vesh unë këto rregullat e reja të luftës.

— Prapë ajo autobllinda, — tha partizani bjond, duke zgjatur krahun në drejtim të Bankës.

Sherifi e drejtoi tytën e mitralozit andej dhe priti që autobllinda të ecte nëpër bulevard, mirëpo ajo, ashtu si edhe herën tjetër, u zhduk në rrugicë.

— Iku, — tha Teuta.

Shiu nuk pushonte. Ato pjesë të flokëve të saj që dilnin nga kapela, ishin të qullura. Sherifi e dinte, se, të qullur, flokët e Teutës kishin një aromë të veçantë. Ahere, në Operacionin e Dimrit, fitilat e akullt të atyre flokëve i bënë në qafë Sherifit vazhdimisht, vazhdimisht. Ata ishin futur më në fund në një shtëpi fshatari. Ai, i mpirë krejtësisht, e kishte lëshuar atë pranë zjarrit. Dhe ahere, nga ngrohtësia e vatrës, koka e saj kishte humbur në avull, qe larguar si nëpër mjegull, dhe ai dy-tri-herë qe përmendur i trembur, se mos ajo nuk ishte aty.

— Sherif, — tha Teuta, — pse dukesh si i pikëlluar?

Ai fshiu prapë me pëllëmbë ujët mbi strehën e mitralozit dhe ngriti supet. Nuk dinte ç'të thoshte. Në të vërtetë nuk ishte i pikëlluar. Kishte vetëm një lloj hutimi, mbi këtë tarracë të lartë, nga ku dukej një qytet, që për të ishte akoma i huaj.

— Po ja, — tha ai, — gjithë ditën këtu, me këta tela të vdekur pranë.

Ajo ktheu kokën nga kompleksi i antenave, fundet e së cilave ishin mbërthyer me unaza metalike në parapetin prej betoni.

Prite tani kur të qeshë, tha me vete Sherifi. Por ajo nuk qeshi. Vështronte, duke rudhur sytë, telat metalikë, ku pikëzat e ujit rridhnin qetësisht. Spiralja që kishte këputur Javeri me mitraloz, varej akoma përgjysmë te parapeti.

— Mirë e the, — tha Teuta mendueshëm, — gjithë këta tela të vdekur.

Si i përhapin vallë fjalët në erë? pyeti veten Sherifi. Ca shkopinj metalikë, të ftohtë, në shi. Ai provoi atë ndjesi shqetësuese që zgjon kurdoherë enigma. Por ajo ishte diçka më e keqe se enigma. Uuu...

Memeci kishte vdekur ndaj të gdhirë, pasi kishte bërë «uuu» gjithë natën. Dukej sikur diçka donte të thoshte edhe ai përpara se të vdiste. Fytyra e tij shprehte një dëshpërim të madh që s'ishte e mundur ta bënte këtë gjë. Herë-herë Sherifit i dukej se gurmazi i tij gati-gati po i artikulonte fjalët, por tamam si ajo kova që e ngre dhe e ngre nga një pus i thellë dhe pastaj, tamam te gryka e pusit këputet e bie poshtë, ashtu edhe gulçimet e Memecit binin e humbitnin në thellësitë e tij, pa u kthyer dot në fjalë. Duke e parë se sa vuante që nuk po i vinte zëri, Sherifit i shkoi ndër mend, se ndoshta për shkak të plagëve ai e kishte harruar në ato çaste se ishte memec dhe po hiqte ato mundime skëterre. Më në fund, kur vdiq, një partizan i vjetër në moshë, ai që ia mbylli sytë, tha: Ja dhe Memeci, erdhi dhe iku nga kjo botë pa folur një fjalë të vetme. Ndoshta për të dhjetën herë Sherifit i qenë kujtuar fjalët e komisarit dhe ishte përpjekur të merrte me mend se ç'gjë e kobshme duhej të ishte memecllëku i një vendi të tërë, dhe sado që i dukej se diçka përfytyronte nga ky tmerr, prapëseprapë, e kuptonte fare mirë se ishte vetëm në periferitë e tij, se për-

masat e këtij tmerri duhej të ishin kaç të frikshme, sa çdo mendje njerëzore do të çmendej që në përballimin e parë me to.

Një mijë vjet memecllëk! Dy mijë vjet, tha me vete Sherifi. Pllakat e tarracës ishin të bardha, të lëmuara, pa kujtesë. Shiu binte pa pushim. Poshtë, qyteti i madh, vende-vende i mbuluar me mjegull, vende-vende me luftë, lëshonte ca zhurma, sinjale e mesazhe të çuditshme, që, duke u bashkuar me njëra-tjetrën, sajonin një zhaurimë të largët, të pakuptueshme e misterioze njëkohësisht.

Vazhdonte mungesa e energjisë elektrike. Dru s'kishte (ato ishin prej kohësh në zonat e çliruara). Tregu i zi bënte kërdrinë. Dorëshkrimet e Adrian Gumës ishin këmbyer prej dikujt me tre kilogram miell misri dhe ca sapune. Te dyqani i porsahapur i antikuarëve të Rrok Simonjakut vazhdonte të kishte radhë. Shiteshin me urgjencë sende dhe sidomos veshje, që besohej se nuk do të përdoreshin më në rendin e ri. Brenda datës 13 nëntor u dorëzuan njëmbëdhjetë raso priftërinjsh, dy uniforma ambasadorësh të mbretërisë, dy mantele klerikësh të lartë, rrobat e ballos të Marie Rrokajt, tetëmbëdhjetë frake, katër kaftanë deputetësh, skufja e një anëtari të Akademisë Fashiste, një urdhër i Franc Jozefit, rrobat e ballos të hanëmes Selma Z. Përpara hajatit të shtëpisë së fallxhores plakë Hançe Hajdije Pezë e Madhe kishin parë duke u dredhur nga të ftohtët, në shi, ish-ministrin e Ekonomisë bashkë me të shoqen, që po pritnin radhën për të hedhur fall.

Murale. Vdekje tradhtarëve të kuq. Vdekje juve, të bardhëve. Gjermanë, s'keni për ta parë Berlinin tuaj.

Nicht hinauslehnen. Partizanë, i keni numëruar morrat që keni? Mos kini merak, do t'i numërojmë të gjitha: morrat tanë, florinj të tuaj. Do t'i lajmë llogaritë gjer në fund. Mehmet Shehu, këtu nuk është Spanjë, ku luftonte dreqi me të birin; i thonë Shqipëri këtu, more vesh? Kokën hëngërshi një orë e më parë, të dyja palët. Ham, ham. Ish-fortino gjermane: WC për gra. Ah, Mehdi bej! Kërkohen tradhtarët e popullit (vazhdon lista). Kush gjendet duke shkruar në mure, qëllohet pa paralajmërim. Lederer. Të pushojë vëllavrasja, ku e gjeni, o të zbetë, kaq gjak? Këndej kaloi batalioni i dytë i Brigadës së Parë Sulmuese Heroike. Urra! Vdekje kundërrevolucionit! Vdekje juve!

Legjenda dhe e vërteta e minimit të Tiranës. Ajo zvarritej si një kërmill ditë e natë, lagjeve, midis fortinove, mbi shpinë barrikadash, përmes sheshesh plot me të vrarë, atje ku nuk mund të kalonte dot njeri. Ishte më lehtë të matje drejtimin dhe shpejtësinë e erës vjesh-tore, sesa drejtimin dhe shpejtësinë e përhapjes së lajmit të minimit.

Thuhej se kishte një urdhër për të hedhur në erë Tiranën dhe se vazhdonte vendosja e minave nën themelet e saj, mirëpo grupi i xhenjerëve gjermanë që merrej me këtë punë, lëvizte nën tokë, nëpër terr bodrumesh, kanalizimesh e zgavrash, i paparë dhe i pandier nga askush. Ç'rajon të Tiranës kishin minuar gjer tani, ku vazhdonin minimin, ç'drejtim do të merrnin më vonë? Asgjë nga këto nuk dihej dhe asgjë nuk u mor vesh kurrë. Kjo ndodhi sepse ata s'dolën më nga nëntoka. Ç'u bënë vallë, humbën udhën, u rroposën nën dhé, ranë në hon, u shfarosën nga minjtë, mbytën njëri-tjetrin, u çmendën? E gjithë kjo mbeti nën dhe. Mbi dhe ikte vetëm gojëdhëna.

Legjenda e martirizimit të Adrian Gumës. Nuk u mor vesh si u bë skicimi i parë i legjendës së martirizimit të shkrimtarit Adrian Guma, autorit të «Eclipseve të shtërgjeve». Duhej të ishin përdorur kallëpe të vjetra evropiane dhe myslimane — aziatike njëkohësisht, të cilat, pasi qenë shkundur nga pluhuri, ishin gati për të derdhur në to brumin e ri të legjendës. Pas projektimit, realizimi i saj ishte një gjë e lehtë. Kjo ishte një teknologji e lashtë, vepër kolektive e mijëra gojëve, veshëve, zhgënjimeve nga jeta, pikëllimeve erotike, ëndrra për lavdi, të gatshme për t'u paguar qoftë edhe me vdekjen e bujshme të vetvetës, përfytyrime të tabutit tënd që noton në një bardhësi lulesh dhe zi kostumesh, ngrohtësia e jastëkeve nën gulçimet e dikujt, inicialet Z.K.M., që vërtiten si zogj të vegjël të zinj nëpër qiellin bosh dhe gjithçka tjetër që i mungon dhe që e pikëllon me largësinë e saj jetën njerëzore.

Zgjedhja e Adrian Gumës ishte një rastësi. Rendi që po ikte, do të krijonte patjetër një martir. Ishte e natyreshme që kandidatin për martir ta zgjidhte nga vetvetja, por ishte më bindëse që ta gjente atë midis neutralëve.

Bërthamën e legjendës, ashtu si të çdo legjende të tillë, e përbënte një vdekje e dhunshme. Adrian Guma e kishte këtë vdekje, pavarësisht se dhunuesi i jetës së tij ishte ai vetë. Pikërisht këtu u bë dhe modifikimi: Në natën e 14 nëntorit, në periferi të Tiranës, shkrimtari Adrian Guma, pasi u la tri ditë pa ujë, u martirizua prej komunistëve. Ai u mbërthye me bajoneta në një lis qindravjeçar (vend i ardhshëm pelegrinazhi), dhe mbi trupin e tij të masakruar iu vizatuan me bajonetë elipset e famshme të shtërgjeve, motiv i preferuar i artit të tij.

Siç shihet, u shfrytëzuan dy elemente rutinore: etja dhe kryqëzimi. Njëri u mor, siç duket, nga pikëllimi mysliman për Abaz Aliun e shkretëtirës, kurse tjetra nga krishtërimi. Legjenda kishte tani gjithçka: pjesën e saj të rëndë, themelin e zi, që ishte vdekja, dhe pjesën tje-

tër, eterike, të kaltëreme, elipset e zogjve shtërgj. Ajo mund të fluturonte tani lehtësisht mbi qytetin gjëmimtar.

Barrikada e shtatë e rrugës «Carnavon». Ajo u dogji dhe u ringrit tri herë. Të gjitha objektet e hedhura në barrikada dilnin nga shtëpitë e qytetarëve tiranas, duke tërhequr me vete një pjesë të historisë së familjes. Në barrikadën e shtatë të rrugës «Carnavon» ishte hedhur, midis të tjerash, tepsia gjigante prej bakri e Hallunajve, e famshme për diametrin e saj, 1,78 m. Kjo ishte një tepsi bakllavaje, e bërë, siç duket, për dasma të mëdha, e sjellë nga Janina nga plaku Hallun, i cili thoshte se e kishte blerë nga një çifut armen në një ditë të ngrohtë me shi. Tepsia kishte në shpinë një mbishkrim në formë harkore me ca gërma që ngjanin si merimanga të thjesh-tuara nga një masakër. Me sa dukej, këto qenë gërmat e armenishtes. Më 1919 tepsinë, që ishte bërë ndërkaq e famshme, e kërkoi për dasmën e vajzës Xheladin Pasha i Tiranës, por plaku Hallun që e kishte taksur atë për dasmën e djalit të tij të madh, nuk e dha. Meqenëse kjo dasmë nuk u bë, ngaqë djali vdiq nga një meningjit, tepsinë e mbyllën në grunarin e shtëpisë. Për të qenë hapur legjenda, dhe bankjeri Rrokaj e kërkoi ta blente atë për njëqind napolona flori, por Hallunajt nuk e dhanë. Në prill të vitit 1938, komisioni që merrej me kolo-ritin kombëtar të dasmës së mbretit Zog me Geraldinën, e kërkoi tepsinë për bakllavanë e madhe mbretërore, por Hallunajt, duke sjellë këtë herë arsye sentimentale, përsëri nuk e dhanë. Kështu që në të nuk u bë asnjë herë asnjë bakllava. Më 11 nëntor 1944, në orën 4 të mëngjesit, Hallunajt e rinj, dy vajza dhe një djalë, duke e rrokullisur me kujdes, e vendosën atë në barrikadë. Ajo ishte shpuar në katër vende nga plumba mitralozash, dhe një predhë topi të tankut i kishte bërë një shqyerje të madhe mu në mes.

Ezani i fundit. Ai u këndua nga myezini i xhamisë së qendrës në muzgun e datës 16 nëntor nën një qiell fare të ulët, me një zë të dridhshëm e të zvargur, plot pikëllim islamik, që përhapej vajtueshëm mbi bunkerët gjermanë të qendrës, midis kolonave të Bankës, te hoteli «Kontinental» dhe më tej, gjer te tarraca e Radiostacionit. Ishte një pikëllim i vjetër, që të kujtonte mure të ulëta teqesh, varreza myslimane me gërryerje pluhurore bojë-kafe anash, çallma dhe rërë dhe diell të çngjyrosur, që mund të lidheshin, njëfarësoj, me emrin e fushës së Qorbelasë (ç'të verbër gjenin belanë akoma në atë fushë?) dhe në përgjithësi me shkretëtirën arabike. Minareja e xhamisë që këputur në mes dy ditë më parë nga një predhë mortaje, dhe, tek këndonte ezanin e fundit, myezinit shtatëdhjetedyvjeçar i dukej se te vendi i këputjes së minaresë (copat e mprehta të gurëve ngjanin si koska të një krahu të thyer), qielli i ulët vjeshtak gërrisej e përgjakej.

Nga falli i mbasditës së 16 nëntorit i Hançe Hajdijes Pezë e Madhe. Ja ku është filli i zi i leshit, ja filli i bardhë, ja i verdhi, i kuqërremti, i jeshilti. Nga dama maço tek asi i zi, nga asi i zi te dama maço, ftillohet e ftillohet pa mbarim. Ti, moj zonjë, që s'ta shoh fytyrën, dhe ti tjetra, dhe ti atje, dhe ti që dridhesh, dhe ti që je mbuluar me vello të zezë që të mos njihesh, dhe ju të tjerat, mjerë ju, se filli po ju mbështjell të gjithave. Në heshtje, si merimangat, moj gra, do të endni fije e fije leshi, ditë e net, ditë e net do bëni triko për të nxjerrë bukën e gojës. Triko për ata që ju përmbysën ju. Mjerë ju, moj merimanga.

Melodi nëpër erë. Në pallatet madhështore dridhet korbi gjakatar.

Kori i bejlereshave plaka. Kjo punë mori fund. Regjenca iku. Kush munda, u shkëlqyeshëm. Në mbetëm këtu. Kanë mbetur shumë, shumë. Kur bie tërmeti, duket sikur jeta shuhet, por s'ndodh ashtu. Pas shungullimës, dëgjohen zërat e mbuluara nën gërmadha. Ne jemi tani ata. Të marrim shkopinjtë e pleqërisë, të lidhim shifonet e zezë në kokë, të veshim qyrket dhe të dalim portë më portë. Tak, tak, tak. A jeni aty? Tak, tak, tak. A jeni aty? Tak, tak, tak. Lëre tani kujën. Tak, tak, përgjigju trokitjes sime. Të shohim kush është gjallë. Të shohim kush ka mbetur. Gjithë kjo stuhi që ish. Tak, tak.

Vazhdonte të binte shi. Që larg, të mbytura nga mjegulla, vinin zhurmat e luftës. Në tarracën e Radiostacionit Sherifin e Teutën i thirrën të zbritnin në katin e parë, te zëvendëskomisari i njësimit. Atje, në një kanapë të madhe, në një pozë të panatyrshme rrinin Mete Aliu dhe Thanasi. Thanasi ishte skuqur nga turpi. Mete Aliu, përkundrazi, pas gjithë atyre vuajtjeve nga plaga, ishte i verdhë.

— Kemi urdhër nga komanda të mbledhim personelin e Radiostacionit, — tha zëvendëskomisari. — Këtë punë do ta bëni ju të katërt. Ja lista e plotë e personelit.

Ai e zgjati atë përpara vetes, duke i hedhur një shikim të shpejtë të katërve.

— Mbaje ti, Sherif, — tha. — Ti do të jesh komandant i patrullës.

Sherifi zgjati krahun. Mënga e kapotës së tij kulonte ujë.

— Aty keni adresat e tyre, — tha zëvendëskomisari.
— Do t'i sillni këtu sa më parë, me hir ose me pahir. E qartë?

Ata bënë «po» me kokë dhe u ngritën në këmbë.

— Tani merrni armët dhe nisuni. Vdekje fashizmit!

— Liri popullit! — u përgjigjën ata.

— Prit, — tha zëvendëskomisari, kur Sherifi po kapërcente pragun. — Gati sa nuk harrova. — Ai futi duart në xhepat e mëdha të kapotës, në thellësi të së cilave u bë një zhurmë metalike. — Merrni këto, për çdo rast...

Sherifi shqeu sytë. Në duart e zëvendëskomisarit ishin një palë pranga. Ca hallka hekuri me një mekanizëm të thjeshtë për t'u mbyllur.

— Ç'i hap sytë ashtu? — tha zëvendëskomisari me nervozizëm. Ai ishte i gjatë, i hollë, me një ballë që i mbulohej shumë lehtë me rrudha zemërimi. — Pranga janë.

Ai hodhi sytë nga njëra anë e tryezës në tjetrën, sikur të mos dinte ku të ndalonte vështrimin dhe thirri me inat:

— T'u vësh këto pranga në duar armiqve të popullit, është më vështirë se t'u vësh pushkën. More vesh? Këtu do zemër dhe këtu provohen njerëzit.

— Unë jam gati, — tha Sherifi, — nuk e kuptoj pse...

— Gati, po t'u mbulua balli me djersë kur i pe, — tha zëvendëskomisari që vetë e kishte kapërcyer tani trubullimin. Ai i ra tryezës me grusht. — Radiostacioni duhet të flasë patjetër, more vesh?

Në një të dhjetën e sekondës në mendjen e Sherifit u përhije pamja e ngrirë e Memecit të vdekur me atë mundim të madh, që dukej sikur i kishte mbetur rreth gojës së mbyllur. Tridhjetë mijë vjetë memecllëk, tha një zë i thellë, si nga fundi i një honi, brenda Sherifit. Njëqind e tetëdhjetë mijë vjet.

— Me hir ose me pahir, me pranga ose pa pranga në duar, ata duhet të vijnë këtu, — vazhdonte të thoshte zëvendëskomisari. — More vesh? — Dhe ia tundte pran-

gat mu në hundë. — Pa këto nuk ka diktaturë të proletariatit.

Sherifi zgjati dorën dhe i mori. Prangat ishin të rënda. Sherifi i futi ato në xhep dhe nderoi përsëri me grusht.

— Vdekje fashizmit!

— Liri popullit! — tha komisari.

Në kohën që po dilte, gati sa nuk u përplas me Javerin. Edhe atë po e thërritnin, siç duket, për të njëjtën gjë. Radiostacioni duhet të flasë, përsëriste Sherifi me vete, duke dalë nga porta. Antenat vareshin lart në tarracë, si ca krahë pa jetë. Llambat ishin të shuara si sy të vdekurish. Gurmazi i madh ishte i prerë në thellësi, si gurmazi i një vuvi. Vu, vu, vu, bënte era në male, sikur të thoshte vuv, vuv, vuv. Në anët e tyre njeriut memec i thoshin «vuv».

Sherifi preku me dorë prangat dhe u tha shokëve.

— Nisemi.

Ata dolën njëri pas tjetrit në rruginë, ku nga strehët e çatave çuriste shiu.

Muret e Tiranës vazhdonin të ishin plot me mbi-shkrime. Ato ishin bërë me bojë të zezë, të verdhë, vishnje, blu, me gërma të mëdha ose të vogla, drejt ose shtrembër, horizontalisht, vertikalisht, pjerrtazi, në formë kurbe, rrethore, disa herë gjashtëkëndëshe. Asnjëherë në këtë qytet nuk qe shfaqur një ethe e tillë për të shkruar.

Të egra, kërcënuese, me gjurmët e afisheve të shqyera aty-këtu, muret çoheshin përballë njëri-tjetrit me parullat e klasave kundërshtare nëpër gjokset dhe brinjët e tyre. Kërkohet tradhtari i popullit Patër Anton Harapi. Kër... et... ar... Mbishkrimet kishin shpesh mungesa gërmash, diftongjesh, por kështu ato dukeshin edhe më të tmerrshme, ashtu siç duket më i tmerrshëm kërcënimi i njeriut që i mungon hunda ose syri.

Kër... hen komunistët e rrezikshëm... K...ohen tradh... ohen...oh...o....

Muret kërkonin.

Kërkoheshin... ose... ohe... të bëheshin fli njerëz, grupe shoqërore, klasa të tëra, kujtime kombëtare, turpe ose lavdira, varrime, zhvarrime, thyerje ose ngritje monumentesh, shfaqje fantazmash, vdekje, liri, gjak, paqe, tmerr, harrim.

Dukej sikur legjenda e vjetër e murimit kishte dalë nga këmbët e urave dhe themelet e kështjellave, privilegji i të cilave kishte qenë mijëra vjet rresht dhe vraponte tani nëpër qytet, duke u kujtuar mureve se ato të gjitha mund të ishin të denja për strehimin e saj. Kërkohen të katër regjentët tradhtarë. K...oh...t...Kër...oh...,

Në një nga këto mbasdite linguisti i vjetër Emil Karbunara, i shmangur nga jeta, vejan, duke dalë fshehtëazi mbesave nga shtëpia e tij në Laprakë, mori udhën drejt qendrës së qytetit. I kishin thënë për fenomene të reja gjuhësore që po shfaqeshin në këto mbishkrime muresh, për rënie gërmash, diftongjesh e grupe të tëra bashkëtingëlloresh, në fundet e fjalëve, në mes, bile edhe në rrënjët e tyre. Ai kishte dëgjuar sa kishte dëgjuar dhe, më në fund, kishte dalë vetë rrugëve për të parë këtë batërdi. Kishte dalë me gjak të ngrirë, por sa më shumë që haste mbishkrime, aq më tepër qetësohej. Dalngadalë e vërteta po i zbulohesh qetësisht. Këto cungime s'kishin gjë të përbashkët me prishjen e gjuhës, as që shfaqur gjëkund prapashtesa «llëk», që do ta tmerronte linguistin më shumë se shfaqja e murtajes. Gabimet e jashtëzakonshme ortografike nuk ishin bërë nga njerëzit, por qenë shkaktuar më vonë prej predhave. Gabimet më të lehta, nga plumbat e pushkëve e të mitralozave, ato më të kobshmet, nga predhat e tankeve.

Ai bëhej gati të kthehej gjithë gëzim në shtëpinë e vet, por befasi u kujtua për përmbajtjen e atyre dhjetëra mbishkrimeve mbi mure. Nisi t'i lexonte përsëri, krejt i hutuar, dhe një pikëllim i madh filloi ta kapllonte të tërin. Prej mureve vinte një erë egërsie. Gjatë gjithë luftës ai kishte qëndruar mënjanë. Kishte refuzuar nderimet që donin t'i bënin italianët dhe më vonë gjermanët, por nuk kishte bërë gjithashtu asgjë për Lëvizjen, nuk e pranonte luftën e klasave, bile tmerrrohej prej saj. Ai e

quante atë gjënë më të kobshme në botë, pas prishjes së gjuhës; e quante bile më të keqe se pushtimet dhe se katastrofat e natyrës. Tani, ndërsa ecte midis mureve, që i dukej se ishin gati të lëviznin nga themelet për t'u përplasur egërsisht me njëri-tjetrin, nëpër trurin e tij kalonte një përfytyrim i vjetër, një njeri që ecte nën dritën e hënës me një thes mbi shpinë. Pas ikanakut të vetmuar, në një largësi të vogël, me opinga të lehta hajdutësh tinzoheshin banditët që e ndiqnin atë. Thesi ishte i vogël, por tepër i rëndë, hëna ishte e njëqind e ca vjetëve më parë, dhe njeriu që ecte nën dritën e saj, po kthehej nga jashtë shtetit për në Shqipëri. Atë kishte ditë që e mbante në shpinë nga hani në han, nga kufiri në kufi. Në një nga hanet e rrugës thesi kishte ndjellë hajdutët, të cilët ishin të sigurt se në të kishte florinj, ose, së paku, argjend. Në një nga xhadetë ata e sulmuan njeriun dhe e vranë qetësisht. Pastaj, pasi e hodhën trupin e tij në hendek, hapën thesin. Ajo që ishte brenda, ishte e rëndë, por s'ishte as flori, as argjend. Për një kohë të gjatë ata nuk e kuptonin ç'ishte. Ishin ca copëra të vogla, fare të vogla plumbi me nga një gërvishje në majë. Shumë prej tyre qenë të përgjakura. Më në fund, banditët ikën duke mallëkuar të vranin, që e morën për të çmendur. I vrari s'qe i çmendur. Ai ishte një gjuhëtar që po sillte në Shqipëri alfabetin e parë, të krijuar prej tij, me gërmat e derdhura në plumb në një nga vendet e Evropës. Ai po e sillte atë ilegalisht, sepse shkrimi i gjuhës shqipe ishte nxjerrë jashtë ligjit.

Shpeshherë, kur Emil Karbunara shikonte libra dhe gazeta shqipe me shumicë, i kujtohej ikanaku nën hënë. Për të ai ishte prometeu që u kishte sjellë shqiptarëve gërmat e gjuhës së tyre. Ishte e thënë që boja e parë tipografike që do të binte mbi to, të ishte gjaku i tij.

Por tani, duke parë mbishkrimet në mure, Emil Karbunara ndjeu një ligështim në shpirt. Gërmat shqipe kundër gërmave shqipe. Kjo ishte e parrokshme për të dhe ogurzezë. Sikur ai, Ikanaku i Madh, të ngrihej nga varri dhe të shikonte ç'po ndodhte me ato gërma, do të lemeritej gjithashtu. Çmësohuni, do të thërriste ai me atë

gjësim zëri që e kanë vetëm të vdekurit. Unë nuk i solla ato për këtë gjë.

Emil Karbunara, me dorën që i dridhej, ngriti një copë thëngjill që e pa në trotuar dhe, si u mëdysh një copë herë, ngriti krahun dhe shkroi në murin përbri: «Të bëhet prapë terr! Të bëhet padit...». Ai deshi të shkruante, siç duket «padituri», por s'arriti ta mbaronte fjalën. Pas shpinës së tij u dëgjua një e folur gjermanisht dhe pastaj ai ndjeu shpinën t'i bëhej e rëndë, sikur po i thyhej nën një peshë kolosale... Thesi.. me plumb ... arriti të mendonte vetëtimthi në kohën që rrëzohej mbi trotuar, ndërsa krismat e automatikut fluturonin tutje, sipër tij, sikur s'kishin më punë me të.

PJESA E DYTË

PLEASE BUY

KAPITULLI I PESTË

Ndërsa lidhte në kokë një shifon të zi, bejleresha plakë Mukades u afrua dhe një herë te dritarja. Jashtë binte shi i hollë.

— Mama, rri më mirë brenda, — i tha me zë lutës nusja e saj e re, Lumturia.

— Pusho, Lulu, — tha plaka, me zë të ngjirur. — Lufta ka mbaruar. Bie vetëm shi.

Lumturia psherëtiu duke u mbështjellë me një pulovër të madhe. Ajo kishte vazhdimisht ftohtë.

Gjysmë orë më parë dikush vraponte nëpër Rrugën Mbretërore duke thirrur si i marrë: «Qendra ra. Gjermanët po tërhiqen drejt xhadesë veriore. Qendra ra».

— Mama, — ia bëri prapë gruaja e re.

— Pusho, — tha plaka, këtë herë me zë më urdhërues. Dhe, për t'i dhënë të kuptonte gruas së re, se nuk donte të dëgjonte më këshilla prej saj, i nguli sytë e saj të shkruar, që dukeshin gati të bardhë nën atë tufë flokësh të lyer me këna, poshtë shifonit.

Nusja uli sytë.

— Dua të shoh se sa poshtë jemi rrëzuar, — tha plaka, me zë të rëndë. — Dhe, në qoftë se nuk e di, mësoje, meqë erdhi rasti, se kjo është pikërisht gjëja e parë që duhet të mësojë njeriu pas një përmbysjeje.

— Sa gjëra të tmerrshme që thua, — ia bëri nusja, me zë të përlotur.

— S'i them unë, ato janë ashtu.

— Po mbase nuk jemi përmbysur akoma aq sa...

— Pusho, — thirri plaka dhe i ra me shkop dyshe-mesë. — Mos ta dëgjoj më atë fjalë. — Ajo e zgjati shkopin në drejtim të dritares. — Është po ai shi që vazhdon qysh nga e djeshmja. Por sot ai bie mbi një tokë tjetër.

— Ç'gjëra të tmerrshme që thua!

Bejleresha plakë doli në sallon dhe nusja e ndoqi pas.

— Thonë se Hamide hanëmja është larguar, futur në tankun e një oficeri gjerman, — tha ajo.

Plaka e përbiroi me sytë e saj të ftohtë.

— Tani do t'i marrim vesh të gjitha, — tha, — kush është larguar, kush ka mbetur.... kush... Prandaj unë po dal.

Ajo doli në oborrin e shtruar me pllaka mermeri dhe, para se të hapte portën e jashtme, tha:

— Për t'u ringritur, në qoftë se e mendon një gjë të tillë, gjëja e parë që duhet të dish, është se sa poshtë ke rënë.

Nusja e ndoqi një copë herë me sy tek po largohej në rrugën gati të shkretë, nën shiun e imtë. Kush është larguar, përsëriti nusja me vete, kush ka mbetur.

Kishte kaluar një orë që patrulla kishte dalë nga porta e Radiostacionit dhe nuk kishte gjetur akoma asnjëri nga personeli. Dy adresat e para i çuan në dy shtëpi të braktisura. Guerrilieri tiranas që i shoqëronte për t'u treguar rrugët, po i çonte drejt adresës së tretë. Pamja ishte po ajo: xhama të thyer, vitrina të bëra shoshë nga plumbat, gërmadha barrikadash që lageshin në shi dhe aty-këtu kufoma me flokë të qullur. Një nga të vrarët kishte rënë kruspull rrëzë një muri plot mbishkrime. Ujë të derdhej teposhtë nga qyngji i shqyer i një strehe, i binte mu mbi qafë, ku ia kishte larë prej kohësh plagën e madhe. Krejt i qullur, nën atë derdhje uji të marrë, i vdekuri kishte një pamje të padurueshme. Kur ata kaluan përbri, Mete Aliu e kapi me krahun e vetëm

për xhakete dhe e tërhoqi zvarë, duke e nxjerrë nga go-ditja e currilit. Në dorën e djathtë i vrari shtrëngonte akoma një copë thëngjill, me të cilin ndoshta kishte dashur të shkruante diçka në mur. Mete Aliu ngriti sytë nga muri, si për të kërkuar atje shkronjat e tij. Iu duk se i njohu ato midis të tjerash, nga një fjalë e mbetur përgjysmë, gjer te gërma «T», bishti i së cilës qe zgjatur pothuajse gjer në tokë, siç duket, gjatë rrëzimit të njeriut.

Mete Aliu shpejtoi hapat për të arritur shokët. Ishin duke iu afruar rrugës «Ali Pashë Gucia», kur panë të vinte me vrap përballë tyre një njeri me fytyrë krejt të çakërdisur, që bërtiste sa kishte në kokë: «Qendra ra. Gjermanët po ikin nëpër xhadenë veriore».

Ata e ndoqën me sy një copë herë njeriun që kaloi përbri tyre si një erë e marrë. Lajmi duhej të ishte i vërtetë, sepse një orë më parë, pikërisht në kohën që ata po dilnin nga porta e Radiostacionit, nga qendra erdhi një gjënim bombash, i padëgjuar ndonjëherë.

— Sikur të kalonim nga qendra, — tha Teuta.

Sherifi vështroi guerrilierin.

— Ka dy adresa që duhet t'i kërkojmë matanë qendrës, — tha ai. — Po të doni, e nisim anëj.

Ata dolën përsëri në bulevardin «Musolini» dhe ecën drejt qendrës. Kudo dukeshin gjurmë përlëshjesh. Kangjellat e pallateve buzë rrugës ishin shqyer, siç duket, nga tanket.

— Ja muri ku kishim pozicionet tona, — tha Teuta. — Ja dhe barrikada.

Sherifi ndjeu një sëmbim në zemër kur pa mbeturi-nat e barrikadës. Ajo i ngjante rrënojave të një konstruksioni të vjetër, që era e ha e e gërryen dalngadalë. Copërat e thyera të lavamanit shkëlqenin diku aty poshtë. Më tutje ishin tanku dhe autoblanda e djegur. Gjermanët e shkruanuar ishin akoma aty, vetëm se tani i kishin kthyer mbi shpinë, me sa duket, pasi u kishin kontrolluar xhepat. Teuta ktheu kokën matanë për të mos e parë. Sherifi vuri re se sytë e Mete Aliut rrëshqitnin si në ethe mbi bulevard. Ndoshta shpreson se mos sheh në

ndonjë anë krahun e tij, mendoj ai. Një skuadër partizanësh e guerrilierësh po vinte duke kënduar, përballë tyre.

Më tutje, në një udhëkryq të ngushtë, ata panë një grumbull njerëzish që ngjanin sikur përkuleshin mbi ca tezga të padukshme. Drejt grumbullit vraponin kalimtarë të vetmuar, sidomos gra. Kur u afruan ato, dëgjuan të qara dhe dënasa. Poshtë, të shtrirë rresht, me sy të ngrirë, të hapur, kishte njerëz të pushkatuar. Fytyrat e pjesës më të madhe ishin të deformuara. Gratë uleshin në gjunjë, i kthenin kufomat mbi shpinë për t'i njohur, me duar të dridhura, shtynin njërën, zinin tjetrën, gjersa lëshonin më në fund nga një klithmë

— Ç'janë këta të vrarë? — pyeti Mete Aliu një hoxhë që rrinte pak mënjane.

— Pengje, zotni, — tha hoxha, me zë të trembur. — I pushkatuan gjermanët sot në mëngjes. I kishin peng prej kohësh.

Një grup guerrilierësh po vinin duke kënduar e duke valvitur një flamur.

Hoxha filloi të këndonte me zë të ulët një lutje të vjetër, të përvajshme.

— Ikim që kënde, — tha Teuta. Ajo ishte e zbetë në fytyrë.

Pas disa minutash ata arritën në qendër. Tani, në këmbë, qendra dukej krejt ndryshe nga ajo që e kishin parë, duke u zvaritur e duke u rrotulluar nëpër asfaltin e saj.

— Ja fortinot, — tha Thanasi.

Rreth e rrotull vendi ishte sterrë i zi.

Sherifi kërkonte me sy gjysmëtankun. Ja ku ishte, i fundosur pak në njërin krah, me tytën e topit të ngritur në një lartësi të pazakonshme, krejt i përzhitur, tamam një ulok i vdekur. Atje në fshat, në varrimin e Tosun agait, të gjithë qenë tmerruar kur kishin parë arkivolin e tij. I tillë arkivol s'qe parë e s'qe dëgjuar ndonjëherë që nga kohërat që s'mbaheshin mend. Jo i gjatë si çdo tabut, por katror dhe, veç kësaj, sikur të mos mjaftonte kjo, përsipër kishte një të ngritur, një si kube, për të

futur, siç duket, gungën e të vdekurit. Edhe varri kishte po atë formë. Ulok i vdekuri, ulok dhe varri, kishte thënë plaka Qenane.

Një qen i madh vraponte mes për mes sheshit «Skënderbej». Te hyrja e shtrembëruar si nga një lëkundje tërmeti e njëres prej fortinove, një kalimtar kishte zgjatur kokën gjithë kureshtje.

— Brenda ka gjermanë të djegur, — tha ai, duke shtrembëruar fytyrën me neveri.

Ca guerrilierë kalonin me vig në duar përmes sheshit. Nga batanijet, sipër vigeve, dilnin koka të anuara, shumica të lidhura me fasho.

— Njëri m'u duk si Aleks, — tha Mete Aliu.

Aty-këtu mbi shesh kishte kufoma gjermanësh, shumica të përzhitur. Nga larg vinte një gjëmim lufte. Dikush thoshte: luftohet akoma te burgu i ri. Sherifi vështronte minarenë e një xhamie të prerë përmes nga ndonjë predhë mortaje. Përbri saj, nga e djathta, ora e madhe e qytetit ngrihej si një fytyrë e verdhë mbi gjithçka. Mbi akrepat e saj, të futur nëpërmjet xhameve të thyera, rrinin tufa galash. Për shkak të tyre, të katër fushat e saj që vështronin të katër horizontet e qytetit, tregonin kohë të ndryshme.

— Robër gjermanë, — tha Teuta, duke treguar një kolonë ushtarësh që po vinte nga ana e Bankës.

Vargu i tyre i gjatë kalonte ngadalë ndanë ministrive, midis rojeve partizane. Një burrë i dobët, i çalë rendte sa mundte, me një shkop në dorë, anash vargut të robërve. Rojet partizane e shtynë dy-tri herë, por ai gjeti rastin, më në fund, të godiste me shkop njërin prej robërve. Si e bëri këtë gjë, u ul i lodhur mu në trotuar dhe nxori kutinë e duhanit.

Teuta u bë gati t'ia plaste gazit, por në atë çast i zunë sytë prapë kufoma të rëna përmbys dhe ktheu kokën nga ana tjetër. Nga kthimi i vullshëm i kokës e qeshura iu shqye në ajër si një zog.

Qeni i madh po kalonte prapë përmes sheshit pothuajse të shkretë, që ata po e linin tani pas shpinës së tyre. Kishin hyrë në një rrugë me trotuare të gjera, të

shkallmuara vende-vende nga zinxhirët e tankeve. Në këtë rrugë barrikatadat ishin në një dendësi të jashtëzakonshme. Ca lypës tërë zhele vërtiteshin aty-këtu sipër tyre duke kërkuar të gjenin gjësend. Nga një trumpetë, duke i rënë një borie dhe me një trumpetë, po vinin me plot zhurmë e vrull një grup të rinjsh, me fytyra të ndezura, siç duket aktivistë të këshillave popullore të lagjeve. Ata këndonin, hidhnin parulla dhe tundnin grushtet e ngritura përpjetë. Më tutje ishte një tank me zinxhirë të shqyer. Ndërsa kalonin përbri, Teuta lëshoi një britmë të vogël. Nën zinxhirët e tankut ishte një njeri i shtypur. Dukeshin vetëm krahët e tij me pëllëmbët të hapura, që dilnin anash zinxhirëve, si ca shtojca të përçudnuara mi-shi të huaj, krahë kartilagjinozë engjëjsh apo djajsh, në atë trup të hekurt.

Më tutje rruga sa vinte bëhej më e gjallë. Kalonin grupe partizanësh, patrulla, guerrilierë, vajza, duke kënduar. Një plakë kishte dalë mu në mes të rrugës dhe ndande një byrek. Një tjetër po vinte me ngut me një tabaka porcelani në dorë. Në të kishte plot filxhanë me kafe. Kur ata të katër u afruan, në tabaka kishte mbetur vetëm një filxhan. Plaka iu zuri rrugën.

— Më raftë pika, që mbaruan, — tha ajo, — merreni këtë që ka mbetur.

— S'ka gjë, nënë, ne jemi me shërbim, — tha Sherifi, — Jepjani ndonjë tjetri.

— Jo, jo, — tha plaka. — Më raftë pika që s'kam për të gjithë. Merre ti, të keqen nëna, — tha ajo, duke iu drejtuar Mete Aliut.

— Ta ndajmë, — tha Mete Aliu.

— Pije ti, pije, — thanë në një gojë Sherifi me Teutën.

— Pije ti, — tha dhe Thanasi, duke u bërë flakë i kuq. Mete Aliu e mori kafënë dhe mbylli sytë nga kënaqësia kur buzët e tij prekën buzën e filxhanit. Plaka vështronte vjedhurazi herë krahun e tij të vetëm që dridhej lehtë tek mbante filxhanin, herë flokët gështenjë të Teutës. Mete Aliu po e mbaronte kafënë, kur plaka, sikur të përmendej nga gjumi, thirri:

— Po pritni, pritni pak, ja, u ktheva, — dhe iku me një vrap të panatyrshëm, që atyre do t'u dukej qesharak, sikur të mos ishin të mallëngjyer. «Ku shkon?» thanë një goje dy-tre partizanët, që s'dinin ku t'i vinin filxhanët ku porsa kishin pirë kafënë. Plaka u kthye shpejt, me një frymëmarrje të dendur dhe me diçka të vogël të mbështjellë, në dorë.

— Vajzë e nënës, — i tha ajo Teutës, duke iu marrë fryma dhe, me atë gjest të veçantë që mund ta bëjnë vetëm plakat kur i dhurojnë diçka njeriut që e duan, një lloj lëvizjeje edhe e dhemshur edhe pak tinzare, ajo i vuri në dorë një sapun të vogël tualeti.

— Jo, nënë, jo, — ia bëri Teuta, e trubulluar dhe deshi të largonte dorën, por plaka ia kishte zënë atë ndërkaq dhe po ia mbyllte gishtat mbi paketën e sapunit.

— Nuse e nënës, — murmuriti ajo dhe iku me shpejtësi, e ndjekur nga partizanët, që donin të linin filxhanët e kafesë mbi tabakanë e saj.

— Kënde, — tha guerrilieri, duke treguar një rrugë të ngushtë me ndërtesa të larta anash. Përballë tyre, e vetme në atë perspektivë të zhveshur, midis mijëra gurësh të gdhendur të mureve, e veshur me rroba të shtrenjta, të zeza, me lëkurë të zbetë, si të ngjitur artificialisht mbi kokën e saj, po vinte një zonjë plakë. Sytë e saj u ngjiten dhe u shqiten me vështirësi, si një leukoplast, gati me dhembje fizike, mbi sytë e tyre.

— Ç'plakë, — murmuriti Teuta, kur ajo që larguar disa hapa dhe, pa e ditur as vetë pse, ktheu kokën për ta parë prapë. Zonja plakë gjithashtu kishte kthyer kokën dhe Teutës së trubulluar iu duk se tjetra shpërvoli për-buzshëm buzët e saj të holla.

Rruga herë ngushtohej, herë zgjerohej. Numrat e portave sa vente zvogëloheshin.

— Ja, kjo këtu, — tha guerrilieri.

Ishte një portë dykanatëshe, e lyer me një ngjyrë të qetë bojë bari, në këndin e djathtë të së cilës ishin shënuar emrat e katër familjeve që banonin aty. Mbi një paftë prej bakri varej trokitësja metalike. Pragu dhe portali sipër qenë prej guri të gdhendur. Kjo ishte adresa e

tretë dhe, ndërsa bëhej gati të ngrinte dorën për të trokitur, Sherifi për herë të parë ndjeu t'i ngadalësoheshin të rrahurat e zemrës. Po sikur të mos ishte as ky këtu? Po sikur ata të gjithë të mungonin? Sytë e tij ngrinë dy-tri sekonda tek e çara vertikale, e gjatë dhe qesëndisëse e vendit ku futej kyçi. Goja e Memecit... Dora e Sherifit ra e rëndë mbi trokitësen metalike, pushoi një çast mbi të, pastaj trokiti, në fillim rrallë, një herë, dy, tri, pastaj gjithmonë e më shpejt, me zemërim, me alarm.

Pas breshërisë së parë të të trokiturave Sherifi e uli dorën. Heshtja tani dukej edhe më e thellë, por, megjithëse nuk pipëtinte asgjë, ndihej se midis portës dhe shtëpisë ishte vendosur një kontakt. Më tepër se zhurmë e lehtë, ajo që ata ndien, ishte një fërkim, bile më pak se kaq, një si rrahje flatrash në erë. Papritur fytyra e verdhë e Mete Aliut u zbeh edhe më, pastaj u skuq.

— Borgjezë të fëlliqur, — murmuriti nëpër dhëmbë dhe, duke e shtyrë pak Sherifin, trokiti. Kjo ishte një e trokitur e ndryshme, trokitja e një njeriu me një dorë, me një aritmi të veçantë, që iu jepte tingujve elemente tmëri. Nga brenda, që larg, erdhi një zë i shuar: «Kush është?»

— Hapeni, — thirri Sherifi, — jemi patrullë partizane.

Sipër kokës së tyre u hap një grilë e lyer me bojë jeshile. Një kokë gruaje, me dy katarakte flokësh nga të dy temthat, u zgjat te parvazi i dritares.

— Kë kërkoni? — tha ajo.

Guerrilieri uli sytë mbi letrën me adresa që mbante në dorë dhe me një zë kryeneç lexoi emrin e mbiemrin e atij që kërkohet. Që brenda shtëpisë u dëgjua në çast një kujë e mbytur. Koka e gruas në dritare u zgjat edhe më jashtë parvazit, fytyrën e saj e përshkoi një ndriçim tinzar dhe, duke u varur krejt, tha me zë gjysmë të ulët.

— Është këtu, brenda.

Në oborr u dëgjua një trokëllimë nallanesh dhe porta u hap nga një vajzë e vogël. Ata u gjendën në një korridor të brendshëm, gjysmë të errët, nga ku ngrihej një shkallë spirale drejt kateve të sipërme të ndërtesës. Kuja

që brenda sa vente bëhej më e dallueshme. Në katin e dytë, prapa një xhamllëku të madh opak, ata panë hije njerëzish që përgjonin. Mete Aliu i ra xhamit me gisht. Në atë kohë njëra prej dyerve të apartamenteve që dilnin në korridor, u hap përgjysmë dhe ata panë vetëm një krah që tregoi derën tjetër përballë.

— E keni atje, — pëshpëriti po ai zë i njohur gruaje. Sherifi trokiti. Që brenda u dëgjua prapë kuja e mbytur, por këtë herë prej shumë zërash.

— Kushedi se ç'kujtojnë, — tha Mete Aliu. — Hyr më mirë ti, Teuta, që t'u dalë frika. Bile, më mirë ti, Thanas, që je më i butë se një vajzë.

Thanasi u bë flakë i kuq.

Dera u hap ngadalë në një korridor gjysmë të ndriçuar, ku ndihej prania e shumë njerëzve që rrinin anëve, qiri në këmbë.

— Oooh, — u dëgjua një rënkim.

— Qytetarë, përsë trembeni, — tha Teuta, — ne kërkojmë një punonjës të Radiostacionit me qëllim që...

— Jo, jo, jo, — e ndërpreu një klithmë gruaje. — Ai s'ka bërë asgjë, ai s'ka sharë, s'ka dhënë lajme, jo, jo.

— Po pritni, — thoshte Teuta, — po pritni de, nuk është fjala aspak...

— Jo, jo, — ulërinte gruaja.

Ishte e pamundur të merreshin vesh. Thanasi hapi dy-tri herë gojën të fliste, por ai vetëm skuqej.

— Hej bela, — tha Mete Aliu në korridorin e jashtëm.

— Ti mos u fut, — tha Sherifi, — as unë s'futem.

Ata pritën përjashta, gjersa brenda u duk sikur u qetësuan njëfarësoj. Por kjo nuk zgjati shumë. Gulçimat dhe klithmat u përtëritën në çastin e daljes. Dikush rënkonte «Maço, Maço». Teuta doli e para me fytyrë të shqetësuar. Ballin e kishte të mbuluar me djersë.

— Këta janë të çmendur, — tha ajo.

Më në fund, midis njerëzve të shtëpisë, në korridorin e jashtëm doli njeriu që kërkohej. I gjatë, i mbështjellë me shall, me kaçurrela të buta, të kuqe, me fytyrë të kuqërremtë, ku ishin dy sy seriozë me qeska poshtë, që

i shtonin madhështinë asaj fytyre, ndryshe nga ç'e përfytyronte Sherifi, ai eci përpara gati i qetë, duke i lënë krahët e tij t'ia puthnin e t'ia shtrëngonin njerëzit e vet.

— Ç'bufon, — murmuriti një nga fqinjët, që kishin zgjatur kokat nga dyert e apartamenteve.

Sherifi ktheu kokën andej. Vështrimi i tij ndeshi me sytë vëngoshë të njeriut që foli. Ai ishte me pizhama dhe, siç duket, e ndjeu për detyrë të jepte një sqarim.

— Është një vanitoz i pashembullt, — tha ai. — Më falni që përdora një fjalë të huaj, por s'di si ta them ndryshe. Është gati të shkojë në pushkatim, vetëm që t'i japë pak rëndësi vetes. Një embecil komplet.

— S'ka ndër mend ta pushkatojë njeri, — tha Sherifi.

— E mora me mend, — ia bëri tjetri. — Skena të tilla kanë ndodhur shpesh në këtë shtëpi. Është për të qeshur.

Ndërkaq turma e vogël po zbriste shkallët me njeriun e gjatë, të kuqërremtë në mes.

— Një skenë të tillë ai e ka ëndërruar prej kohësh, — i thoshte te veshi Sherifit burri me pizhama. — Më besoni, nuk jeton, veçse për çaste të tilla.

Te porta e jashtme dënesat u shndërruan në klithma të thekshme. Gratë i vareshin atij në të dyja anët, thërritnin «Maço, Maço», rënkonin, mbanin nga të dy krahët njëri-njëri që po i binte të fikët.

— Besoj se ju e dini, s'është veçse një nëpunës i vogël në radio, — vazhdonte t'i fliste Sherifit burri me pizhama, — një nga më të parëndësishmit.

Te porta turma ndaloi, dhe njeriu që po përcillej, si qetësoi me dorë nja dy-tri palë flokë grash, tha me zë të lartë, të tingëllueshëm:

— Sido që të ndodhë, unë ndërgjegjen e kam të pastër.

— Kulmi, — tha burri me pizhama, dhe sytë e tij vëngoshë u çapëlyen fare, — hajde pastaj mos luaj nga mendja.

Ai u kthye menjëherë dhe u fut brenda, duke i rënë ballit me dorë, ndërsa turma e grave, e përdëlyer nga

fjalët e atij që po përcillej, lëshoi një duhmë të re of-shamash, të prerë aty-këtu nga ndonjë piskamë.

— Pizeveng, — i tha Sherifi, kur u larguan pak dhe pas shpinës së tyre s'dëgjoheshin më veç ca klithma të vetmuara, që shuheshin sakaq, — goxha burrë dhe bën teatër e mërzit dynjanë.

Tjetri ktheu fytyrën drejt tij dhe Sherifit, për çudi, me gjithë inatin që kishte, iu duk se në atë fytyrë të gjatë e pompoze kishte diçka të mirë.

— S'ka lezet, në moshën tënde, — vazhdoi ai, me zë të zbrujtur, i penduar në çast që i foli rëndë.

Burri nuk tha asgjë. Me pallton e zezë madhështore, me shallin rreth qafës, mund të besojë se ai ishte ish-kryeministri i arrestuar i shtetit të porsapërmbysur.

Adresa tjetër ishte fare pranë. Portën e hapi vetë njeriu që kërkohet. Ishte një burrë i pakët nga trupi, me fytyrë të rreshkur, energjike dhe me një llullë që dukej si pjesë përbërëse e asaj fytyre.

— Unë jam inxhinieri që kërkoni, — tha ai me një zë çuditërisht të trashë për atë trup. — E merrja me mend që do vinit.

Sherifi u mat t'i formulonte një shpjegim të shkurtër, por tjetri tundi kokën në shenjë pohimi, porsa partizani hapi gojën.

— Ju pritja, — tha ai. — Është detyra ime të vij menjëherë. Ju lutem një minutë, sa të vishem.

Ai u fut brenda dhe doli shumë shpejt bashkë me një grua jashtëzakonisht të bukur. Gruaja ishte e qetë. Ajo i përshëndeti me kokë partizanët dhe i buzëqeshi Teutës.

— Përse nuk hytë të pinit një kafe? — tha.

— Faleminderit, por nxitojmë, — tha Sherifi.

— Mirupafshim, — i tha inxhinieri gruas. Ajo i afroi kokën dhe ai e puthi lehtë midis faqes dhe qafës. Mete Aliu ktheu kokën mënjanë. Thanasi u bë flakë i kuq. Teutës i shkëlqyen sytë nga një dritë e largët.

— Isha pothuajse i sigurt se do të vinit, — tha

inxhinieri. — Kam një radio të vogël me bateri. Gjithë këto ditë e hapja vazhdimisht. Radiostacioni heshte dhe heshte. Ah, qenke dhe ti, Maço? — iu drejtua ai me një zë mospërfillës burrit të gjatë fytyrëkuq.

Maçoja u përkul gjithë nderim.

— Po, inxhinier.

— Të raftë pika, — murmuriti Mete Aliu.

Teuta kafshoi gishtin që të mos qeshte. Guerrilieri po shikonte letrën ku ishin shënuar adresat. Shiu kishte pushuar.

— Duhet të kthehemi në rrugën paralele, — tha ai.

Në kthesë ata dëgjuan një zallahi të largët.

— Ç'është kjo? — tha Mete Aliu.

Qëndruan dhe vunë veshin. Zallahia herë humbiste, herë vinte më shquar, si frymëmarrja e një të sëmuri.

— Pa të shohim ç'bëhet, — tha Sherifi. Dora që kishte në xhep preku padashur prangat.

U kthyen dhe ecën në atë drejtim, nga ku dukej se vinte zhurma.

— Diçka po ndodh tek ish-pallatet e princeshave, — tha guerrilieri.

— Pallatet e princeshave? — ia bëri Teuta me një zë të atillë sikur të dëgjonte një përrallë.

Përpara pallateve të dikurshme të princeshave nxinte vërtet një turmë zhurmëtare. Kur ata pyetën se ç'bëhej këtu, askush nuk dinte të përgjigjej. Një rrëke njerëzish hynte nëpër portën kryesore dhe një tjetër dilte po nga ajo portë. Në sytë e të gjithëve kishte një kërkim enigme. I patë dhomat e gjumit? thoshte dikush. Një njeri me pasqyrë në krahë, krejt i përkulur, po delte me zor nga porta. S'ke turp, ktheje mbrapsht pasqyrën, i bërtiste një tjetër, duke ulur kokën mu te veshi i pasqyrëmbajtësit. Njeriu u kthye urtësisht për t'u futur prapë andej nga doli. Ai nuk dukej fare nën peshën e vet dhe njerëzit, që mezi i hapnin rrugë, pasi zgjatnin kokat mbi pasqyrë, kishin një shprehje të tillë në fytyrë, sikur të habiteshin me pamjen e tyre. Te Pallati i Regjencës, thoshte dikush me gjysmë zëri. Atje të lënë të plaçkitësh. S'është e vërtetë. Unë po vij andej. Ka roje partizane.

Ja, dhe këtu ka roje, nuk i sheh, katër bashkë. Këta sikur s'përzihen. Pasqyra mbi shpinën e tjetrit u duk përsëri, duke dalë me një lëvizje si prej roboti nga porta. Mbrapsht, qen bir qeni, thirri prapë një zë i egër, dhe pasqyra u kthye përsëri për t'u futur brenda mbi rrjedhën e njerëzve, si e lëvizur që nën vete nga një milingonë kokëfortë. I pe vaskat e banjës, i pe? pyeste dikush. I pashë, posi. Ç'prostituta!

Një skuadër partizanësh po vinte me shpejtësi, siç duket, për të marrë në dorëzim pallatet.

— Ikim, — tha Sherifi. — Të mos humbim kohë. Ku është adresa tjetër.

— Këtu pranë, — tha guerrilieri. Ai vështroi një copë herë listën me vëmendje, duke e afruar, kushedi pse, te syri i majtë. — Sipas kësaj, dy prej tyre duhet të jenë pranë e pranë.

Ata ishin vërtet fqinjë dhe gjendeshin për fat nëpër shtëpira. Njëri prej tyre, komentatori i bursës (kështu i pëlqente të quhej, kurse, në të vërtetë, nuk ishte veçse vëzhgues i lëvizjes së përqindjeve të fajdeve, një emision i vjetër, i mbetur që nga koha e mbretërisë me këmbënguljen e klanit të Fiqiri beut) pra njëri prej tyre, një burrë i hollë, i flashkët, me sy finokë, me një borsalinë të vjetër, përsëriste vazhdimisht: Besoj se e kup-toni, zoti partizan, se, të komentosh bursën ose fajdenë, kjo nuk do të thotë aspak se je një fajdexhi ose thjesht paralli. A? Po, po, vazhdonte të murmuriste ai nën buzë, bile është krejt e kundërta. Ne, unë në këtë rast, s'jemi veçse, si ta them, të më falë zonjusha këtu, hm, ne jemi, si të thuash, kodoshë të parasë.

Sherifi vështroi me krupë strehën me zhul të borsalinës së nëpunësit dhe tha me vete: Shyqyr që nuk e dëgjon Teuta.

Përbri tyre kaloi me shpejtësi një xhips, xhami i parë i të cilit ishte i plasaritur. Ata e ndoqën me sy disa sekonda dhe Mete Aliu tha: Ç'është ky xhips i tërbuar, kur ndonjë qind hapa larg tyre, xhipsi ndaloi aq papritur, sikur ta kishin qëlluar në gomat. Nga dyert

e tij u hodhën ca partizanë, që qëndruan përpara një muri të bërë shoshë nga predhat. Ndërsa afroheshin, ata dalluan që larg se muri, përpara të cilit kishte ndaluar grupi i vogël, ishte mbushur me mbishkrime dhe atëherë e kuptuan se ata e kishin ndaluar makinën aq papritmas, ngaqë kishin parë, në ecje e sipër, ato mbishkrime.

— Shiko, shiko, — ia bëri Mete Aliu, — kur ata mbërritën përbri xhipsit, — qenka komandanti ynë.

Përpara murit, i kthyer me shpinë nga ata, ishte vërtet ish-komandanti i Brigadës së tyre, ai që komandonte tani gjithë trupat e sulmit mbi Tiranën. Ai tregonte me dorë një nga mbishkrimet, të bëra me bojë portokalli, tundte kokën dhe qeshte me ironi. Në mur ishin shkruar këto fjalë «Viva la muerte! Të kujtohet Spanja? Kështu do ta pësosh edhe këtu!»

Ai u kthye për të hipur në xhips i ndjekur nga roja i tij dhe nga shoqëruesit, por në atë kohë i zunë sytë grupin e vogël të patrullës:

— O, Mete Aliu, — thirri, — si je?

Mete Aliu bëri drejt tij, duke ecur pak brinjazi, sikur të donte të fshihte krahun që i mungonte. Sytë e tij u mbërthyen si gozhdë mbi sytë e komandantit, gati të shpërthenin në zemërim, po të kapte në to ndonjë shenjë keqardhjeje. Dihej nga të gjithë dashuria e komandantit të brigadës për Mete Aliun, ashtu sikurse dihej që Mete Aliu, megjithëse partizan i thjeshtë, ishte nga të rrallët që i fliste komandantit me *ti*, i kthente fjalën dhe bënte proçka në sy të tij.

Komandanti i takoi të gjithë. Dukej më i mprehtë në fytyrë dhe, nga pagjumësia e lodhja, sytë zakonisht të çelët i dukeshin gri të errët.

— Dino Sinojmeri u vra, — tha, — E mora vesh. Të tjerët gjithashtu. I di të gjitha.

Ata pritnin që ai të pyeste: «Ç'i keni këta?», për punonjësit e Radiostacionit, por, me sa duket, nuk i vuri ose bëri sikur nuk i vuri re. U kthye nga muri dhe tregoi me dorë atë mbishkrimin ngjyrë portokalli.

— E patë parullën e dikurshme të frankistëve në mur? — Ai tundi kokën ngadalë, me një buzëqeshje që

dukej sikur vinte rrotull tij, pa guxuar kurrresi t'i vendosej në fytyrë. — Ata më kujtojnë mua Spanjën, — tha, — por ne do t'u marrim atyre hakun për të gjitha. — Ai sepse zgjati krahun në një drejtim pak më lart se supi i tij. — Për të gjitha, — përsëriti, — për veten tonë në radhë të parë e pastaj edhe për Spanjën, edhe për Komunën e Parisit edhe për më larg akoma, po të jetë nevoja.

— Eh, ç'do t'u bëjmë, — tha Mete Aliu.

Komandanti me një lëvizje të vrullshme u hodh në xhips.

— E dëgjuat, or karagjozë, se ç'do t'ju bëjmë? — përsëriti Mete Aliu, duke iu drejtuar grupit të vogël të nëpunësve të radios në kohën kur xhipsi po largohej. — Do të paguani për të gjitha, morët vesh? Për Komunën e Parisit apo të Londrës, apo çfarë janë ato andej-tutje me muerto e me koncerto?

— Lëre tani, — tha Sherifi, duke e zënë nga bërryli. Grupi i vogël dëgjonte i nemitur.

Ajo qëndroi përpara portës së lartë, druri i së cilës ishte mbërthyer në çdo cep me pllaka hekuri e bronci dhe trokiti gjatë. Ndihej se si vala e trokitjeve vdiste në thellësi të shtëpisë së madhe luksoze. Paskan ikur, tha ajo me vete pas trokitjes së katërt. Vrima e kyçit mbi atë derë solide ngjante si një organ i vdekur. Ajo deshi të këthehej, por diçka e mbajti të ngulur në vend te pragu... T'u mbylltë dera! Shprehja e dëgjuar qindra herë kishte dalë papritur nga mjegullnaja e fjalëve për t'u veshur me hekur e bronc përpara saj. Ajo derë që mbyllur përgjithmonë. Vetëtimthi ajo pa ndryshkun e ardhshëm mbi pllakat metalike, vrimat e krimbave tejmbanë atij trupi të fortë, kalbjen dhe thërrmimin e saj. Ndjeu t'i këputeshin gjunjët, por e mbajti veten. Paskan ikur në minutën e fundit, mendoj. Megjithatë kjo s'do të thoshte asgjë. Të tjerët kishin mbetur.

Bejleresha plakë u kthye nëpër atë rrugë gati të braktisur dhe doli në bulevardin «Musolini». Në trotualet

e tij aty-këtu dukeshin grumbuj njerëzish. Disa ndalonin përpara kangjellave të kopshteve dhe vështronin fasadat e shtëpive në thellësi. Portat ishin të mbyllura, rresht, dhe për një sekondë asaj iu dukën si një radhë arkivolesh të vendosura në këmbë, ashtu siç e kanë zakon muslimanët, përpara se të futin të vdekurin në to.

Diku binte një fisarmonikë dhe ajo shpejtoi hapat për të mos e dëgjuar. Motivi që po lozte fisarmonicisti i panjohur, iu duk asaj si një tallje makabre midis kësaj vetmie. Porta e Rrokajve, mendonte ajo. Të arrij sa më shpejt në atë portë. Nxito, ja, përtej udhëkryqit.

Por në udhëkryq ishte një pengesë. Bejleresha plakë shqeu sytë dhe, duke bërë një gjysmë rrethi për t'i ardhur rrotull pengesës, gati sa nuk thirri me zë të lartë, me tmerr: Ja ku qenka. Ishte hera e parë që shikonte një barrikadë. Ajo ishte shtrirë përpara saj, gjysmë e përzhitur, një kodër e përgjumur, kafshë legjendare që lëpinte plagët në shi. Susta krevatesh, sirtare, thasë, tulla dhe nën to ca sy të ftohtë, katër a pesë copëra të ndritshme të një lavamani të copëtuar. Ja, kështu të shtrihem dhe unë ndonjë ditë, mendoi ajo kundër dëshirës së saj, me sy të hapur, nën një tog rrangullash të vjetra, në një udhëkryq.

Te porta e Rrokajve ajo trokiti gjatë. Megjithëse nuk përgjigjej njeri, ajo sepse e ndjeu se brenda ishte dikush. Vrima e celësit nuk kishte vdekur. Dhe nuk gaboi. Që nga thellësia dëgjoji më në fund një të ecur të njohur. Ishin hapat e shërbëtorit të vjetër të shtëpisë:

— Zotërinjtë kanë ikur, — tha ai ftohtë.

— Ku? — pyeti ajo.

Ai ngriti supet.

— S'e di.

Bejleresha u kthye gati me inat. Të tjerët janë këtu, tha ajo me vete. Unë do t'i gjej kudo që të jenë futur.

Ajo kaloi përbri barrikadës, duke u përpjekur të mos i shikonte kufomat e shkrumbosura të dy gjermanëve disa hapa më tej.

Eci për një kohë të gjatë, gjersa trokiti më në fund

në portën e tretë. Ata ishin aty. Të gjithë. Sytë e saj gati sa nuk u rrëmbushën. Ma ndillte zemra, thoshte me vete, duke hyrë. S'ishte e mundur të kishin ikur të gjithë. Gjysma kanë mbetur këtu.

Ishin ulur të gjithë në dhomën e madhe të ftohtë, me dritare të larta, me perde të bardha, përmes së cilave hynte një dritë dëbore. Në qëndrimin e të zotërve të shtëpisë, në mënyrën se si vështronin përjashta dritareve dhe në të folurën kishte diçka ceremoniale.

Një shërbëtoreshë solli liker, pastaj kafe. Ishin po ata shërbëtorë dhe po ato servise të shtrenjta kristali. Pastaj ajo vuri re portretet e mëdha me kornizë ari në mur, llampadarët e heshtur, qilimin persian tejpertej dhomës. Asgjë nuk kishte ndryshuar në këtë shtëpi dhe ajo gati sa s'thirri: Ç'bëhet kështu këtu, ç'është kjo komedi? Ju e dini se nuk është koha për lojë.

Bejlerëshat plakë Mukades do t'i thoshte me siguri këto fjalë, në mos në atë çast, pak më vonë, por në atë kohë dera e dhomës u hap dhe hyri brenda një njeri i çalë. Të gjithë kthyen kokat nga ai. Njeriu po qante. Bejlerëshat plakë kishte parë në jetën e saj shumë lloje të qarash, duke përfshirë këtu edhe të qarët me gulçima, të padurueshëm për kujtesën, të burrave, por një qarje të tillë ajo as që e kishte përfytyruar dot. Njeriu po vinte drejt tyre duke çaluar krejtësisht. Për herë të parë në jetë qarja u shfaq përpara bejlerëshës plakë në formën e një mekanizme, rripa transmisioni, çikrikë të mëdhenj që, duke nxjerrë ujë me kuisje nga një pus i thellë dhimbjeje, e derdhnin atë anash, duke lagur me të gjithë botën.

Bota e tërë u lëkund nën ecjen e çalamakut, perdet e gjata, të bardha morën kuptimin e tyre të vërtetë: qefine të varura në dritaret madhështore; xixëllimet e serviseve ngrinë në vend. Ahere bejlerëshës Mukades iu duk se ishte koha që t'u jepte atyre pak kurajë. Një copë herë folën për rënien, për diagramën dhe për logjikën e saj. Pastaj përmendën kohën e trubullt që i priste dhe nevojën për t'u mbajtur fort pas njëri-tjetrit në këtë stuhi prove. Gjithë puna ishte që të mos shpërndareshin si zogjtë e korbit. Tmerri më i madh do të ishte po të

vinte puna që të thërritje përmes sterrimës: «ku je», dhe askush të mos i përgjigjej thirrjes sate.

Më në fund mysafirja e bindi njëren prej zonjave plaka, për çudi, atë më gjytrymen, që të vinte me të. Mos, mama, tha dy-tri herë njëra prej nuseve, jashtë është akoma luftë, por Mukadesi përsëriti pak a shumë frazën që kishte thënë në shtëpinë e vet: jashtë bie vetëm shi, bile edhe ai i imtë.

Ato dolën. Duke ecur, përmendnin shtëpitë ku duhej të shkonin. Nga larg vinin gjëmime të shurdhra. Nga kreu i një rrugice doli një patrullë partizane. Mukadesi dalloi midis tyre atë njeriun e tmerrshëm me një dorë. Ajo deshi t'i thoshte shoqes: është e dyta herë që e ndesh këtë patrullë, por pati frikë të pëshpëriste. Njeriu me një dorë i kishte ngulur Mukadesit sytë e tij zhbirues, me një skuqje të lehtë të së bardhës. Në atë kohë shoqja i ra me bërryl:

— Shiko, — tha ajo, — të arrestuar.

Midis patrullës ishin disa civilë: një burrë i gjatë me pamje madhështore, të trishtuar, një tjetër, me llullë në gojë dhe të tjerë që sepse ecnin me hapa të vegjël, tepër të vegjël.

Me hapa të tillë ecet drejt vdekjes, mendoi Mukadesi.

— I marrin për t'i pushkatuar, — tha shoqja e saj, kur patrulla u largua pak, — nxito ta shpërndajmë lajmin.

Filloi të vesëtonte prapë shi.

Nxito, tha me vete Mukadesi. Shpejt, shpejt. Rruga e lagur, plot me gjethe të kalbura zgjatej tutje. Qysh tani, pa arritur akoma, ato trokitnin në dyert e mëdha, nën portalet e mermerta, anash të cilave kacavireshin trëndafila të egër, të bardhë e të kuq, që tani ishin të zhveshur, me gjemba. Tang, tang, tang, hapeni portën. Kemi lajme.

Patrulla hyri në një oborr të brendshëm, të rrethuar me mure të larta, veshur me kulpër. Suvaja e mureve të shtëpisë ishte e zhvoshkur vende-vende nga shirat. Grilat jeshile ishin të mbyllura.

— Pizevengu, — tha Sherifi dhe i ra derës me grusht. — Më duket se më në fund e gjetëm.

Kishin humbur gati një orë për një tip që kishte ndërruar adresë. E kishin kërkuar në një hotel të kategorisë së tretë, pastaj në një pension dhe më në fund u kishin thënë se banonte këtu, në një dhomë me qira.

— Është brenda, — tha me zë të ulët një plakë trashaluke që u hapi derën. — Ka dhjetë ditë që është mbyllur brenda me një ruspi. Qiraxhi të tillë s'kemi pasur ndonjëherë. Do ta pushkatonim?

— Jo, — tha Sherifi, — na duhet për tjetër gjë.

— Thashë se mos e pushkatonim, — tha plaka, — se nuk më ka paguar as qiranë.

Ajo tregoi me dorë një derë të ngushtë, tepër të lartë dhe vetë qëndroi mënjanë të bënte sehir.

Sherifi trokiti. Që brenda u ndie një zhurmë e mbytur, pastaj një pëshpërimë dhe prapë një si fërkim nëpër dysheme.

— Kush është? — pyeti që brenda një zë i ëmbël femre.

Thanasi u bë flakë i kuq.

— Hej, ç'bela, — murmuriti Sherifi. Ai doli te porta dhe thirri Teutën. — Eja edhe ti, — i tha. — Brenda ka gra.

— Kush është, — u dëgjua prapë zëri.

Sherifi i bëri shenjë Teutës të fliste.

— Hapeni, — tha Teuta, — jemi një patrullë partizane. Kërkojmë... — Teuta iu kthye Sherifit dhe i bëri me shenjë për t'i thënë se ajo nuk e dinte emrin. Sherifi i pëshpëriti emrin, por asaj se pse i erdhi për të qeshur nga mënyra se si Sherifi foli me zë të ulët dhe kafshoi buzën që të mos ia plaste gazit. Sherifi vuri gishtin te tëmthi i majtë për t'i thënë: mos lojte gjë? dhe i tha prapë emrin. Teuta e mblodhi veten dhe, pak e fyer, përsëriti me zë të lartë:

— Kërkojmë Matish Baldojën.

— Një minutë, ju lutem, — tha prapë zëri që brenda. Në qoshen e korridorit plaka e trashë bëri një gjest sikur të thoshte: të zestë ne ç'na shohin sytë me këtë qiraxhi.

Dera u hap përgjysmë dhe midis së çarës u shfaq një grua fare e re, flokëlëshuar, që buzëqeshte.

— Hyni, ju lutem, — tha ajo dhe u buzëqeshi të gjithëve. Thanasi uli kokën.

— Hej, ç'bela, — murmuriti Sherifi.

— Ne nuk kemi kohë, — tha Teuta. — Nxitojmë. Të dalë pak... — ajo nuk dinte si ta quante njeriun që ishte mbyllur brenda me të dhe tha shpejt e shpejt, — të dalë pak ai... burri.

— Po vij, po vij, — u dëgjua që brenda një zë gazmor.

Dera mbeti gjysmë e hapur. Nëpërmjet kanateve, nën dritën e prerë në rripa horizontalë prej grilave, dukej një pjesë e dhomës, ca shishe të zbrazëta mbi një tryezë, fundi i një krevati të gjerë, kuverta e të cilit kishte rrëshqitur në dysheme dhe një kolltuk, tip i vjetër me kadife ngjyrëbanane. Dëgjoheshin zhurmat karakteristike të një burri që po vishej, tringëllima e një tokëze metalike...

— Ti prit përjashta, — i tha Sherifi Teutës, duke mos ditur ku t'i çonte sytë. Dukej që ishte gjithë nerva. Teuta doli dhe pas disa sekondash u dëgjua e qeshura e saj. Plaka bënte ca shenja mynxyre me duar, pa i hequr sytë nga dera gjysmë e hapur.

— Mjaft, — thirri Sherifi që nga korridori, pa e ditur edhe vetë pse po zemërohej kaq shumë. — Mjaft u pispillose. Ne nxitojmë.

— Erdha, — u përgjigj që brenda zëri, fare i shkujdesur, sikur t'u fliste shokëve që po e thërritnin për piknik. — Ke sallam në raft, ke dhe biskota, — dëgjohej që i thoshte ai mikeshës së vet. Pastaj u dëgjua e puthura e tyre dhe plaka zuri të shqyente faqet me duar.

— E pe, o partizan? — pëshpëriti ajo.

Në atë kohë ai doli. Ishte një djalë i bukur, në sytë

e të cilit kishte një rrjetë të imtë përskuqjeje të lodhur. Ata sy u ngjiteshin të gjithëve me ëmbëlsi. Ai u bë gati të pyeste për se e kërkonin, por në atë çast pa në korridor grupin e vogël të civilëve dhe, siç duket, e kuptoi.

— Për Radiostacionin, në mos gaboj? — tha duke iu drejtuar Sherifit. Sherifi bëri «po» me kokë dhe nuk deshë t'i jepte shpjegime. Tjetri u përshëndet me civilët, puliti sytë nga drita dhe gogësiu dy-tri herë. Në atë kohë ai pa Teutën që po e shikonte me kureshtje dhe u gjallërua. Sytë e tij e shkundën në çast pahun e lodhjes dhe, si të veshur si me një avull drite, u ngjitën mikelues mbi sytë e saj. Ajo e hoqi vështrimin menjëherë dhe u kthye nga porta, ngaqë e ndjeu që po skuqej. Për çudi, në vend që t'i vinte për të qeshur, si zakonisht, ajo ndjeu t'i nxeheshin faqet.

— Marsh, — thirri Sherifi gjithë nerva me një mënyrë që s'kishte folur kurrë. — Jemi vonë.

Grupi u nis përsëri. Rugët sa vende bëheshin më të gjalla. Kalimtarët kthenin kokat drejt tyre. Disa përshëndetnin me grusht, të tjerët, duke parë civilët, thërritnin: Poshtë tradhtarët! Në një udhëkryq ata u ndeshën me një turmë të egërsuar, kryesisht gra, që derdheshin përpara plot klithma dhe fjalë. Dëgjoheshin britmat: «spiune» «spiune». Atëherë ata panë se midis turmës, e kapur nga shumë duar, me ata hapa të panatyrshëm që bëjnë njerëzit kur i tërheqin të tjerët, ecte një grua. Në fytyrën pa një pikë gjak rrotulloheshin sa djathtas majtas dy sy të ngrirë si prej gipsi, që dukej sikur kishin humbur aftësinë të përqëndroheshin diku. Të njëjtat zhvendosje mekanike bënte edhe koka e saj dhe, në përgjithësi, dukej sikur tmerri që e kishte pushtuar atë grua, ishte shfaqur në formën e humbjes së raporteve midis syve dhe fytyrës së saj, pastaj midis kokës dhe trupit e kështu me radhë.

«Spiune, spiune» thërriste turma, duke u derdhur përpara, pa drejtim të caktuar.

— Është spiune vërtet? — pyeti Mete Aliu një nga gratë që ikte duke gulçuar. Ata, patrulla bashkë me civilët, kishin qëndruar në trotuar, duke pritur të kalonte turma.

— Spiune, posi, — tha gruaja, duke marrë frymë me zor. — Na ka marrë djemtë e vajzat më qafë. Kjo e kallëzoi Sanijen.

Sytë e gruas spiune, në një nga ato zhvendosjet e tyre mekanike, e kapën, siç duket, Mete Aliun, që po u fliste grave.

— Zoti partizan, zoti partizan, — klithi ajo, — s'jam spiune. Shpëtomëni.

Mete Aliu ktheu kokën mënjanë.

— Ikim, — tha Sherifi. — Jemi vonë.

Patrulla bashkë me civilët u vunë në lëvizje. Kishte nisur prapë shiu i imtë.

— Ja, prapë ato plakat, — tha Thanasi, me zë të ulët dhe u skuq. — Tani janë bërë tri.

Plakat po vinin drejt tyre të veshura krejt në të zeza, me një ecje të ekuilibruar dobët, siç mund të jetë ecja e këmbëve që dalin rrallë në rrugë. Sikur të ishin më të shëndosha, ato do të ngjanin si foka madhështore në një platformë akullnaje.

— Janë aristokrate, — tha Teuta, me zë fare të ulët. — Bejleresha.

Sytë e saj ranë midis syve të tyre si në kurth. Kishte një ndriçim etheje në ata sy zgavrues, një urrej-tje të ftohur, përzier me kureshtje.

Uf, ia bëri Teuta me vetë dhe e para hoqi sytë.

— Këtu, — thirri papritur guerrilieri, duke treguar me dorë një shtëpi të madhe gri. Ata të katër ngjiten shkallët gjer në korridorin e katit të fundit, ku dilnin dyert e tre apartamenteve. Zymtinë e korridorit e shtonte xhamllëku i shkallëve, gjysmë i thyer, gjysmë i nxirë nga pluhuri dhe ajo fтомë e veçantë që kanë ndërtesat e banimit, ku prej kohësh nuk është ndezur zjarr.

Sherifi trokiti. Derën e hapi një grua e gjatë, me një shprehje përbuzëse në fytyrë.

Sherifi shpalosi listën dhe lexoi emrin e njeriut që kërkohet.

— Nuk është, — tha gruaja dhe deshi t'ia mbyllte derën mu në turi, por Sherifi arriti të vinte majën e çizmes te pragu.

— Do të kontrollojmë, — tha ai dhe shtyu derën me sup.

Gruaja lëshoi një klithmë dhe deshi t'i zinte rrugën, por Sherifi qe futur në korridor. Pas tij hynë dy të tjerët. Dora e Sherifit kishte prekur padashur prangat në xhepin e xhaketës prej lëkure.

Disa sekonda gruaja dhe partizanët vështruan njëri-tjetrin.

— Kontrollo ti, — i tha Sherifi Thanasit.

Gruaja vështronte me sy të çakarritur. Shprehja përbuzëse kishte humbur nga fytyra e saj.

— Më tregoni, ju lutem, shtëpinë, — tha Thanasi, duke u bërë flakë i kuq.

— Me ç'të drejtë, — klithi gruaja. — Me ç'të drejtë hyni në shtëpitë e botës si banditë.

— Ju lutem, zonjë, — tha Thanasi.

— Fillo kontrollin, — tha Sherifi, — mos e pyet më.

Thanasi eci përpara nëpër korridor. Gruaja e kapi për krahu që ta pengonte, por Thanasi eci më tutje. Gruaja klithi me një zë të egër. Në atë çast një nga dyert që dilte në korridor, u hap me vrull dhe në të u shfaq një njeri me revolver në dorë. Thanasi u gjend ballë për ballë me të.

— Lëre mamanë, — thirri ai dhe i vuri tytën e revolverit mu në gjoks.

Thanasi nuk bëri asnjë lëvizje, vetëm tha:

— Ejani me ne.

Ai nuk ishte më i kuq në fytyrë.

— Largohuni menjëherë, ndryshe do të shtie, — tha njeriu me revolver.

— Hajde, lëri operat, — tha Mete Aliu dhe bëri përpara. Ai e shtyu Thanasin pak anash dhe e vështroi në sy njeriun e armatosur. Pastaj krahu i tij i vetëm u zgjat përpara drejt revolverit.

— Ma jep armën.

Tjetri, për çudi, ia dha revolverin. Mete Aliu e futi atë në xhepin e kapotës së tij të gjatë dhe po në atë sekondë, me një shpejtësi të rrufeshme, i dha atij një shuplakë në fytyrë.

- Ec me ne, — tha Sherifi.
- Jo, — tha ai. — Unë nuk u shërbej komunistëve.
- Mos shko, — tha gruaja.
- Ec me ne, — përsëriti Sherifi.
- Jo.

Dora e majtë e Sherifit mbërtheu njërën dorë të tij, kurse me tjetrën ai nxori prangat.

— Ndhimë, ndhimë, — klithi gruaja.

Gjatë më pak se një gjysmë minute që vazhdoi prangimi i duarve, Sherifit iu mbush balli me pika të vogla djerse. Sytë e tij ndiqnin si të mpirë gjer në hollësitë më të vogla lëvizjet e pakontrolluara të atyre duarve të verdha, që përpiqeshin t'u shmangeshin kllapave metalike, kontaktet e hekurit me mishin, qimet e vogla që ngecnin midis dy kllapave. Duart e njeriut u lidhën më në fund dhe, kur Sherifi ngriti kokën, të tjerët vunë re se ishte zbehur në fytyrë.

Gruaja vazhdonte të ulërinte. Ata po zbritnin shkallët. Dëgjohej herë pas here tringëllitja e prangave. Teuta vështronte me bisht të syrit fytyrën e Sherifit dhe i vinte çudi, se si te njeriu që ajo e kishte pasur si vëlla ç'prej shumë kohe, po zbulonte papritur diçka të panjohur. E panjohura që shfaqur bashkë me atë zverdhje mbi fytyrë, në ikjen e babaxhanllëkut dhe në atë prerje në mollëzat, të cilat kishin bërë që ajo fytyrë, gjithmonë e shëndetshme, të ngjante tani pak e hequr.

Grumbulli që nisur drejt një adrese të re. Nga të dyja anët e rrugës, mbi parvazet e dritareve përkuleshin qafa, mbi të cilat dukej sikur qenë ngjitur ca koka si prej druri. Sa herë që dëgjohej tringëllima e dobët e prangave, Teuta vështronte pjerrtazi Sherifin. Nuk do ta kishte besuar kurrë sikur dikush t'i thoshte më parë se një burrë që i hedh prangat një tjetri, mund të fitojë befasi diçka tërheqëse. Asaj i kujtoheshin trubull orët e pafundme, kur ai e kishte mbartur atë të plagosur mbi shpinë tragave plot baltë e nëpër tokë rrëmore. Ishte hera e parë në jetë që përqafonte, qoftë edhe në mënyrë të pandërgjegjshme, një njeri të seksit tjetër. Qafa e tij, e lagur nga shiu, e paqethur, me baltë, disa

centimetra larg syve të saj, merrte herë pas here, në castet e kllapisë, përmasat e diçkaje gjigante, mish, sipër të cilit rridhnin ujëra dhe mbinte bari ose tokë me flokë të qullur njerëzorë e kështu me radhë, një përzierje e mundimshme përfytyrimesh nga më kaotiket. Pastaj dalngadalë, bashkë me rënien e etheve, edhe koka e njeriut që e mbante mbi shpinë, duke u shtjellur si një fugë, dilte nga mjegullat dhe merrte trajtën e saj të lodhur njerëzore. Që nga ajo kohë ata ishin bërë shokë, dhe ajo dinte pothuajse çdo gjë. Ishte hera e parë që te ky njeri qe shfaqur e panjohura.

Prangat tringëllinin gjithmonë e më fort dhe Mete Aliu i bërtiti të lidhurit:

— Mjaft i tunde ato këmborë.

I arrestuari pakësoi për ca çaste zhurmën e prangave, por, porsa pa një grumbull kalimtarësh që po vinin drejt tyre, filloi t'i tundte përsëri.

— Ja dhe muzikë tani, — shfryu nëpër dhëmbë Mete Aliu. — Lëri operat, more vesh? — thirri ai.

I arrestuari përsëri e shuajti pak tringëllimën. Tani patrulla dhe grumbulli i civilëve po kapërcenin një shesh të vogël, në anë të të cilit, ca arrixhinj të vegjël po vërtiteshin si milingonat sipër një barrikade.

— Po plaçkitin barrikadën, — tha guerrilieri.

Kur kaluan përbri, ai u bërtiti ciganëve, por dy prej tyre thanë në një gojë:

— Tani lufta ka mbaruar. Ato s'duhën më. ^u

Vërtet, ç'do të bëhet me barrikadat? tha me vete Sherifi. Ky ishte mendimi i parë që i erdhi qysh se i hodhi prangat njeriut të arrestuar. Truri i tij kishte qenë si i mpirë.

— Lufta s'ka mbaruar akoma, more horra, — tha Mete Aliu. — Largohuni që andej.

Me të vërtetë, ato s'duhën më, mendoi Sherifi, megjithatë atij i erdhi keq që ato të prisheshin kështu, në një mënyrë kaq banale. Kuaj të luftës, që s'duhën më, mendoi ai.

Përballë tyre po vinte një patrullë tjetër partizane.

— Ç'janë këta? — pyeti komandanti i patrullës, duke bërë me kokë nga civilët. — Deputetë?

— Jo, — u përgjigj Sherifi, — janë... ata të Radio-stacionit.

— Vdekje fashizmit! — tha tjetri dhe u nis.

— Liri popullit!

Sherifi vështronte grumbullin e civilëve, që po ecte përpara tij. Këta ishin sjellësit e zërit, për të cilin kishte folur komisari. Magjistarë me borsalina, me rrufë në hundë, me pranga. Iu kujtua goja e Memecit, e kyçur nga vdekja. Një milion vjet pa zë, tha ai me vete. Ç'gjë-më e zezë! Dhe befaz në kokë i vetëtiu pyetja: po sikur këta të mos ia sillnin dot zërin... atij... Radiostacionit?

Po kalonin nëpër një rrugë plot me njerëz. Të gjithë kthenin kokën drejt tyre. Konti Çiano, Konti Çiano, pëshpëritën dy gra për Maqon e gjatë. Pas një oborri dëgjohesh një fisarmonikë. Nga porta e hapur dukeshin djem e vajza që vallëzonin. Midis tyre kishte partizanë.

— Si shpejt filluan nga operat, — tha Mete Aliu.

— Sytë e Matish Baldojës, atij që kishte qenë i mbyllur me atë vajzën në dhomë, u lëngëzuan.

— Ja, kjo është liri, — foli ai për herë të parë.

— E dija që kështu do të ndodhte.

Maqoja i gjatë ecte me kokën lart. Megjithëse pamjen e kishte të trishtuar, dukej menjëherë që ishte i lumtur. Inxhinieri nuk e hiqte llullën nga goja. I arrestuari kishte filluar t'i tringëllinte prangat përsëri.

— Shoku partizan, shoku partizan, — thanë ca kalamaj me fytyrë të trembur, — këtu, në një bodrum ka të vrarë.

Ata njëherë donin të vazhdonin rrugën, por kalamajtë ngulën këmbë se në një bodrum aty pranë kishte vërtet shumë të vrarë. Ata tregonin me dorë në një drejtim dhe fytyrat i kishin të prera. Të vrarë, përsëriti me vete Sherifi. Ata e thoshin këtë fjalë sikur të lajmëronin diçka të jashtëzakonshme, kurse në të vërtetë qyteti ishte i mbuluar tejmbanë me të vrarë. Megjithatë ata u kthyen.

Bodrumi ishte i ulët, me kube të sflitur vende-ven-

de dhe plot njolla lagështire. Një dritë e hirtë hynte nga dy frëngji të ulëta që vështronin në rrëzë të trotuarit. Të vrrarët ishin në tokë, aty-këtu, të rënë në pozat më të papritura. Nuk kuptohej nëse i kishin goditur pas shpine, apo nga përpara, bile në përgjithësi nuk kuptohej nëse i kishin qëlluar të tjerë apo ata vetë kishin qëlluar njëri-tjetrin. Më tepër se të rrëzuar nga plumbi, ata dukej sikur i kishte shtrirë përdhe një befasi misterioze. Të vinte të besoje se ishin duke kërcyer një valle makabre dhe befas vdekja i kishte shtrirë përdhe në një nga ato kompozime që mund të sajojë vetëm ajo. Midis kufomave Sherifit i mbetën sytë te një trup me xhakëtë me kuadrate, fytyra e të cilit me ca nofulla të gjera, të fryra anash të jepte përshtypjen sikur ishte i mbushur me diçka në formë lëngu. Sherifit iu duk se, sikur të mund të hapje ato nofulla të kyçura, prej tyre mund të dilte papritur përjashta ose e fshehta e këtij bodrumi ose gllënjka gjaku.

Ai vështroi me radhë shokët e tij, pastaj pa përjashta, nëpërmjet dritareve të ulëta, këmbë njerëzish që ecnin në trotuar, duke ngritur skërka uji dhe lëvizti supet: Ne s'kemi ç'bëjmë këtu.

Ata dolën jashtë me fytyra të ngrysur. Nga larg vinin tingujt e fisarmonikës. Qielli i ulët dukej sikur nga çasti në çast do të niste të borëtonte.

— Adresa tjetër është këndeje, — tha guerrilieri, duke treguar me dorë një drejtim.

Sherifit nuk i hiqeshin nga mendja nofullat e kyçura të njeriut të vrrarë. Njëherë iu duk se gati-gati kishte një tëshirë që të kthehej te bodrumi, t'i hapte ato nofulla, duke u hedhur mënjanë për të mos u spërkatur nga lëngu që duhej të ishte brenda tyre ose për t'i shpëtuar kafshimit të mundshëm të kafshës që mund të dilte që andej në formën e një të fshehte kobtare.

Ato trokitën një herë, dy herë, tri herë.

— Nuk kanë ikur, jo, — tha njëra prej tyre. — Vetëm se kanë frikë.

Mukadesi vështronte portën madhështore dhe mendonte se si mund të ishte e besueshme që prapa një porte të tillë, ku druri, hekuri dhe mermeri ishin ngërthyer me njëri-tjetrin me dhjetëra kthetra, të mund të kihej frikë. Të gjitha dyert e mëdha... tha ajo me vete, pa ditur as vetë pse mendimi i mbeti përgjysmë. Të gjitha dyert tona...

Asnjë ditë tjetër e jetës së saj nuk kishte qenë e mbushur me kaq porta.

Në të gjitha dyert tona ata do të trokasin, mendoi ajo. Me radhë.

Tak, tak, tak, vazhdonte të trokiste njëra prej grave.

Nga brenda u dëgjua një gërvimë. Pastaj porta u hap. Te pragu i saj ishin pizhamatë dhe ekzema e një burri të gjatë. Pas tyre u shfaq ai vetë.

— Ah, — ia bëri burri.

— Ku jeni futur kështu? — thanë ato në një gojë.
— A është e nevojshme të futeni kaq thellë?

Burri ngriti supet.

— Ndoshta s'është e nevojshme, — tha, — ndoshta është më mirë të paraqitemi vetë atje ku duhet. Por ju e dini se nuk dimë as vetë se ku duhet të vemi.

Mukadesi vështronte qeskat e rrëzuara poshtë të syve të tij dhe iu kujtua se nganjëherë asaj i pëlqente të bënte shaka me të: Kasem, ti je i gjithi xhepa. Edhe nën sytë ke xhepa. Ç't'i bësh, thoshte ai, thonë se nganjëherë lotët kthehen në margaritarë, dhe mua më pëlqen ta besoj këtë gjë. Prandaj i kam xhepat edhe nën sy. Oh, është lehtë të kesh xhepa nën sy, thoshte Mukadesi, bile ndoshta është e besueshme që edhe lotët të kthehen në margaritarë, por del një problem tjetër: a mundet të qash ti? Dhe ata qeshnin të dy, ha, ha, ha.

— S'dimë ku duhet të vemi, — përsëriti i zoti i shtëpisë, duke ua bërë me dorë që ato të hynin. — Rrugët tani janë të tjera. Çdo gjë...

Mukadesi mendoi: Sa qejf i kanë njerëzit fraza të tilla: çdo gjë tani mbaroi. Çdo gjë, tha ajo me vete, nuk ka kurrë «çdo gjë». Ka vetëm «diçka», që njerëzve, me

prirjen e shëmtuar që kanë për të mallëngjyer vetveten, u pëlqen ta kthejnë në «gjithçka».

Ato u futën në një bodrum të gjerë, ku, të shtruar mbi velenxa e qilima, ishin ulur e rrinin me fytyra të prishura nga tmerri gjithë njerëzit e shtëpisë. Florinjte do t'i kenë këtu pranë, jo më larg se kopshti i brendshëm, tha me vete Mukadesi. Hija e tyre lëshonte vezullime frike mbi tërë atë shfytyrim tiparesh. Praninë e tyre të verdheme ajo do ta zbulonte në qenien e tyre më lehtë se ç'zbulon mjeku më i madh shenjat e një sëmundjeje.

— Po ç'bëhet atje lart? — tha me zë të thellë hanëmja plakë Qefser, duke vënë dorën si hinkë te veshi për të dëgjuar përgjigjen. — A u përmbysëm?

Syri i saj i dhathtë prej xhami rrinte i palëvizur në atë gjysmerrësirë.

Mukadesi tundi kokën disa herë rresht. Ishte një nga ato tundje koke që kryejnë njëkohësisht dy funksione: pohojnë atë që thotë bashkëbiseduesi dhe thonë «medet» për të.

— Po, është e vërtetë që u përmbysëm, — tha ajo më në fund, — por sidoqoftë...

— Çfarë *sidoqoftë*, — klithi me një zë, sikur të dilte nga një gurmaz i shqyer, plaka Qefsere. — Për ç'*sidoqoftë* mund të bëhet më fjalë.

Syri i saj i vetëm shkëndijonte si në ethe.

— Mama, — tha me zë të ulët burri me ekzemë.

Mukadesi trokiti me shkop në dysheme sikur të përsëriste një urdhër.

— Dhe unë prapë them *sidoqoftë*, — tha ajo. — Të ngjitesh lart, do të thotë të dish edhe të përmbysesh.

— Hm, hë, — ia bëri plaka Qefsere. — Të dish të përmbysesh.

— Po, — tha Mukadesi, — kurse kjo juaja s'është përmbysje, por, por...

— Mos u përpiq të gjesh një fjalë më ogurzezë, — tha burri me ekzemë, me zë të butë.

— Kjo është turp, — tha Mukadesi, por plaka Qefsere e kishte hequr ndërkaq dorën nga veshi dhe fjalët kaluan të vdekura përbri saj.

— Po ç'shpresë na sjell ti? — tha burri. Qeskat poshtë syve i uleshin e i ngriheshin ritmikisht, ndërsa fliste. Një lypës, mendoj vetëtimthi Mukadesi. Krodhë buke në qeskat e vogla. Oh, sa e lodhur jam.

Nga thellësia e bodrumit erdhi një erë kafeje e shtrenjtë. Era jonë, tha me vete Mukadesi. Edhe pak kohë e do të vijë era e tyre, era e mensave.

— Ç'shpresë sjell unë? — tha ajo, pa vështruar njeri. Zëri i saj u bë papritur i trishtuar. — Unë nuk sjell asnjë shpresë, — vazhdoi ajo ngadalë. — Unë them vetëm se...

Rreth e rrotull, në gjysmësferën e errët sytë e tyre kishin ngrirë dy nga dy, një palë më lart, një palë më poshtë, gjëndra transparente në një xhelatinë muzgu, me atë, të huajin, të ardhurin nga larg, ndoshta nga gjermania, syrin e xhamtë midis.

Mukadesi e ndjeu se ata pritnin prej saj diçka më të rëndësishme dhe e ndërpreu frazën në mes. Duhet të bëj për vete atë sy prej xhami, mendoi. Iu duk se, sikur hanëmja plakë Qefser të dilte me to nëpër rrugë, kjo gjë do të ishte një shenjë e mbarë për të gjithë.

— Një urrejtje e gjatë shpeshherë ka prirjen të përfundojë në dashuri, — tha ajo me zë të ngadalë. — Pasi të na kenë përmbysur, të na kenë poshtëruar, të na kenë zhbërë, ata papritur do t'i zërë malli për ne. — Ajo pushi dhe i kaloi sytë ngadalë mbi atë nemitje sysh. I xhamti vezullonte midis tyre dobët.

— Malli për zotërinjtë e përmbysur është në natyrën e njeriut, — tha ajo. — Do të vijë një ditë, kur, pas shembullit tonë, pas fytyrave tona të masakruara, ata do të përqipen të krijojnë zotërinjtë e tyre. Kur atyre t'u vijë një dëshirë e tillë, kjo do të jetë shenja e parë që ata do të kenë marrë fund. Ahere ne do të rikthehem.

— Oh, po ahere ne do të jemi në varre, — tha një zë i përvajshëm.

— Hijet tona, — tha Mukadesi. — Hijet janë më të qëndrueshme se njerëzit. Njerëzit e paftuar i dëbon lehtë, me armë, me daulle, me shkop, po provo të dëbosh një hije. Ahere pra do të ketë ardhur koha jonë. Ahere, thellë

në nëntokë trupat tanë, të ngrirë si në dyllë të shenjtë, do të fillojnë të bëhen inkandeshentë...

— Ah, Mukades, — tha burri me ekzemë.

Ata të gjithë filluan të thoshin si me lutje emrin e saj: Mukades, Mukades. Një eufori e çuditshme, një dritë e egër mistike shkarkohej si elektricitet nga majat e gjymtyrëve të tyre, gjëmonte në veshët, binte si dauille nën kafkat e vjetruara. Pa kuptuar se si, ata e gjetën veten duke folur të gjithë. Është e vërtetë se Adrian Guma, autori i famshëm i «Elipseve të shtërgjeve» ka vrarë veten? Kushedi sa ka qarë Miriami. Ajo qysh prej dy javësh nuk flet më në radio. Ashtu, kuçka. Sidoqoftë Adrian Gumen e ka dashur vërtetë. Ç'janë kooperativat? O zot, po a mund t'i besohet dashurisë së një spikereje? Ju përmendët Miriamin dhe mua m'u kujtua Hamide hanëmja. E dini ç'thonë për të? Tanku në të cilin ajo udhëtonte, u dogj diku në kufirin verior dhe tani ajo grua s'është veçse një grumbull karboni. Orëzeza ajo. E kam urreyer gjithmonë, megjithatë po më ardhka keq. Është një fund tepër i zi. Ç'bëhet Sara Blloshmi? Para një jave e pashë te dyqani i Rrok Simonjakut. Oh, mos ia qaj hallin asaj. Prite kur ta shohësh ndonjë ditë të martuar me ndonjë ministër komunist. Ti pyet ç'janë kooperativat, po ku ta dish, moj zonjë. Ku qëlluan të gjitha këto pikërisht tani në menopauzën time, më thoshte para një jave Lejla Fishta. E parandieja gjithmonë: kur të vijë menopauza ime, do të ndodhë diçka e tmerrshme. Ha, ha, ha. Kjo ishte menopauza e gjithë mbretërisë, tha burri me ekzemë. Vetëvrasja e Adrian Gumes, ja një gjë që s'më hiqet nga mendja. E pse vetëvrasje? Unë dëgjova se ishte vrasje. Gjithë puna ishte të mos humbnin njëri-tjetrin. Thonë se e masakruan komunistët, ja një lajm që duhet shpërndarë menjëherë. Dreqi e mori, ne kemi dy nofulla, një gjuhë dhe një gurmaz; me të mund të ngjizim fjalë, fjalë, fjalë, siç thoshte Hamleti. Në fillim ka qenë fjala, thotë Bibla. Tani duhet shtuar: edhe në fund mbetet fjala. Fjalë, fjalë, fjalë.

Kur të tria mysafiret u çuan për të ikur, ndodhi e pabesueshmja: hanëmja plakë Qefser u ngrit për të dalë bashkë me të. Shkopi i saj filloi trokëllimën nëpër pllocat

e oborrit. Mos, mama, tha dikush, por murmurima e zërave entuziastë e mbyti atë. Nga porta e madhe me kanatet e rënda me dru lisi grupi i plakave doli në rrugë. Po binte muzgu. Në fasadën e një shtëpie të lartë një mace që zhvendosej heshturazi, dukej si një emblema.

Që larg ata panë një patrullë partizanësh dhe e ndërpre në murmurimën.

— Prapë ajo patrulla, — tha njëra prej tyre. — Ku po trokasin kështu?

— Më duket se është shtëpia e Miriamit, — tha Mukadesi. — Sikur ta parandienim që e zumë ngoje pak më parë. E zeza Miriam!

— Bëni sikur nuk i shikoni, — tha hanëmja plakë Qefser, kur ato po i afroreshin portës, ku njëri nga partizanët e patrullës trokiste.

Por në atë kohë nga grupi i heshtur që kishte ndaluar përpara shtëpisë së Miriamit, erdhi një tringëllimë metalike. Qetësisht, në mënyrë harmonioze, si një lajtmotiv, si një mesazh i përvajshëm tringëllima shpërndahej në erë.

— Pranga, — murmuritën ato, pa kthyer kokat. — I dëgjoni prangat? Ecnë më shpejt. Shpërndajeni lajmin.

Patrulla kishte ndalur vërtet përpara shtëpisë së Miriam Morinës, ish-spikeres kryesore të Radiostacionit. Ndërsa guerrilieri trokiste, Sherifi dëgjoi zërin e Mete Aliut që tha:

— S'na u ndanë këto shtriga.

Nga trotuari i djathtë, përballë tyre, po afrohej grupi i plakave të veshura me rroba të zeza, të shtrenjta.

— Vërtet, duket sikur na janë qepur, — tha Teuta.

Plakat kaluan përbri tyre pa kthyer kokën, me sytë të ngulur diku larg (midis tyre ishte një sy xhami), duke lënë pas një erë naftaline, që Sherifit iu duk si erë fantazmash.

— Trokit fort, — i tha ai guerrilierit. — Dhe ti mjaft i tunde ato pranga, more vesh? — iu kthye të arrestuarit.

Guerrilieri trokiti më fort. Përmes hekurave të portës dukej kopshti i vilës dhe rrugina e shtruar me zhavorr të imtë, që mbaronte në fund të dy-tri shkallëve prej mermeri, mu përpara derës së brendshme. Tek ajo derë doli më në fund një grua plakë dhe, si vështroi një copë herë, krejt e hutuar, në drejtim të portës së jashtme, lëvizi drejt saj me ca këmbë si prej druri.

— Çfarë doni, — tha plaka, me zë të ngjirur.

— Miriam Morina, — tha guerrilieri. — A është shtëpia e saj?

— Çfarë? — ia bëri plaka.

— Thirr më fort, — tha Mete Aliu. — Ajo është shurdhe.

— Miriam Morina, — thirri guerrilieri.

— E ç'e doni ju Miriamin? — tha plaka.

— Të vijë në Radiostacion. Në punë. Në Radiostacion.

Plaka bëri një shenjë me gishtat e saj të tharë dhe hapi portën.

— Hyr ti e para, meqë ajo është grua, — i tha Sherifi Teutës.

Teuta hyri. Plaka vështronte e habitur. Pastaj ajo eci përpara, drejt vilës, me ato këmbë si prej druri. Ajo hapi derën e veshur me xham akulli, dhe Teuta, Sherifi dhe Mete Aliu hynë brenda në një sallon të mobiluar bukur, nën perde që dukeshin edhe më të rënda në këtë orë të muzgut. Një pasqyrë e madhe, e veshur anëve me bronc, e shtonte sadopak ndriçimin e fundit të ditës.

— Uluni, — tha plaka dhe bëri me dorë nga kolltukët e veshur me kadife vishnje të errët.

Teuta bëri e para drejt kolltukëve, po prapë ndaloi në vend. Ajo vështronte poshtë në mëdyshje, sikur atje të kishte një pengesë. Në këmbët e kolltukëve ishte shtruar një qilim i butë.

— Ah, pa shiko, më bëhet vonë mua për qilimat e zotërinjve, — tha Mete Aliu dhe shkeli rëndë-rëndë me çizmet e tij gjithë baltë mbi të.

Në atë çast u hap njëra nga dyert që delte në sallon, dhe në pragun e saj qëndroi një grua e re.

— Më kërkuat mua? — tha ajo me një zë të qetë, melodioz, fare të pangjashëm me zërin që ata kishin dëgjuar në radio.

Sherifi i nguli sytë Teutës dhe ajo, pas dy-tri sekondash, me zë të drojtur, si me turp, tha:

— Po... zonjë.

— Unë jam zonjushë, — tha tjetra me një buzëqeshje të përmbajtur, që mollzat e saj të hirshme, tepër femërore, ia shpërndanin qetësisht mbi fytyrë.

— Më falni, — tha Teuta. — Ju jeni spikerja kryesore, apo jo?

— Kam qenë për shumë kohë, — tha gruaja, — me përjashtim të javëve të fundit.

— E shikon? — i pëshpëriti Sherifi Mete Aliut, — Nuk është ajo që na shante.

— Ju do të vini me ne, — tha Teuta. — Radiostacioni do të hapet përsëri.

Gruaja buzëqeshi. Ajo ishte e bukur, megjithëse pak e zbetë në fytyrë dhe me hije ngjyrëkafe poshtë syve. Kishte një valëzim të qetë flokësh gështenjë, sy të lodhur dhe buzë të plota, të freskëta, me gjithë moshën e saj prej tridhjetëvjeçareje. Ajo u koll dy-tri herë me një të kollur të butë, duke vënë njërin dorë te goja dhe duke tërhequr me tjetrën, përpara gushës, një shall të madh që e kishte hedhur krahëve.

— A është e nevojshme? — tha ajo dhe mënjanoi kokën, sikur të linte të rrëshqiste anash ajo buzëqeshja e saj e pikëlluar. — Unë kam folur në atë Radiostacionin në një kohë tjetër... si mund të flas edhe në... këtë kohë...

Teuta vështrroi Sherifin dhe ai u trubullua.

— Ne nuk e dimë këtë gjë, — tha ai. — Ne kemi urdhër që ju të gjithë të mblidheni.

— Të gjithë? — ia bëri ajo, duke rrudhur vetullat mendueshëm.

— Po, — tha Sherifi, — të gjithë ish-punonjësit e Radiostacionit.

— Një pjesë janë poshtë, — tha Teuta.

— Ashtu? — ia bëri gruaja me po atë ton të men-

dueshëm, duke vështruar si e përhumbur në një qoshe të sallonit. — Ahere po vij. Më falni sa të bëhem gati.

Ajo u fut në dhomën nga kishte dalë, duke e lënë derën gjysmë të hapur. Që nga salloni ata panë se si ajo u ul atje brenda, përpara një komoje me pasqyrë dhe me lëvizje të qeta dhe harmonioze filloi të ngrinte e të ulte duart nga mjekra te flokët, nga sytë te mollzat, buzët dhe tëmthat. Mbi komo dukeshin një mori shishesh, tubetash, pincash, krehrash dhe kutirash me lloj-lloj etiketash përsipër. Sytë e Teutës ndiqnin krejt të hutuar duart e saj që vallëzonin magjishëm midis fytyrës dhe pasqyrës, duke hapur, duke mbyllur, duke shtrydhur, duke pikuar shishka dhe tubeta mbi pjesë të ndryshme të lëkurës së saj.

— Hajde, borgjezi, hajde, — murmuriti nëpër dhëmbë Mete Aliu. — Kjo paska më shumë vegla se mitralozi i Sherifit.

Nga dera gjysmë e hapur dukej një pjesë e krevatit të madh, mbuluar me një kuvertë atllasi, dy shandanë të mëdhenj ngjyrë ari, ca ndenjese të ulëta, mbi njërën prej të cilave ishin hedhur një palë çorape të holla.

Mete Aliu tundi kokën me vete, pastaj befas u duk sikur ngriu në vend. Te pasqyra e madhe e sallonit ai kapi veten e vet, me kapotën jashtëzakonisht të gjatë dhe me atë mungesë ulëritëse nga ana e majtë. Mete Aliu ishte parë shumë rrallë në pasqyrë në jetën e vet. Më tepër ai ishte parë mbi sipërfaqe ujërash apo në vitrina dyqanesh, mirëpo këtë herë ai ngriu në vend. Ishte hera e parë që e shikonte veten pa njërin krah. Plaga e lidhur i dhëmbi befas në një mënyrë mizore, dhe ai boshllëk nga e majta i ngjau aq i madh, sa që iu duk se gjithë trupi i tij, duke humbur ekuilibrin, do të binte në atë drejtim.

— Edhe një minutë, ju lutem, — tha gruaja, duke dalë në sallon. Ajo i buzëqeshi kalimthi Teutës, pastaj u zhduk në një derë tjetër. U dëgjua zhurma e një rubineti, një tjetër zhurmë më e lehtë, pastaj kërcitja e një dera të brendshme.

Pas disa minutash ajo doli.

— Më falni që ju vonova, — tha, — por, e dini, kam qenë pa qejf.

Ajo i buzëqeshi prapë Teutës dhe pastaj, duke i afruar kokën te veshi në një mënyrë fare intime dhe të thjeshtë, i shpjegoi diçka me zë të ulët. Teuta u bë flakë e kuqe.

— Hm, — hungroi nëpër dhëmbë Mete Aliu, — po ia fut cfinat dhe asaj.

— Kushedi sa vështirë e keni pasur ju atje në male, — i tha gruaja, me zë fare të ulët Teutës. — E marr me mend.

Teuta kafshoi buzën e poshtme dhe murmuriti diçka të papërcaktuar.

Kur ata dolën, jashtë po binte mbrëmja. Gjëmimi i luftës vinte nga një largësi tepër e madhe. Grumbulli i zi te dera e vilës priste i heshtur.

— Mirëmbërmani, — tha gruaja, pothuajse gëzueshëm.

— Mirëmbërma, Miriam, — u përgjigjën dy-tre zëra.

Nga errësira erdhi një tringëllimë e butë metalike.

— Adresa tjetër është në rrugën paralele, — tha guerrilieri.

Grumbulli, që tani ishte rritur mjaft, u drejtua andej. Aty-këtu nëpër udhëkryqe, si copëra rrebeshi që era e vjeshtës i sillte nga larg, vinin fragmente të një zallahie njerëzore, që zhvendosej gjithmonë diku larg, në sinore të papërcaktuara të kryeqytetit. Çatitë me tjegulla të kuqe, kopshtet, kupolat e xhamive e të kishave lëkundeshin ngadalë në tymtajën e muzgut, sikur përpiqeshin të zinin vend, më në fund, duke ngrirë në ato pozicione që kërkojnë ligjet e statizmit.

A ka sonte shtetrrëhim? A ka shtetrrëhim sonte? pyeste një zë që dilte, me sa duket, nga një gjoks i ftohur. S'dihet, përgjigjej një tjetër. Ndoshta Tirana do të çlirohet përfundimisht sonte. Po minat? A u gjetën minat? Eh, mos pyet, më mirë.

— Prapë koncert, — tha Teuta, duke ngritur kokën për të kuptuar nga vinte ajo zhurmë e sajuar nga të qeshura, tingulli i një fisarmonike dhe copëra duartrokitjesh. Pas disa minutash ecjeje ata panë një turmë të madhe njerëzish, që rrinin në këmbë përpara hajatit të

gjerë të një shtëpie gjysmë të shkatërruar, ku një partizan i binte fisarmonikës. Në të dyja anët e hajatit, që shërben-te, me sa duket, si skenë, dy llamba petromaksi lëshonin një ndriçim të shqetësuar mbi një pjesë të skenës dhe të turmës. Fisarmonicisti, me sy të ngulur mbi tastjerat, po loste motivin e këngës «Dalngadalë po vjen behari».

— Sa bukur, ah sa bukur, — tha Teuta dhe pshe-rëtiu.

Patrulla, bashkë me grumbullin që shoqëronte, ngadalësoi hapat. Ata ecnin tani duke i mbajtur kokat të kthyer nga hajati i drurtë, ku partizani porsa kishte mbaruar së rëni fisarmonikës dhe përkulte kokën për të falënderuar publikun që e duartrokiste. Pastaj duartrokitjet u zëvendësuan nga një rrebesh të qeshurash e britmash. Në skenë kishte dalë një partizan i veshur si gjerman, me një helmetë qesharake të copëtuar, me mollza të ngjyera me boj të verdhë dhe me sy e gojë të çakarritur. Partizani, duke u hedhur si i lajthitur mbi dërrasat e hajatit, filloi të këndonte me zë të çjerrë.

Unë u çmenda në Mushqetá.

Hi, hi, hi. Ha, ha, ha.

Turma filloi të ndiqte ritmin e këngës duke përplasur pëllëmbët e duarve. Pas pak një pjesë e saj filloi të shoqëronte refrenin: Ha, ha, ha.

Sherifit i shkuan sytë te krahu i vetëm, që iu duk jashtëzakonisht i gjatë, i Mete Aliut.

— Lëvizni, — tha, — jemi vonë.

Pas një minute hajati i ndriçuar nga llambat petromaks, turma e errët murmuritëse dhe tingujt e fisarmonikës mbetën pas shpinave të tyre. Tani dëgjohej zëri i trashë i inxhinierit që thoshte: Qysh sonte në këtë qytet për net e net me radhë, ndoshta me javë, ndoshta me muaj, do të ketë një vallëzim të paparë. Ashtu? ia bënte Miriami. Dhe ai vazhdonte: Është e natyrshme, Miriam. Kjo që po ndodh këtë mbrëmje, është diçka që ndodh për herë të parë pas një mijë vjetësh, ndoshta edhe më shumë, në këtë qytet... ose thjesht në këtë fushë.

Ndërsa patrulla bashkë me grupin e civilëve ecte nëpër Rrugën e Elbasanit, bejlereshat plaka vinin nga një rrugë tërthore, tabela e së cilës ishte shqyer, kushedi pse, me bajonetë. Zhurma e hapave të tyre, një zhurmë shurdhane, si e gjithë këmbëve pa muskuj, përzihej me mërmërimën e tyre të shtruar, paksa të ngjirur dhe plot kollitje midis. Ankoheshin për plakën Nurihan që e gjetën, o ç'turp, ç'kob, duke u kujdesur, bashkë me gjithë njerëzit e familjes, për një komunist të plagosur. E kam ditur gjithmonë, thoshte plaka Qefser, përpara se të ishte një zonjë, Nurihani ka qenë gjithmonë një biznesmene. Megjithatë jo gjer në këtë shkallë, o perëndi, psherëtinte njëra prej plakave, na shkel, na rropos në baltë, na merr sytë dhe mendtë, na jep torbën e varfanjakut, por mos na rrëzo kaq sa të lidhim plagët e atyre që na përmbysën. Mos u ligsho, thoshte Mukadesi. Hidhërimet e tillë do të kemi shpesh. S'duhet ligshuar. Është një djerrinë e shterpuar nga kriporja pranë Durrësit, thoshte plaka Qefser. Asgjë s'mbin në të, veç një kallami të helmët. Ashtu dhe ne... Ja, prapë ajo patrulla, tha Mukadesi.

Herën e fundit ata nuk u panë dot. Ishte errur krejtësisht dhe të dyja palët nuk e dalluan njëra-tjetrën, veçse në formën e dy grumbujve siluetash kaotike, që rrotulloheshin butësisht në terr.

Ndal, ne jemi patrulla e Radiostacionit. Kush jeni ju? Ne jemi plaka, ishim për vizitë. Pse kaq vonë? Kaloni. Ju e dini që është kohë luftime. Ikëm. Ikëm.

Ata kanë frikë, e shikoni, murmuriti Mukadesi. Ata kanë frikë nga ne. Shpërndajeni lajmin. Nesër do të shihemi përsëri. Po, po, nesër. Trokitni kështu: dy herë shpejt, tak, tak dhe më vonë një trokitje të veçuar, tak. Kështu pra, tak, tak... tak.

Antiradiostacioni po ngrihej.

KAPITULLI I GJASHTË

Aty afër mesnatës pjesa më e madhe e ish-personelit të Radiostacionit ishte mbledhur. Shumica duke u dredhur, disa entuziastë, disa të trembur, një pjesë indiferehtë, ata mbushnin korridoret, shkallët dhe sallat e ftohta, me murmurima, fjalë, fishkëllima, kërcëllitje dhembësh, parashikime ogurzeza ose komike.

Pothuajse në mesnatë, nga një autobлиндë që tron-diti qetësinë e bulevardit «Musolini», zbriti një njeri, që u drejtua me hapa të ngadaltë, si të mpirë, drejt portës së Radiostacionit.

— Jam i dërguar nga Shtabi i Përgjithshëm për të marrë në dorëzim Radiostacionin, — tha ai, duke u treguar rojeve një shkresë të shkurtër, të firmosur me bojë të kuqe.

Rojet e lanë të hynte dhe ai kërkoi të mblidheshin menjëherë të gjithë në sallën kryesore. Njerëzit, të mbështjellë me shalle, me jaka të ngritura, duke u dredhur nga të ftohtët, me pëshpërime: «erdhi drejtori i ri», «erdhi drejtori i ri», dy-tri prej tyre duke tringëllirë prangat që akoma nuk ua kishin hequr, u mblodhën.

I porsaardhuri rrinte më këmbë vetëm fare, prapa tryezës së mbuluar me kadife jeshile, në cepin e majtë të së cilës një llambë me petromaks ndriçonte nga poshtë lart fytyrën e tij, duke theksuar mjekrën e vetullat dhe duke lënë në hije sytë.

Kur u duk se u mblodhën të gjithë, njeriu që gjer atëherë kishte vështruar syprinën e tryezës, drejtoi sytë nga salla. Nga vetullat e tij të pjerrëta dukej sikur filloi të rridhte një shi përbuzjeje.

— Borgjezë, — tha ai, me një zë të prerë.

Shiu i përbuzjes duke rrjedhur midis mollzave dhe hundës, qe grumbulluar në të dy cepat e buzëve të tij të holla, që u hapën e u mbyllën në çast.

Salla kishte shtangur në vend. Ai hapi gojën për të folur përsëri, por diku nga mesi i sallës u bë një zhurmë.

— Ç'është? — tha ai.

— S'jemi të gjithë borgjezë, — tha një zë i fortë. — Ju lutemi, kontrolloni fjalët.

Në fytyrën e të porsaardhurit nuk lëvizi asgjë. Strehët e vetullave ishin të drejtuara vazhdimisht poshtë.

— Bukur, — tha ai po me atë zë, — ju kuptova.

Ai pushoi ca çaste dhe gishti i tij tregues lëvizi mbi kadifenë e tryezës, sikur të ndiqte atje një insekt.

— Në fillim po ju drejtohem borgjezëve, — tha dhe ngriti kokën lart.

Salla kishte shtangur.

— Ju, — filloi ai prapë, duke e lënë fjalën «ju» pak të veçuar, si një qenie autoritare, prapa së cilës ecin, në një largësi të respektueshme, shoqëruesit, — i keni shërbyer gjer më sot regjimeve të kaluara. Ju, — prapë një pauzë, — keni vjellur vrer, ose keni ndihmuar të villet vrer kaq e kaq vite. — Dora e tij, që u duk tepër e gjatë, bëri një rrotullim, sikur të tregonte se vreri që ata kishin lëshuar, ishte akoma aty, rreth e rrotull. — Pra, ju gjer më sot keni qenë gjuha e nëpërkës. Këndej e tutje, qysh sonte, ju, me hir ose me pahir, do të viheni në shërbim të popullit. Për dy, ose e shumta tri ditë, ky Radiostacion duhet të flasë. Personeli teknik do të fillojë nga puna qysh tani. Të tjerët do të rrinë në pritje. Do të merrni ushqim nga intendenca partizane. Sabotatorët do të pushkatohen. Qartë? Ka pyetje?

Salla heshte. Pastaj ngadalë, si një tringëllimë këmborësh, u dëgjua një zhurmë metalike.

— Ç'eshtë? — tha njeriu që porsa kishte folur.

— Janë tre njerëz të lidhur me pranga, zoti drejtor, — u përgjigj një zë nga gjysmëterri.

— S'jam drejtor, jam komandant i Radiostacionit. — tha njeriu që kishte mbajtur fjalim. — Zgjidhini. — iu drejtua ai dy partizanëve që rrinin me armë në krahë të dera.

Partizanët u futën midis turmës së errët që lëshonte aty-këtu ndonjë pëshpërimë, hukatje apo kërcëllitje nofullash nga të ftohtët. Dëgjoheshin zërat e partizanëve: «Ku janë të lidhurit?» dhe përgjigjet: «Këndeje, këndeje».

Kishte kaluar mesnata. Pas dy javë heshtjeje ndërtesa e Radiostacionit dukej si e banuar nga fantazma endacake, që, të dëbuara prej gropave dhe mazgallëve nga zhurmat e luftës dhe shqotat dimërore, në ikje e sipër, dukej sikur kishin gjetur rastësisht hapur portën e tij të hekurt dhe ishin futur brenda. Në korridoret e akullta, në sallat e veshura me kadife, që në errësirë dukej si veshje arkivoli të shtrenjtë, duke projektuar nëpër mure hijet e tyre (më tepër se hije njerëzish do të besoje se ato ishin skica të tyre, apo lloje merimangash, ca kokë të llahtarshme dhe ca gjymtyrë të gjata tri-katër metra), ata, sikur të mos mjaftonin të gjitha këto, e mbushnin tërë ndërtesën me një murmurimë të pafund, një rënkim, psherëtimë, lutje fetare, fraza anonime, të gjitha si të huajtura nga kohërat paralogjike. Kishin filluar nga puna vetëm teknikët, kurse të tjerët rrinin në pritje, të mbështjellë me gëzofët dhe palltot e mëdha dhe me atë murmurimë kaotike. Ç'do të bëjmë? pyeste herë pas here një zë. Shët, shët, mbylle gojën. E marr me mend ç'do të na bëjnë. Do të na vënë të flasim ditë e natë përpara mikrofonave të hapur, të përgënjeshtrojmë ato që kemi thënë, ato miliona fjalë që kemi thënë. Me një fjalë, të vjellim e të vjellim pa pushim, gjersa, më në fund, të pëlçasim si gjinkalla. Shët. T'u thaftë ajo gjuhë. M'u

thaftë që ç'ke me të. Gjuhë nëpërke jemi të gjithë, e dëgjove, kështu na quajti ai. Ç'acar njeri që ish. Shët. Kështu pra, përpara mikrofonave lexoi gjithë lajmet që ke thënë: tetë mijë e njëqind e dyzet e gjashtë lajme nga Roma, pesë mijë e ca Berlina, mbi tre mijë Londra, katër mijë Nju-Jorku e kështu me radhë dhe në fund të çdo lajmi të thuash: «Gënjeshtër. Gënjeshtër. Gënjeshtër. Mjaft, i çmendur. Gënjeshtër. Plaç, do të dëgjojnë rojet. Hi, hi, hi.

Të strukur njëri pas tjetrit mbi divanet e gjata, mbi stola, drejt e në shesh, rrinin redaktorët e lajmeve e të muzikës, komentatorët politikë, redaktori i Orës së Shpirtit Kristian dhe i Orës së Shpirtit Islamik, kronisti i Jetës Mondane, spikeri i vdekjeve, vëzhguesi i fajdeve, që i pëlqente të quhej komentatori i bursës, redaktori i Kronikës së Zezë, spikerja e Orës së Shpirtit, spikerja kryesore e Radiostacionit, kronisti i sherreve, redaktori i lajmeve gjermanisht. Ç'natë, tha dikush nga brendësia e një dhome. Diku nga poshtë, nga katet e para, apo nga lart, nga tarraca, dëgjoheshin herë pas here çizmet e rojeve partizane. Pastaj qetësi dhe prapë ajo gërgamë e mbytur, monotone, që e mbështillte gjithçka si një push. Midis saj, të egra, të shëmtuara mundimshëm, me një ritëm të përçudshëm, vinin ca fjalë gjermanisht, që s'mund të përfytyroheshin ndryshe veçse si të dala nga një kokë me sy të mbyllur e me flokë të qullur nga djersë të skëterrshme. Ishte kllapia e një gjermani. Dhoma ku i kishin mbyllur robërit gjermanë ishte në katin e dytë, megjithatë përcartja e të plagosurit, ato fjalë të egra që synonin drejt njëra-tjetrës për t'u lidhur e që s'lidheshin dot, dëgjoheshin qartë në gjithë ndërtesën. Edhe kjo na duhej, thoshin njerëzit e kërrusur qosheve, me shpresë të dobët për të marrë ndonjë sy gjumë. Fjalët e gjermanit, të tendosura si nga një ngërç, pa përthyerjen e zakonshme dhe pa parashtesat apo prapashtesat që mund t'i lidhnin me shoqja-shoqen, ata tinguj të ngjirur, të lidhur me një sintaksë tashmë të vdekur, tekst i ftohur si kufomë, akull, Achtung, Achtung, përplaseshin verbërisht nëpër muret e korridoreve dhe të sallave.

Achtung, Achtung. Si i thoshin vallë mongolisht kësaj fjale? Miriam Morina, spikerja kryesore e Radios, e ulur në një kanape, me krahë të mbështjellë rreth gjunjëve të përthyer, e kapi veten duke përsëritur me mend një pyetje që e kishte bërë dikur dikush tjetër. Ai gjithashtu është i vdekur tani, mendoi ajo. Përfytyroni trupin e tij pak më të gjatë se mesatarja, të rrëzuar brinjazi mbi qilim, me një revolver aty pranë dhe me shpinat e praruarat të kopertinave të librave të tij, në sfond, në raftet e bibliotekës së bardhë. Kështu thoshin, kishte vrarë veten para disa ditësh, megjithëse ajo nuk dinte asnjë hollësi për këtë. Së paku të mos kishte qenë shkak Hamide hanëmja ose Kristinë Dakli, tha me vete, me një ndjenjë të hidhur, megjithëse të shpërndarë në një hapësirë të madhe xhelozie. Si gjithmonë, ajo u përpoq ta dëbonte nga mendja fytyrën e ëmbël, të praruar anëve nga flokët e verdhë të hanëmes së bukur (më tepër se floknajë, kjo i ngjet një rënieje dielli, thoshin për të), dhe të ecurën e veçantë me atë përhedhje si prej antilope të Kristinë Daklit. Pra, si i thoshin vallë mongolët fjalës Achtung? Asaj i kujtohej se ai e kishte bërë këtë pyetje në pritjen e madhe në pallatin e nënmbretit, me rastin e ardhjes në Shqipëri të Eda Musolinit. Ajo kishte shkuar në pritje më vonë se të gjithë, pasi kishte lexuar emisionin e lajmeve të mbrëmjes, ku emri i vajzës së Musolinit përmendej çdo katër sekonda, mesatarisht. Ajo priste me padurim ta shikonte dhe, kur e kishte parë, kishte mbetur pak e zhgënjyer nga ata sy, ku më tepër se shkëlqim dhe dritë parajse danteske, siç e përfytyronte ajo, nuk kishte gjetur veçse një pikëllim nervoz. Dukej sikur tërë vezullimi parajisor kishte kaluar tek i shoqi i saj, Konti Çiano, sytë e të cilit ndalonin me radhë mbi sytë e grave të ftuara, ngjiteshin, rrëshqitnin, notonin, shqiteshin, mbyteshin në ujin qiellzor, në një valle ekzotike qeniesh të vogla transparente deti. Asaj ai nuk i pëlqeu dhe aq. Kishte diçka prej spitullani, diçka tepër të lëmuar në flokët dhe në gjithë qënien e tij, një mungesë rrudhash, drite e hijesh misterioze dhe një kënd të mbajtjes së qafës pak më të lartë se ç'duhet, një kënd i tillë që i

përshtatej fare mirë shqiptimit të frazave të lustruara në gjuhën italiane, me ato ndajfolje të gjata, tepër të gjata të italishtes, që asaj i dukej se i ulnin peshën të folurit të një burri. Si i thonë mongolisht kësaj fjale? Ah, ku ju vete mendja juve shkrimtarëve, kishte ndërhyrë peshkopi Visarion. Na e thuaj, Adrian, përse të shkoi ndër mend një gjë e tillë, ishin lutur dy-tri gra. Ajo, ahëre, ishte e zemëruar me të, gjithmonë për shkak të Hamide hanëmes dhe as që e ktheu kokën, megjithëse mendjen e kishte atje, për të dëgjuar se çdo të përgjigjej. Mongolët, kishte thënë ai, duke vështruar llullën e tij një copë herë, me atë mënyrën e tij të njohur. Ai e mban llullën po aq bukur, sa ç'mban Hamleti kafkën e të vdekurit, thoshte për të bejleresha Mukades. Me këtë gjest ajo e mbante mend për herë të parë, ditën e njohjes së tyre. Kjo kishte ndodhur ditën e dasmës së mbretit Zog, në ballon e madhe, o zot, a ishte e mundur që ajo ballo të ishte bërë njëqind metra larg, në një ndërtesë që sonte gjithashtu ishte e vdekur, si Radiostacioni. Ajo sallë e madhe, pamje e konsumuar nga kujtesa, e zbëhur si një sixhade që e ka marrë dielli, çohet shpesh në kujtesën e saj, e përshkuar tej e mbanë nga rroba, parfume, bizhuteri, biseda me zë të ulët për pamjen e mbretëreshës, të mbretit... thonë se për tre muaj ajo mësoi gjuhën shqipe... ai ka filluar të shëndoshet... jo, aspak, është po ai i pari... megjithatë kur ishte thjesht President i Republikës, nuk më pëlqente më tepër... mos do të thuash se të ka pëlqyer edhe më shumë kur ishte ministër i Brendshëm? Pse jo, ahëre ishte vetëm njëzet e katër vjeç... ha... ha... ha... Pastaj bisedat për dhuratat e mbërritura nga gjithë bota, çfarë ka dërguar Hitleri, çfarë Çamberleni, po Franca... po Hindia... a ka dërguar... nga përpjekjet për të gjetur një nënkuptim në dhuratat, në ngjyrën e diamanteve, të qiemeve të kuajve; nga trishtimi i trubullt i princeshave, që vëllai... që vëllai... po çfarë vëllai?... vëllai do të merrte një ditë një grua... një mbretëreshë... si gjithë burrat... mbretërit... nga ecejaka e kurtizanëve të oborrit me Lalë Krosin në krye, nga ambasadorët, rapsodët dhe nga mërzia mospërfillëse e Hamide hanëmes së zbetë (bashkë me

emrat e kandidateve për mbretëreshë, të princeshave turke, daneze dhe italiane, ishte pëshpëritur edhe mundësia e martesës së monarkut me të), që i thoshte një mikut të saj ambasador: Hungarezët a nuk flasin një mongolishte të zbutur? Midis asaj dehjeje Miriami ishte gjendur përbri shkrimtarit Adrian Guma, i cili fliste në atë çast për vdekjen, duke vështruar pjertazi llullën e tij prej shqope. Ndoshta qysh nga ajo natë asaj kishte filluar t'i dukej se, midis qindra gjestesh të burrave, nuk mund të ketë gjest më të bukur, sesa vështrimi i llullës me një mënyrë të tillë. Duket sikur burri shikon në të zjarr dhe hi, motive të preferuara të meshkujve. Ai po fliste për vdekjen, dhe bankjeri Rrokaj që e dëgjonte, i thoshte: Ti flet për vdekjen me lehtësi, Adrian, sepse e ke siguruar pavdekësinë, kurse neve të tjerëve, vdekëtarëve të zakonshëm, ajo na trëmb. Ai ahëre kishte qeshur, dhe sytë e tyre ishin takuar për herë të parë. Juve ju dëgjojmë përnatë, tha ai pak minuta më vonë, kur u njohën me njëri-tjetrin, por do të ishte më mirë që edhe t'ju shihnim përnatë. Ajo kishte qeshur me gjithë zemër nga fjalët me dykuptim të tij dhe pastaj kishin qëndruar bashkë pothuajse gjithë mbrëmjen. Ai ahëre nuk njihej me Hamide hanëmen. Historia midis tyre kishte filluar një vit më vonë, fill pas ikjes së Zogut, në pritjen e madhe që u dha me rastin e bashkimit të Shqipërisë me Italinë. Të gjitha pritjet e mëvonshme ishin aq të ngjashme me dasmën e Zogut, sa që asaj i duhej të bënte njëfarë sforcimi, që copëra të njërës të mos montoheshin tinzisht në trupin e tjetrës. Ishin pothuajse po ato fytyra, me po atë qesëndi, idiotizëm, djersë, copëra frëngjishteje mbi mjekra; po ata bajraktarë të Veriut me dorezat e kobureve prej sedefi, ngjeshur në brez, dhe me atë të ecur si me këmbë prej druri; po ata klerikë të lartë, bejleresha plaka, hanëme të bukura, sytë e të cilave dukej sikur thoshin: Ah, edhe ju këtu, sigurisht, do të mblidheshim prapë një ditë, as që kam dyshuar; po ata rapsodë të veshur me fustanella apo me tirqe, të lumtur që i kishin thirrur përsëri dhe që fjala Itali rimohej kaq lehtë në gjuhën shqipe etj., etj. Ja ku u mblodhën prapë të gjithë, si zogjtë

e kllloçkës, thoshin sytë e të ftuarëve. «Ai» iku, por ne mbetëm. Kjo ishte pritja e parë e madhe që jepej që pas përmbyesjes së mbretërisë së Zogut dhe pushtimit italian dhe dihej se pritja e parë pas përmbyesjes së një mbretërie është gjithmonë e paharrueshme. Hamide hanëmja rrinte diku, pranë nënmbretit italian të Shqipërisë, Jakomonit, me një triumf dhe njëkohësisht pikëllim në sy, thuase, po të ishte bërë ajo mbretëreshë, «ai», mbreti Zog, nuk do të ikte në asnjë mënyrë, ajo nuk do ta linte të ikte kurrsesi, dhe ai do të mbathte opingat, siç kishte premtuar një muaj më parë solemnisht përpara popullit dhe do të delte në male, bashkë me të. Mirëpo ai kishte preferuar në vend të saj virgjëreshën hungareze, ha, ha, virgjëreshën, ha, ha, hungareze, dhe ja, çdo gjë kishte rrjedhur ndryshe, fare ndryshe. Miriami nuk ia ndante sytë asaj, hiret e së cilës qenë shndërruar prej kohësh në mit dhe, sikur dikush t'i thoshte se atë mbrëmje ajo grua, për të cilën nënmbreti Jakomon po tregonte një interes të hapur, do t'i shkaktonte asaj xhelozit, duke u njohur me Adrian Gumën, kjo do t'i dukej asaj gjëja më e pabesueshme. Ajo e dinte se sedra e grave të bukura, duke mos njohur kufi, kapërcen shpesh në trevat e marrëzisë, megjithatë Miriami kishte mbetur me gojë hapur nga ajo mospërfillje e dukshme që tregonte Hamide hanëmja ndaj nënmbretit italian. Të gjithëve u kishte rënë në sy kjo gjë dhe të gjithë e shpjegonin atë pas mënyrave të ndryshme, por intuita prej gruaje e Miriamit i thoshte se ngashnjesja e bukur e bënte këtë për t'u treguar të gjithëve se ajo, megjithëse nuk qe martuar me mbretin e ikur (a s'ishin një pjesë e tyre fajtorë për këtë?), ishte mësuar në shoqëri mbretërishe dhe me nënmbretërit do të sillej siç mund të sillet njeriu me zëvendësit. Ishte pa dyshim një marrëzi, që dukej megjithatë e logjikhme porsa t'i përqëndroje sytë një copë herë mbi hanëmen. Miriami po kërkonte me sy midis dëfrimtarëve Adrian Gumën, kur e pa të vallëzonte... me të. Miriamit iu duk në fillim thjeshtë një kureshtje, bile u përpoq të kapte vështrimin e tij për t'i bërë ndonjë shenjë të gëzueshme, mirëpo në çast se si e ndjeu që, në largësinë midis ba-

lieve të tyre, kishte diçka mizorisht të shndritshme. Ishte një tango e gjatë, tepër e gjatë, ku këngëtari, me zë të molisur, përsëriste pambarimisht fjalët «vetëm ty», që, pasi e mbushnin sallën, dukej sikur tërhiqeshin në çast me shpejtësi, iknin e boshatisnin atë, për t'u grumbulluar në atë largësinë e vogël mizore pesëmbëdhjetë-njëzet centimetra, midis dy balleve të tyre. Vetëm ty. Mos i lini ata vetëm, kishte thirrur një zë brenda asaj, dhe pastaj gjithçka kishte rrjedhur në mënyrën më banale; ai i kishte dhënë asaj një shpjegim, dhe ajo s'dëgjonte shpjegimin e tij, por vinte re atë prishje të lehtë ekuilibri të frazave dhe mendonte trishtueshëm: Ndoshta do të kalojë, ndoshta do të kalojë pa shumë dhimbje. Në të vërtetë historia e tyre kishte qenë e shkurtër, dhe në pritjen e Eda Musolinit, megjithëse ishin akoma të zemëruar, plaga ishte malcuar disi. Atje Konti Çiano dukej krejt i magjepsur pas Hamide hanëmes, dhe ajo i përgjigjej në njëfarë mënyre, mirëpo as tek Eda Musolini as tek Adrian Guma Miriami s'pa ndonjë shenjë xhelozie. Përkundrazi ai dukej në qejf. Ju pyesni pse më ka shkuar ndër mend të di si i thoshin mongolët fjalës Achtung? Ai buzëqeshi dhe ajo mendoi se, sikur ai të mund t'i huante Kontit Çiano disa nga rrudhat e tij, ky i fundit do ta falënderonte. Çdo pushtues të madh që shfaqet në botë, unë e përfytyroj si macen Qeshire, tha Adrian Guma. Ju kujtohet macja Qeshire te «Liza në botën e çudirave», buzëqeshja apo ngërdheshja e së cilës mbetet në horizont, edhe kur koka e saj zhdukej? Pra çdo pushtues shfaqet gjithmonë prapa bregut të kohës, zgjat kokën dhe thotë një fjalë, një fjalë që jehon në mënyrë të frikshme, që vibron dhe ngrin ajrin dhe i ngjeth mishtë botës: Achtung, Achtung, ne erdhëm. Kështu kanë bërë pushtuesit e mëdhenj: Kortezi, Atila, Çingiz Khani. Achtung, Achtung. Ç'ka këtu për të mos kuptuar? Atij i pëlqente gjithmonë të thoshte gjëra jo shumë të kuptueshme dhe t'i torturonte pastaj të tjerët me fjalët: ç'ka këtu për të mos kuptuar? Gjithmonë e njëjta histori dhe gjithmonë vështrimi i pjerrët mbi hirin e zi të llullës, prej nga dukej sikur tymtonin motivet e zymta të bisedave të tij. Cilët vdisnin më parë.

gjuhët apo popujt... Jo, kjo bisedë e murgët nuk u bë atje, por në pritjen e madhe me rastin e ardhjes së Viktor Emanuelit në Shqipëri. Për shkak të atentatit që ishte bërë disa orë më parë, të gjithë në atë pritje dukej sikur kishin në sy një perde zie. Dukej sikur përmes buzëqeshjeve dhe kristalit të ftuarit herë pas here tundnin kokat të llahtaritur, si për të shkundur një hamendje që po i tiranizonte. Një «sikur» i tmerrshëm tymtonte mbi sallë, varej nga llampadarët poshtë, ngjitej nga anët e argjendta drejt tavanit. Dhe më në fund, kur ajo u gjend me të në një qoshe të sallës, ai u përkul te veshi i saj si për ta puthur dhe i pëshpëriti: Po sikur plumbi i atentatorit të ikte njëzet centimetra nga e majta? Ajo zuri gojën me dorë sikur ai t'i kishte thënë një tmerr të madh dhe ai kishte qeshur dhe i kishte thënë: Kjo hamendje është në sytë e të gjithëve, a nuk e ndien? Ajo ishte vërtet në sytë e të gjithëve. S'ishte e vështirë të kuptoje se gostijarët s'kishin në sy as pallatin, as darkën mbretërore, por përfytyrimin e mishit të shpuar nga plumbi, të përzhitur anëve, ose barkun e çarë me zorrët përjashta, ose kafkën me vetëtimën e bardhë të truve brenda dhe shkulumën e gjakut nga gurmazi, dhe trupin e perandorit plak, atë trup të dobët, jashtëzakonisht të shkurtër, me kokën që dukej sikur qafa e hollë, si e fëmijëve të pazhvilluar, mezi e mbante; pra trupin me përmasa keqardhëse, të shtrirë në tryezën kirurgjikale, lakuriq midis gjerarkëve më të lartë të perandorisë dhe të fashizmit. Atentati kishte ndodhur në mesditë, në kohën që korteu madhështor i makinave po i afrohej qendrës së Tiranës. Ajo po lexonte për të tretën herë reportazhin e mbërritjes së tij në Tiranë, që do të jepej pas njëzet minutash në orën e lajmeve të mesditës, kur drejtori bashkë me nëndrejtorin italian hynë si veriu në Radiostacion. Ata ishin të verdhë dhe të mbytur me djersë të ftohta. E vërteta pikoi gjithashtu pikë-pikë, si djersë të ftohta kllapie, nëpër korridorët, nëpër studiot. Perandorin e kishin qëlluar me revolver pikërisht në Rrugën Mbretërore. Një revolver i fshehur midis trëndafilave. Një djalë shtatëmbëdhjetëvjeçar, që kishte zënë vend midis murgeshave.

Perandori nuk kishte pësuar gjë. Ishte plagosur kryeministri shqiptar. Te zyra e drejtorit telefonat binin njëri pas tjetrit. Lajmet e mesditës u shtynë gjysmë orë. Përpara hyrjes së Radiostacionit ndalonin bafasisht vetura të njëpasnjëshme (shenjat e frenimeve të tyre mbetën për shumë ditë rresht mbi asfalt si shirita zie). Vinin nga ministria e Jashtme, nga pallati i nënmbretit Jakomoni, nga zyra e shtypit. Ahere u bë e qartë për të gjithë për se gjithë kjo zallahi: po përpilonin lajmin e atentatit. Fytyra zyrtarësh të lartë, të paparë ndonjëherë në këtë ndërtesë, dy-tre ministra, sekretari i kabinetit të nënmbretit, ndoshta vetë zëvendëskryeministri, të përkulur mbi tryezën e madhe prej druri mogani të zi të drejtorit, si mbi tryezën kirurgjikale (ah, tryeza kirurgjikale, torturuesja e tyre e përbashkët), po përpiqeshin të përpilonin lajmin. Miriamin e thirrën në drejtori për t'i dhënë tekstin e ndryshuar, por tamam në kohën që ajo po e lexonte, aty në këmbë, përpara tyre, telefonat ranë përsëri dhe ata gati sa nuk ia rrëmbyen tekstin nga duart. Ajo u ul në një kanape dhe po priste. Të dhënë pas ribërjes së lajmit, ata e kishin harruar atë. Zërat e tyre ishin të shqetësuar, seriozë. Në fillim ajo nuk kuptoi se çfarë po bënin gjithë ata njerëz që përkuleshin mbi tekstin e lajmit, si mbi një të operuar. Pastaj dalngadalë, megjithëse ata flitnin në një mënyrë të trubullt, ajo filloi ta merrte vesh. Ata po bënin një falsifikim. Ata po diskutonin se ç'kombësi dhe shtetësi duhej t'i jepnin atentatorit, në mënyrë që askush në botë të mos e merrte vesh që një djalë i ri shqiptar qëlloi perandorin që porsa kishte ardhur në Shqipëri, kurorën e lashtë të së cilës ai e mbante bashkë me kurorën e Italisë e të Etiopisë. Atentatori mund të ishte kushdo, por jo shqiptar. Grek, thoshin ata. S'është mirë. Tani për tani fqinjësia me Greqinë është normale. I dërguar i Kominternit? Është pak abstrakte. Ndoshta çifut, dhe kjo përputhet me idenë e aleatëve tanë gjermanë... Megjithatë vetëm çifut nuk mjafton. Duhet diçka tjetër. Ata vazhdonin të mos kujtoheshin për praninë e saj. E pikëlluar me një pikëllim të tillë të durueshëm lehtë, që provokohet nganjëherë te njerëzit fare thjesht, si për she-

mbull nga rënia e shiut në verandë, ajo vështronte kolltukët e rëndë dhe kanapenë, mbi të cilën dy muaj më parë kishte duruar përqaqimet e drejtorit, atë kokë massive, me sy të dergjur më shumë nga pija se nga pasioni, që herë pas here ktheheshin pas, sikur ai të druhej nga tryeza prej druri të zi, nga tablotë në mure dhe nga të gjitha objektet që janë karakteristikë për një zyrë dhe format e së cilave janë në kundërshtim me dashurinë. Tamam në atë çast njëri nga të tre telefonat ra me një zile që atyre iu duk e zgjatur, me pauzat midis që iu dukën akoma më të zgjatura, dhe ai mbajti vesh sikur të donte të kuptonte nga tingulli, nëse duhej të ngrihej apo jo. Ai nuk do të ngrihej në atë çast nga asnjë zë i njohur, por kjo thirrje e formuluar nga elemente jo njerëzore, e ardhur nëpërmjet bakrit, kauçukut dhe metalit drejt e nga mushkëritë e ftohta të mekanizmit shtetëror, kishte një fuqi të madhe për të ndërprerë çdo pasion. Duke murmuritur, ai u çua dhe ngriti receptorin. Ndërsa ai fliste në telefon, ajo, me duart e lidhura nën gjunjë, mendonte se sa e trishtueshme ishte të duroje mbi lëkurën tënde të puthurat e diku, vetëm se ishte drejtori yt. Ja, ai do t'i vinte pranë përsëri dhe asaj do t'i duhej të bënte një përpjekje të re për të fshehur krrupën që i shkaktonin ato buzë, në cepat e të cilave kishte diçka prej njeriu jargan. Por ka edhe më keq, e ngushëlloi ajo veten në kohën që ai po i jepte fund bisedës. Në fund të fundit ishte një fat që ai kërkonte prej saj vetëm ca përqaqime dhe puthje dhe asgjë tjetër. Pas mbarimit të bisedës telefonike ai qëndroi në këmbë me vështrimin të ngulur mbi të tre telefonat, sikur të thoshte me vete: janë shumë për të shpresuar se asnjëri nuk do të bjerë. Eja të shkojmë në studion tënde, tha më në fund. Atje s'do të na shqetësojë kush. Uf, rënkoj ajo me vete, por u ngrit pa thënë asgjë dhe eci nëpër korridoret e zbrazëta. Ishte vonë, gati mesnatë, kur ata u futën në studion e transmetimit të lajmeve. Ky ishte këndi i saj, i izoluar nga bota me veshje të trasha tapetesh. Mbi tryezën e veshur me kadife mikrofoni lëshonte një rrezëllim të dobët argjendi. Ajo pati ndjesinë se ashtu, me flokët të

shprishur siç qe, provoi një si ndjenjë turpi përballë asaj gjëje të vogël, metalike, që dukej si e vetmja gjë e gjallë në atë shurdhëri varri. Gjatë transmetimeve të lajmeve me orë të tëra ata të dy, ajo dhe mikrofoni, kishin qëndruar pranë njëri-tjetrit; ai kishte ndër nga afër frymëmarrjen e saj dhe, tani që po e shihte me një burrë, dukej sikur lëshonte një përbuzje të ftohtë argjendi me ato rrembat e tij. Aty, pranë mikrofonit, ai e përqafoi përsëri, dhe ajo u struk e u mpaq brenda vetes së saj, sikur të përpiqej të linte lëkurën e saj, buzët, qafën, mollizat, larg, sa më larg, jashtë vetes, sipër, në periferi. Mbi atë jashtësirë të largme ishin puthjet e tij, që, ashtu si dihatja, si perëndimi i syve, kishin diçka të përçudur dhe kallpe. Ashtu si në gjithë jetën e tij, në pozat prej patrioti, të martirit të ardhshëm, të eruditit, ai ishte kallp edhe në dashuri. Historia e flokëve të bardhë por me zemër njëzetvjeçari, uh, ia bëri ajo thellë vetes për të dhjetën herë. Pas dy muajsh, ditën e atentatit, duke parë se si lëvizte fytyra e tij mbi tekstin e shkarravitur të lajmit, ajo thoshte me vete: O zot, është e mundur, vallë, që ky njeri të jetë po ai i asaj nate, kjo fytyrë e zhveshur, e ndarë në dy pjesë nga hunda krejt e përulur përpara këtyre zyrtarëve të lartë, që thoshte vazhdimisht, mekamkisht: Po, zotëri, si sinjore, po shkëlqesë... Më në fund ata e gjetën zgjidhjen, atentatori ishte çifut sigurisht, por, veç kësaj, ishte edhe rus, pra çifut rus, agjent i Kominternit, i maskuar me emrin Vasil Laçi. Të lodhur e të lumtur, ata njoftuan me telefon më lart, fare lart, ndoshta te nënmbreti, ndoshta te sekretari i perandorit variantin e tyre dhe po pritnin të heshtur miratimin e tij. Ai erdhi po me telefon, shumë shpejt dhe pas dhjetë minutash ajo e lexoi tekstin në lajmet e vonuara të mesditës: Njoftim i zyrës perandorake të shtypit. Sot në orën njëmbëdhjetë të paraditës, i frymëzuar nga qëllimi i zi për të errësuar dashurinë që populli shqiptar po i shfaqte bujarisht sovranit të tij august Viktor Emanuelit të Tretë, mbret i Italisë dhe i Shqipërisë dhe Perandor i Etiopisë, agjenti i Kominternit, çifuti rus Izak Mihajlllov, i dërguar posaçërisht me këtë qëllim në Shqipëri dhe i maskuar me

emrin Vasil Laçi, bëri atentat, duke qëlluar dy herë me revolver kundër jetës së Perandorit. Zoti e shpëtoi Perandorin august. U plagos vetëm në krahun e djathtë kryeministri shqiptar, shkëlqesia e tij, zoti Shevqet Vërlaci. Populli... Fjalët për popullin ajo s'i mbante mend. Ato ishin të përgjithshme dhe pa fytyrë, si pamja e një turme nga larg. Lajmi duhej të ishte akoma në arkivë, kufomë e paprishur, e varrosur vertikalisht në një nga raftet e gjata përbri dhjetëra-mijëra lajmeve të tjera të vdekura. Atë ditë ajo e lexoi atë tri herë, kurse spikerët e tjerë, ata të gjuhëve të huaja, e lexuan edhe më shumë. Ndërsa po mbaronte leximin e tretë, sytë e saj, të zmadhuar papritur jashtë mase, iu ngulën mikrofonit. Ishte një nga ato çaste të ralla, kur, midis leximit, ndërsa buzët vazhdonin të shqiptonin automatikisht fjalët, mendja ikte larg, në kushedi ç'drejtime të marra. Ç'ishte ky tiran i vogël i nikeluar, ky metal i tmerrshëm me emrin mikrofon, që i rrinte gjithmonë disa centimetra larg gojës, i ftohtë, ironik, vezullues, përpara të cilit ajo duhej të thoshte gënjeshtër, gënjeshtër... Ç'thua ti për këtë lajm? tha një zë i vogël, i pakontrolluar brenda saj, në kohën që ajo e mbaroi së lexuari lajmin për herë të fundit dhe po zbriste shkallët për të shkuar në pritjen e madhe. Ç'thua ti për këtë lajm, përsëriti po ai zë, por ajo mendoi se ishte tepër e lodhur për ta munduar veten me pyetje të tillë dhe, veç kësaj, ajo ishte, para së gjithash, një grua, dhe për gjëra të tilla le të mendonin të tjerët, të tjerët, të tjerët... Makina e drejtorit e priste përjashta. Në qytet, në udhëkryqe, nëpër qoshe rrugësh dukeshin kudo roje me helmeta, me automatikë në duar. Kur ajo arriti në pallatin e nënmbretit, pritja kishte filluar prej kohësh. Nuk i durohej sa të shikonte perandorin. Thuhej se pas atentatit ai kishte thënë: «Unë kujtoja se shqiptarët ishin shenjues më të mirë. Por harruat që ai nuk ishte shqiptar, madhëri, i ishin përgjigjur. Ah, po, ai ishte çifut, në mos gabohem? Po, madhëri, çifut rus, agjent i Kominternit. Ata e përsëritnin të gjithë këtë frazë si për ta ngulur mirë në kokë. Ndjenja e parë që provoi Miriami kur e pa në pritje perandorin, ishte një ndjenjë keqar-

dhjeje. Ajo kokë, që dukej e madhe, si e një fëmije rakitik, ndoshta për shkak të qafës tepër të hollë dhe të trupit të shkurtër, sytë e zbërdhulur si të një plaku fusharak nuk mund të zgjonin veçse një ndjenjë të tillë. Përbri tij ndodhej vazhdimisht kryeministri kuisling, i zbetë, me krahun të lidhur me fasho, në qendër të vëmendjes. Atje, prapa asaj fashoje të bardhë borë, ishte plaga, ndoshta plumbi, vetë lavdia. Një burrë që vjen në darkën qeveritare me krahun të plagosur nga terroristët, pavarësisht nga shëmtimi i mundshëm, është i zgjedhuri im i zemrës, së paku gjatë kohës së darkës, kishte deklaruar Hamide hanëmja. Të gjithë e shikonin kryeministrin me adhurim, disa ndoshta me zili; një plagë e vogël dhe aq shumë aureolë, miqësi e mbrujtur me gjak etj., etj., në përgjithësi një investim me shumë leverdi, kishte thënë bankjeri Rrokaj. Pritja ishte elektrizuar. Llampadarrët derdhnin që lart llamburitje paqeje, por shandanët në mure rishpërndanin një dyshim që dukej sikur e merrnin nga sytë e njerëzve: mos vallë atentati ishte organizuar nga fashistët për të hequr qafe mbretin? Fill pas krismave të revolverit rojet e mbretit kishin nxjerrë në çast kamat dhe ishin bërë gati të sulleshin kundër kujtdo, goftë edhe kundër dinjitarëve të lartë fashistë. Dukej sikur pikërisht për të mbytur këtë dyshim, në pritje bisedohej për gjëra të gëzueshme. Talleshin me parlamentin e vjetër, me mbretin e ikur Zog. Kur dëgjova se ai kishte ikur, unë nuk u habita aspak, thoshte ambasadori spanjoll. Një mbret me emër shpendi duhet ta ketë në natyrë ikjen. Damat përreth tij qeshnin. E gjithë pritja ishte një buzëqeshje e vazhdueshme që synonte të zhvillohej vende-vende gjer në qeshje. Askush nuk fliste gjëra të tmerrshme, dhe kjo vërtetonte se darkëtarët nuk mendonin veçse tmerre. A është e mundur që edhe ai të ketë rënë në këtë marrëveshje? tha ajo me vete për Adrian Gumën. Dhe e gjeti më në fund midis një kleriku të lartë jezuit dhe ambasadorit portugez. Pra, ju mendoni se gjuhët vdesin më parë se popujt? thoshte ambasadori. Ah, Adrian, mendoj ajo, gjithmonë besnik i vetvetes, gjithmonë diçka duhet të vdesë në bisedat e tij. Unë do të

thosha të kundërtën, vazhdonte portugezi. Janë pikërisht popujt që treten, duke lënë mbi dhé, pas zhdukjes së tyre, gjuhën, ashtu si qeniet prehistorike, që pasi u vdes e u kalbet trupi, u mbetet pas karroca e luspave qindvjeçare. Përkundrazi, thoshte Adriani, mendoj se është karroca me luspa, pra gjuha, që vdes dhe zëvendësohet herë pas here mbi trupin e njëjtë të popullit. Oh, jo, thoshte portugezi, të marrim për shembull latinët, ata janë zhdukur, kurse latinishtja ka mbetur. Pikërisht ky shembull tregon të kundërtën, thoshte Adriani, është i njëjti popull që ka folur më parë latinishten dhe tani flet italishten. Bile do të thosha se kjo vlen edhe për rendet shoqërore. Apo jo, atë i shenjtë? Ju keni hyrë në një rreth vicioz, tha jezuiti, në kohën që drejt tyre, duke tërhequr lehtë njërën këmbë, mbështjellë me zhgunin e Urdhrit të françeskanëve, po vinte... jo, kjo kishte ndodhur në pritjen e Eda Musolin... kur ajo kishte parë të vinte drejt tyre Gjergj Fishta. Ai ishte fytyrërrumbullakët, i shëndoshë, dhe Adriani nuk e donte. Ai vështronte llullën me atë mënyrën e vet, thuase atje, si në një urnë, të ishte hiri i gjuhëve apo i popujve të zhdukur. Pas disa muajsh në funeralin madhështor të Fishtës ata ishin prapë bashkë dhe, tek ecnin në vargun e gjatë të varrimtarëve, ai i kishte thënë dy-tri herë te veshi: Nuk arrij dot të kuptoj, si një shkrimtar nën mesataren si Fishta të shpallet poeti më i madh i kombit. Ajo e kishte vështruar me një lloj qortimi, sikur t'i thoshte se nuk i shkonte të fliste kështu, sidomos atij dhe aq më pak në një ditë të tillë. O, ty të shkon mendja në ato përrallat për zilinë letrare, qeshi ai hidhur. Më beso, Miriam (ai e thërriste shumë rrallë në emër), veç këtij funerali unë atij nuk i kam zili asgjë, asgjë.

Përse, vallë, më kujtohet vetëm ai, tha me vete Miriam. Përse vetëm ai, përsëriti, duke u mbështjellë edhe më fort me peliçe. Në fund të fundit, ai nuk ka qenë i vetmi në jetën time dhe, aq më pak, unë në jetën e tij. Ku jam kështu? gati sa nuk thirri ajo. Për ca çaste vetja iu duk si në një kllapi, midis asaj ndërtese të akullt të mbushur me gërnjë fantazmash, me fragmente të kollurash dhe me një delir gjermani që e përshkonte egërsisht

gjithçka. Ndoshta sepse ai është i vdekur, mendoi pas pak. I vdekur si kjo ndërtesë akull, me antenat të prera, që i varen anash. I vdekur dhe i rëndë, tha ajo me vete. Prej ditësh, qysh se kishte dëgjuar për vetëvrasjen e tij, përpiquej ta ngrinte nga vdekja, ta zvariste atë si hamall, dhe kjo bëhej gjithmonë e më vështirë, sepse ai, si çdo kufomë sa më shumë ftohej, aq më i rëndë bëhej.

Kështu e kishte tërhequr atë natë me vështirësi nga pritja e madhe mbretërore. Dolën bashkë dhe filluan të zbritnin më këmbë nëpër rrugën me blire. Kodrinat e Tiranës, gunga të mëdha plot mister, shtriheshin valë-valë nën një dritë të holluar hëne. Ata ecnin të përfaquar (krahu i tij rrinte i mpirë mi shpatullat e saj), dhe ai tha për Viktor Emanuelin: Ai nuk do ta harrojë kurrë që në këtë qytet e qëlluan. Harroje atë, i tha ajo, ne tani jemi bashkë, e ndien aromën e blirit? Ajo e kuptoi dhe vetë se tha një gjë banale dhe kafshoi buzët nga sikleti, por ai, me sa duket, nuk e kishte dëgjuar. Nuk mundem, tha ai. Larg qyteti shkëndijonte me mijëra dritëza të vogla, disa prej të cilave dukej sikur do të shndërroheshin në zjarre e disa sikur do të shuheshin. Nuk mundem, përsëriti ai. Dhe pas pak shtoi: Tani atje, në një nga ato dritëza, atë po e marrin në pyetje, ndoshta për të dhejtën herë. Ajo deshi të thoshte prapë «harroje», por nuk pati guxim. Qyteti që kishte brenda atentatorin, xixëllinte në këmbët e tyre. Atje midis dritëzave ishte njeriu që kishte qëlluar perandorin. Ata ekzistonin në një kohë me të dhe brenda një hapësire me diametër jo më shumë se dhjetë kilometra. Asaj i erdhi turp nga vetja, por vetëm për një çast. Vera që kishte pirë dhe atmosfera ngazëlluese e pritjes, e kishin molisur krejt. Ai njeri mua më ka ndryshuar sonte përmasat e mia, tha ai, duke treguar me dorë nga qyteti. Ajo filloi të mos e kuptonte dot. Ai hënëzim vjeshte sipër kodrash ishte i padurueshëm. Brenda një nate unë kam degraduar më shumë se gjatë mijëra vjetësh degradimi të krokodilit në zhapi, tha ai. Ajo deshi t'i thoshte: unë të dua edhe kështu siç je, «i degraduar», por nuk guxoi. Dora e tij vazhdonte të rrinte e mpirë mbi supet e saj, e rëndë, e vdekur qysh më parë. Me këtë

dorë ai ka shkruar veprat e tij, mendoi ajo dhe kujtoi përkëdheljet e atyre gishtave në trupin e saj. Nuk e kupton që ai na ka bërë sonte atentat të gjithëve? pothuajse thirri ai. Plumbin e tij unë e ndiej, ja mu këtu, dhe tregoi me dorë brinjën, në anën e majtë, pranë zemrës.

Ndoshta pikërisht atje e ka qëlluar veten, mendoi ajo. Në çastin kur mori vesh vdekjen e tij, midis përfytyrimeve të shkurtra, shumica të çmendura, që iu dyndën me një çrregullim të plotë, ajo kaloi përpara syve pothuajse krejt trupin e tij, duke u përpjekur të merrte vesh se në ç'vend ishte qëlluar. Ishte e sigurt se plaga ishte në njërin nga brinjët. Lajmin ia dha Kristinë Dakli të nesërmen e vdekjes së tij. E kishte lexuar diku në ca mure dhe shpejtoi tek ajo, për t'u lehtësuar pak. Ato ishin rivale të vjetra, por që të dyja bënë sikur nuk dinin gjë për njëra-tjetrën. Kristinë Dakli thoshte se e vriste ndër-gjegjja, oh, sa e vriste ndër-gjegjja. Miriam, oh Miriam, ai e ka vrarë veten dhe unë... unë... jam shkaktarja. Dhe ajo, me sy të rrëmbushur përshkroi takimin e tyre të fundit në hotelin «Kontinental», grindjen e tyre, ndarjen dhe atë fjalën «maskara», e fundit fjalë që ajo i tha tek po përplaste derën dhe që tani i rëndonte si plumb në zemër. Desha të kthehesha, t'i kërkoja ndjesë për atë fjalë dhe për gjithçka, të pajtoheshim. Si nuk e bëra vallë, përse, përse. As vetë s'e di përse. Ai bulevardi «Musolini» kishte një pamje ogurzezë dhe më kapi, tek po ecja, një tmerr i ftohtë. Ah, sikur të kthehesha, ai tani do të ishte gjallë. Ajo qau prapë një copë herë, dhe Miriam e vështronte si e murosur. Në zemër ndiente një shtrëngim të keq, ndërsa tjetra filloi të fliste përsëri midis gulçimave, të thoshte se sa e tmerrshme ishte për të që në vitet e ardhshme, ndoshta... në shekuj do t'i rëndonte ky krim mbi emrin e saj. Ajo tundte kokën me dëshpërim, kurse Miriamit iu duk se në brendësi ajo triumfonte: Në historinë e letërsisë nxënësit nëpër shkolla do të mësonin se ai shkrimtar i madh e vrau veten për Kristinë Daklin, gruan e bukur dhe misterioze që, për fat të keq, nuk ia fali plotësisht zemrën e saj. Ai shtrëngim në zemër Miriamit po i shndërrohej në një therje. A është e mundur që

ai ta ketë dashur vërtet këtë budallaqe, tha me vete. Dhe, duke bërë një sforcim mbinjerëzor për ta bërë zërin sa më të dhemshur, ajo tha: Po ti, Kristinë, mos e mundo veten kështu. Ndoshta ai nuk e ka vrarë veten për... ty. Në sytë e Kristinës vetëtinë dy dritëza të vogla, të bardha. Ishte një egërsi që buroi papritur nga thellësia e kafkës dhe që ajo ia ndaloi vërshimin vetëm disa milimetra pranë retinës së syve. Nuk ma heq dot këtë kurorë... Megjithatë, duke mbledhur veten, ajo i tha Miriamit: Sa e mirë je ti, Miriam. Ti do që të më lehtësosh, po ç'e do, kjo këtu (dhe dy gishta të saj, me atë manikyr të urrej-tshëm në thonj, treguan gjoksin), kjo këtu nuk qetësohet kollaj. Shtrigë, kishte thënë me vete Miriami.

E ka dashur, vallë? mendoi ajo, duke u përpjekur të sillte ndër mend lëvizjen e lehtë, pak si me të kërcyer të trupit të saj të gjatë, mbi takat që ajo i mbante përherë tepër të larta. Miriami nuk e kishte kuptuar asnjëherë se ç'gjë të veçantë gjenin burrat në ecjen e Kristinë Daklit (notim nëpër erë e quanin, shkundje hiresh e të tjera budallallëqe si këto), kurse për të ajo ecje nuk ishte veçse një përhedhje avdalle e një gruaje me këllqe dhe ndjeshmëri të zhvilluar jashtë mase. Në të vërtetë grindja e saj e fundit me Adrian Gumën kishte ndodhur për shkak të Kristinës. Ai ia kishte mohuar që kishte marrëdhënie me të dhe, kur Miriami, e tërbuar nga inati, i kishte thirrur: ti më gënjen, më gënjen, ai i qe përgjigjur me cinizëm: E çë, në qoftë se të gënjej. Ti gënjen tri herë ditën një popull të tërë, a e ke menduar këtë? Ajo kishte qarë gjithë atë mbasdite dhe në mëngjes, me sy të fryrë akoma, kishte shkuar te drejtori për të dhënë dorëheqjen. Ah, i kishte thënë ai, domethënë ajo historia e vaporit që po mbytet dhe e minjve, e tjera e tjera. Drejtori i kishte sytë të kuq nga pija dhe netët pa gjumë dhe përpiquej që të mbërthente me to, si me gozhdë, sytë e saj. Tani që gjithçka po përmbysset, ju po më braktisni, kishte thirrur ai, po me mua s'luhet kollaj. Ai vështronte herë-herë diku në anën e majtë të tryezës dhe ngadalë, për të mos rënë në sy, edhe ajo vështroi atje. U rrëqeth e gjitha. Ishte një buton i vogël, një buton i vogël zileje elek-

trike dhe ajo e kuptoi se tingulli i saj lidhej me helmata të mëdha, me fjalë gjermanisht dhe trena dhe kampe përqëndrimi larg në mjegullat e Evropës Qëndrore. Ahere ajo u përpoq ta merrte me të mirë. Qau, iu lut, i tha fjalë përkëdhelëse duke vënë atë në rolin e martirit që sakrifikohej për të gjithë, kurse ajo, ç'ishte ajo, një grua mendjelehtë dhe pa shumë fat. Zëri i tij, i ngjirur nga pija, ishte i përçarë. Roli i martirit për çështjen e përgjithshme ishte më i preferuari i tij. Së paku, aq sa kam mundur, e kam bërë, tha. Kam shpëtuar ç'kam mundur. Së paku, ky Radiostacion flet akoma shqip. Ah, ia bëri ajo me vete, por atij nuk i tha asgjë nga ato që mendonte për të mos e acaruar. Natyrisht, i tha, të gjithë e dinë se ju keni bërë gjithçka për të shpëtuar atë që mund të shpëtohej. Gjithë këto furtuna, ah, sa e tmerrshme është të qëndrosh në gjithë këto furtuna. Kjo ishte një frazë e thënë prej atij vetë një vit e ca më parë në pritjen e parë të madhe të gjermanëve. Në atë pritje Adrian Guma nuk ishte, dhe ajo kishte qëndruar pothuajse gjithë kohën me drejtorin e saj. Pritja kishte një madhështi të ftohtë gotike. Ishte prapë po ai klan të ftuarish, me po atë nëntekst në sy: Ja ku u mblodhëm prapë si zogjtë e kllaçkës. Mirëmbërmani. Mirmbrëma, zonjë. Dukej sikur kjo gosti e kishte fillimin e saj që dy mijë vjet, që nga pritja e konsullit romak Paulus Emilius, ku mysafirët talleshin me mbretëreshën e mundur Teuta dhe me mbretin e mundur Gent. Dy mijë vjet që ata vinin në të njëjtën gosti, herë me tunika të lashta, herë me mburoja e me toga mesjetare, pastaj me çallma e me fereuxe, me gjeste romake, bizantine, normande, turke, austriake. Dhe gjithmonë talleshin me pararendësit. Tani, në këtë valpurgji gotike talleshin me Viktor Emanuelin, me shkurtësinë e tij, me sēpatat e liktorit (në fillim, kur i pashë, thoshte bnakjeri Rrokaj, m'u duk vetja si në një dyqan kasapësh). Oficerët gjermanë qeshnin në një mënyrë të veçantë, duke tendosur qafat, sikur donin që e qeshura të dilte sa më drejt nga trupat e tyre, si një predhë. Hamide hanëmja ishte atje, me një buzëqeshje të lodhur. Flokët e saj kishin atë mbrëmje një nuancë kashte edhe më të çelët. Të

gjithë e kishin kuptuar që ajo ishte bërë edhe më bionde për shkak të gjermanëve. Flokët e Hamide hanëmes, ja, ç'do, të shpallja unë flamur të vërtet të Shqipërisë, kishte thënë gysmë i pirë bankjeri Rrokaj. Midis të ftuarve ajo kishte parë katër regjentët që lëviznin ngadalë midis sallave si një pamje apokaliptike. (Katër regjentë, kishte thënë një natë Adrian Guma, s'ka gjë më të frikshme se të shikosh ata katër çerekmbretër tek ecnin së bashku, njëri me një sy mbreti, tjetri me një vesh mbreti, i treti me ca gishta, apo qime, apo... ha, ha...) Ajo i ndiqte me sy dhe gati sa nuk zuri gojën me dorë për të mos lëshuar një britmë. Njëri prej tyre, me një zhgun bojë-kafe françeskanësh dhe me litarin në mes, i kalli datën. Kush është ky, pyeti ajo drejtorin. Nuk e njeh? i tha ai. Patër Anton Harapi, prifti i famshëm. Përbri bëhej një bisedë për racën shqiptare. Fyhreri ynë, ndoshta jeni në dijeni, e ka vënë racën shqiptare midis racave të zgjedhura, i thoshte një oficer i ri gjerman me fytyrë krejt të lëmuar një grupi bajraktarësh të Veriut. Njashtu, bre, ia bënin ata, na bahet qejfi, për zotin. I thoni oficerit, i drejtoheshin ata përkthyeses, se ne e çmojmë, veç të tjerash, Hitlerin, se ai është burrë kanuni. Përkthyesja vuajti një copë herë për të përkthyer shprehjen *burrë kanuni* (dukej sikur shpjegimi nuk ngjiste mbi xhamllëkun e lëmuar të fytyrës së gjermanit), gjersa ajo, me sa duket, e perifranoi atë aq shumë, sa që i humbi kuptimin. Midis të ftuarve Miriami pa redaktorin e porsaardhur gjerman të radios. Quhej redaktor, por të gjithë e dinin se ai ishte i plotfuqishëm i gestapos. Kishte po atë rrezëllimë të ftohtë buzëqeshjeje, që i dukej si e montuar mbi fytyrë me anë të kornizave tepër të holla ngjyrë argjendi të syzeve të tij. Ai ishte shfaqur tri javë më parë në Radiostacion dhe gjithë personeli ishte mbledhur në sallën e madhe për t'u njohur me të. Zotërinj, kishte thënë ai, duke drejtuar nga ata atë akullsirë kornizash argjendi. Drejtori rrinte përbri tij, në krah të djathtë, me sy të skuqur nga pagjumësia. Asaj iu kujtua se para disa vjetësh, fill pas ikjes së Zogut dhe ardhjes së itali-anëve, tek e njëjta tryezë, mbi të njëjtën kadife ngjyrë-

vishnje, kishte folur nëndrejtori i porsaemëruar italian. Përbri tij, ashtu si tani, rrinte drejtori. Zotërinj... Dita ishte me shi e brerimë. Shiu godiste xhamet e të gjitha kateve dhe lart në tarracë ulërinte era. Era veriore mbi mbretërinë e përmbysur, kishte thënë Adrian Guma. Ata takoheshin ahëre çdo mbasdite në shtëpinë e tij, në një dhomë që i kishte dritaret nga veriu... i ish-mbretërisë. Në atë dhomë e kishin kaluar pjesën më të madhe të ditës së gjashtë prillit të njëmijëntëqindetridhjetenëntës. Ishte një ditë e gjatë, pa realitet. Një boshllëk i madh varej kudo. Njerëzit, si të marrët, rrotullonin butonat e radiove për të marrë vesh diçka, por prej tyre nuk dëgjohej gjë tjetër, veçse një muzikë e marrë. Gjithçka po e humbte peshën me shpejtësi, pejsazhet po shndërroheshin në dekore të harruara nga një shfaqje e vjetër, bile dhe retë lart në qiell dukej sikur do t'i palosnin e do t'i futnin nëpër valixhe. Thuhej se mbreti po ikte. Një natë më parë, kur u fol për ultimatumin e Musolinit, ai deklaroi se do të mbathte opingat e do të dilte në male. Miriami kishte pritur t'i lexonte lajmet e mesditës dhe, meqenëse lajmet vononin (dukej sikur lajme nuk do të kishte më), ajo kishte ikur nga Radiostacioni pa lajmëruar njeri. Në rrugë kishte copëra demonstratash. Përpara kangjellave të pallatit mbretëror grumbuj njerëzish të rritnin «armë». Te pallati i princeshave grilat ishin të mbyllura. Mbreti ka ikur, i tha dikush që kalonte përbri. Ajo nuk e ktheu kokën. Dita ishte si një qenie e ftohtë, pa gjak, megjithatë ajo ndjeu frikë dhe shpejtoi hapat. E? i tha ai, porsa ajo hyri. Ç'lajme ka? Ajo ngriti supet. Thuhet se mbreti ka ikur. Atij nuk i bëri ndonjë përshtypje. Vështronte pjerrtazi herë llullën, herë atë që po zhvishej dhe, kur ajo e pyeti «ç'mendohesh», u përgjigj: Po mendoj se ku e kam vendin unë në një ditë të tillë. Ku e ke vendin ti? tha ajo, duke buzëqeshur që sipër mollzave. Ja këtu e ke vendin, dhe vuri dorën mbi gjoksin e saj të zhveshur e u shtri pranë tij. Më vonë ai i kishte thënë se në ditë të pasigurta kthesash të historisë si kjo, atij i pëlqente t'i kalonte pranë ndonjë gruaje dhe ndoshta kjo ishte një gjë e neveritshme, por ja që ai

kështu ishte mburjtur. Nga dritarja hynte ndriçimi i vakët, i fundit i një dite-kufomë. Që nga pozicioni i shtrirë në krevat dukeshin mansandrat e shtëpive dhe pullazet mbi bulevardin «Musolini», një copë qiell, në mesin e të cilit dukej sikur porsa kishte ndodhur një katastrofë, ca zogj. Ai ndezi llullën, vështroi një copë herë andej dhe tha: Ja, më në fund ky vend s'është më mbretëri. Ajo ndiqte me sy fluturimin e zogjve mbi pullaze dhe, e lodhur, pyeti: Po ç'është ahëre? Ç'është? përsëriti ai, i befasuar nga pyetja. Hm, thjesht Shqipëri, ja ç'është. Një copë herë vështruan të dy atë pamje, pastaj ai tha: Tokë, shumica djerrinë dhe ndonjë shqiponjë e rrallë që vërtitet sipër, si etiketë, sa për t'i dhënë emrin këtij vendi. Ajo deshi t'i thoshte se kjo, sidoqoftë, ishte pak cinike, por nuk donte të shkaktonte grindje. Sa herë që në darkat qeveritare të mëvonshme ishte zënë në gojë prejardhja e emrit «Shqipëri» (dukej sikur gjithë ardhësit e huaj e ndienin për detyrë të shtjellonin këtë motiv qysh në pritjen e tyre të parë), asaj i kujtoheshin fjalët e tij. Ishte e natyrshme që gjermanët, ashtu si edhe të tjerët, të interesoheshin për atë temë, Albanien? Ach so! ia bënin ata duke tendosur qafat e bardha, dhe ajo për të njëzetën herë kishte pyetur veten: Përse ai nuk kishte ardhur? Zhguni bojëkafë, i lidhur me litarin karakteristik, i Pater Anton Harapit, i dukej sikur e ndiqte nga salla në sallë dhe asaj nuk i durohej sa të vinte e nesërmja, që ta pyeste, qoftë edhe në telefon: Përse nuk erdhe mbrëmë në pritje? Nuk ishte e mundur që të mos e kishin ftuar. Të gjithë ishin në tryezat, vetëm ai mungonte. Të nesërmen dita ishte e zymtë dhe e lagur. Strehët kullonin ujë. Në xhamet e sallonit të katit të katërt, ku asaj i pëlqente herë pas here të çlodhej, e ulur vetëm në kolltukët masivë, kishte kalvare të pafund ujërash, tutje nxinin retë dhe ndonjë vetëtimë e ngathët mezi zvaritej midis tyre. Ç'mërzi, tha ajo dy-tri herë me vete. Tekstet e lajmeve atë ditë ishin ogurzeza. Bëhej fjalë për një fushë të pafund, për transhe dhe hendeqe dhe për një grup armatash që herë përparonin, herë prapseshin ngadalë tutjetëhu. E gjithë kjo ndodhte mbi baltë dhe nën shi. Pastaj

një deklaratë e trubullt e Hitlerit për fazat e ardhshme të luftës. Në mbrëmje ajo kishte takim me Adrianin. Dy-tri herë bëri gabime të lehta gjatë leximit, duke i shkruar mendja se ai e dëgjonte. E dinte se, sa më të tmerrshme të ishin lajmet, aq më shumë ai e dëshëronte. Kur doli në rrugë, qiejt kullonin. Bulevardi «Musolini» ishte i shkretë. Përse nuk ishte mbrëmë në pritje?, e bëri ajo, më në fund, pyetjen e dëshiruar. Ai vështronte llullën dhe dukej që e kishte vështirë të përgjigjej. Të dëgjoja kur lexove, i tha ai, dukeshe e lodhur. E mora me mend që më dëgjoje, tha ajo. Buzët i kishte të ftohta, gishtat nervozë si asnjëherë. Ti më pyet përse nuk erdha në pritje, tha ai. Zëri i tij ishte i humbur, një zë që kurrsesi s'mund të thoshte diçka të qartë. Dhe vërtet shpjegimi që dha ai ishte i trubullt, ca paranteza të gjata, ca hyrje që nuk të çonin asgjëkund, historia e zakonshme se diçka duhet bërë, se më mirë vonë se kurrë, se, sidoqoftë, para së gjithash, ai, si shkrimtar... si shkrimtar... si shkrimtar... oh, e gjithë kjo ishte e mërziqshme, e dëgjuar sa e sa herë nëpër sallonet mondane, fati i vendit, i popullit, të lëmë mënjanë grindjet e partive, interesat e kombit mbi gjithçka, në këtë skëterrë... në këtë skëterrë... Ajo shikonte profilin e tij të pambrojtur dhe befasi ndjeu keqardhje për të. Ishte një nga ato keqardhjet e padurueshme kur të duket sikur ke nevojë të ulërish për t'u çliruar prej saj. Ky njeri është i mbaruar, tha ajo. Krejtësisht.

Ai qysh ahëre ishte i vdekur, mendoi ajo, me të vetmin ndryshim se nuk e kishte akoma plagën në brinjë. Por kjo nuk ishte veçse një çështje forme. Kryesorja ishte vendosur prej kohësh. Asnjë Kristinë Dakle, asnjë Hamide hanëm, asnjë unë, asgjë tjetër s'mund të kishte lidhje me mbarimin e tij. Ishte diçka më e pandryshme, diçka që kishte lidhje me terrin e kësaj nate, me këtë ndërtesë pa ngrohje, të mbushur me këto gjermëre pa mbarim, me këtë kollë të vjetër dhe me këtë kllapi gjermanisht që përshkonte gjithçka si një elektrodigramë.

I vdekur, tha ajo me vete për të katërtën herë. Radiostacioni gjithashtu ishte i vdekur. E vdekur muzika e bo-

tës, në disqe të vendosura vertikalisht. Të vdekura lajmet. Në skeda të veçanta kronikat mondane, informacionet e parlamentit, komentet politike, mësimi i dancit, gjithçka kishte rënë në gjumin e fundit. Dhe e gjithë kjo ndërtesë nuk ishte veçse një morg i madh. Nesër, pasnesër, ata do t'i hidhnin nga dritaret disqet, arkivat, shiritat e inçizuar dhe, në vend të tyre, do të vinin zhurma të tjera, lajme, muzikë dhe fjalë të reja.

Miriami u drodh. Si do të ishin vallë këto zhurma? Ajo sepse i përfytyronte trubull si ca gjëmime të ftohta nën një horizont gjysmë mavi, gjysmë të përgjakur. Unë jam një njeri i mbaruar, tha ajo me vete dhe tërhoqi cepat e shallit. Si ai. Nga xhamet e thyera era e ftohtë përshkonte korridorët me një hungrimë të përvaishme. Ajo mendoi se s'kishte gjë më të pamëshirshme se një erë dimri që fryn përmes xhamesh të thyera. Dukej sikur tërë ato presa xhami, të mbetura si xixa në kornizat e kanateve, era i merrte me vete dhe të therte, të therte gjer në koskë.

Po gdhinte. Ajo donte të shkonte në banjë dhe lëvizi në fillim një rënë këmbë që i ishte mpirë, pastaj tjetrën. Doli në korridorin e gjatë dhe eci ngadalë drejt fundit të tij, duke qëndruar herë pas here në vend, në mënyrë që t'i thërritnin «ndal», në qoftë se kishin për t'i thirrur. Në kthesën e korridorit, përpara xhamllëkut të madh që për çudi kishte mbetur i paprekur dhe që po zbardhte tani frikshëm midis errësirës, si një copë tokë ku dikush po bën prova për mbjelljen e ndriçimit të ditës, ajo dalloi në këmbë dy silueta të gjata. Ato bisedonin me zë të ulët. Kur u afrua dhe pak, ajo dalloi tytën e armës mbi supin e njërit dhe e kuptoi që ishin roje partizane. Nga të dyja anët e korridorit era kuiste si një genie me turi përtokë dhe ajo nuk i dëgjonte as fjalët e tyre dhe as hapat e saj. Vetëm kur kaloi përbri, veshi i kapi zërin e njërit (që për çudi iu duk si zë i njohur) që po i thoshte shokut: «Nuk e besoj që do të rrinin kaq të heshtur. Tamam si kuaj të vjedhur».

Javeri qeshi mbyturazi.

— Si the? Si the? — ia bëri ai. — Po rrinë si kuaj të vjedhur?

— Po, — tha Sherifi, — kështu thonë në anët tona kur njerëzit rrinë sus dhe në terr.

Pas patrullimit të fundit ata kishin fjetur dy-tri orë dhe ndaj të gdhirë po bënin roje në katin e katërt.

Rojet nuk mjaftonin dhe ata kishin lënë mitralozin e rëndë dhe antitankun lart në tarracë, për të plotësuar numrin e tyre.

— Ç'ishte kjo damë që kaloi? — pyeti Javeri.

— M'u duk si spikerja kryesore, — tha Sherifi, — njëfarë Merjeme apo Miriana, s'ia mbaj mend mirë emrin.

— Ti e solle?

Sherifi bëri «po» me kokë.

— Lidhe ndonjë ti? — pyeti ai pas pak.

— Ohu, — tha Javeri, — nja katër a pesë.

— Pizevengët, — ia bëri Sherifi. — Ke duhan?

Ata filluan të dridhnin cigare dhe Javeri herë pas here tundte kokën, sikur përkundte një të qeshur mu përpara turinjve.

— Kuaj të vjedhur, — murmuriti ai, — s'kam dëgjuar ndonjëherë shprehje më të saktë.

Sherifi tërë qejf po lagte me buzë fletën e cigares. Kur Javeri bëhej i mirë, Sherifit i dukej sikur do t'i çahet zemra nga dashuria për të. Mirëpo Javeri ishte tip allosoj. Dukej sikur, porsa e pikaste këtë dashuri, shpejtonte t'i fuste një shqelm, sikur ajo ta besdiste. Mbase kështu janë këta njerëzit e qytetit, thoshte me vete herë pas here Sherifi. Mërziten shpejt edhe nga e mira, edhe nga e keqja.

— Shyqyr që pushoi ai gjermani, — tha Javeri.

Dera e banjës në fund të korridorit kërciti dhe gruaja që ishte futur pak më parë atje, doli. Ata panë mollzat e saj të gjera të ravijëzoheshin në gjysmerrësirë, pastaj shpina e saj, me jakën e peliçes të ngritur, u zhduk në fund të korridorit.

— Ja, kjo femër kushedi ç'ka folur kundër nesh, —

tha Javeri. — Me siguri është ajo që donte të vriste Mete. Aliu kur i ra me revolver radios.

— Jo, — tha Sherifi, — ajo është tjetër.

— Ashtu?

— Edhe atë unë e solla. Thonë se është nga ato të...

— Brrr... sa ftohtë, — tha Javeri.

Era e akullt rënkonte aty-këtu nëpër korridore. Një derë e hapur përgjysmë përplasej herë pas here diku nga fundi.

— Vdiqa për gjumë, — tha Javeri duke gogësitur.

— Dremit pak, — tha Sherifi. — Ja, mbështetu te muri dhe dremit.

Javeri u ul në bisht me pushkën midis gjunjëve dhe mbështeti kokën te tyta e saj.

— Kuajt e vjedhur rrinë të qetë, — tha si nëpër ëndërr.

Sherifi, pa ditur pse, psherëtiu.

Po gdhinte. Kishte diçka kërcënuese në ndriçimin e dobët, ngjyrë balte argjilozë të ditës. Në këmbët e tij Sherifi ndjeu prapë një fëshfërimë tinzare. Ai nguli sytë në dysheme dhe në gjysmëterr dalloi ca fletë të bardha që era i zvarriste ngadalë sa andej këndeje. Ç'të jenë këto? tha ai me vete. U përkul dhe, duke mbajtur me njëren dorë pushkën, me tjetrën ngriti njëren prej tyre. Ishte një fletë e daktilografuar pastër. Ai e afroi te xhamllëku dhe lexoi ngadalë: «Romë. 19 tetor. Sot Benito Musolini, prijësi i madh i popullit italian, priti delegacionin parlamentar shqiptar që ka ardhur në Romë...»

Lajm i vjetër, tha ai me vete dhe e lëshoi fletën. Ajo u lëkund si në një djep të padukshëm dhe, kur iu afrua dyshemesë, rrëshqiti anash. Ai ngriti një fletë tjetër dhe lajmi ishte akoma më i vjetër, i kohës së mbretërisë. Ahere, i habitur, ai vuri re se korridori ishte plot me fletë të tilla. Tani që po zbardhte dita, ato dalloheshin kudo mbi pllakat e ftohta, nën ciflat e xhameve të thyera. Gjatë natës dikush, duke kërkuar, me sa duket, diçka, kishte hapur ndonjë dollap të arkivës dhe fletët e rrëmbyera nga era kishin fluturuar nëpër korridor. Disa prej

tyre, të rënduara me njolla balte nga të shkelurit me këmbë, sipër tyre, nuk lëviznin, por shumica fëshfërinin herë-herë duke rrëshqitur si të verbëta sa djabatas majtas, sa herë që era përshkonte korridorin e gjatë.

Gjuha e nëpërkës, mendoi Sherifi. Ja, kjo ishte gjuha e nëpërkës, që kishte thënë komisar i vrarë dhe e kishte përsëritur komandanti i ri. Kuiste përvareshëm nën çizmet e tij të rënda, plot baltë. Gjuha e prerë e shtetit të vjetër.

Sherifit i vinte gjumë. Lart në tarracë ishte mitralozi i tij i rëndë, i lagur nga nata. Aty punonin tani teknikët për rregullimin e antenave. Do të çmontonin shpirtin e shtrigës dhe do të vinin në vend të saj një shpirt të ri.

Korridori i gjatë, plot erë, cifla qelqesh dhe kufoma lajmesh, rënkonte vajtueshëm. Sherifit i dukej sikur po e humbte peshën. Këngët e tij kishin ngecur diku poshtë, midis një mali xhamesh dhe lajmesh të thyera, që rrezëllinin dobët atje larg, larg dhe midis tyre ishin xhadera dhe fshatra të mardhura nga dimri, dhe një daulle dasme, dhe Naim Frashëri me poemat e tij, dhe ranishtja e detit, e lagur frikshëm, sipër së cilës dukeshin gjurmë kalorësish të vjetër, ndoshta të Skënderbeut, dhe prapë fshatra memecë me nganjë hënë sipër, që shtriheshin larg, gjer pranë qyteteve plot demonstrata në nëntorin e vitit 1941, dhe zëri bubullues i Enver Hoxhës, dhe prapë dheu i mardhur me erë dimri që ia bënte vu, vu, vu, sikur të thoshte vuv, o vuv, dhe ca hekura të gjatë, që thoshin se ishin puse vajguri, por që, me siguri, ishin gjilpëra të thella të ngulura tokës për t'i nxjerrë zërin, dhe ai pusi në fshat që e gërmonte në djerrinë usta Vllasi, dhe njerëzit të mbledhur përreth me llulla në gojë dhe dyshime: do të delte vallë ujë? Do t'i vinte vallë zëri tokës? S'ka ujë këtu, jo, thoshin pleqtë dhe tundnin kokat kaq shumë, sa dukej se do t'u përplaseshin si këmborë. Dum — dum-dum, koka pleqsh në mbrëmje. S'ngjitet ujët këtu. Duhet thellë. Një mijë metra thellë. Zëri s'vjen. S'ka zë. Një mijë vjet thellë. Dy mijë vjet. Dhe, më në fund, dikush thirri: Ujë, ujë, ujët po del. Ka zë! Ka zë!

Zëri po vinte nga thellësitë, i frikshëm, i ngjirur, sikur e thërriste Sherif... Sher...if... Sh...er...if...,

Sherifi u drodh dhe shkundi supet. Kishte dremitur në këmbë.

Në dritën e mëngjesit ai pa Javerin që po flinte me kokën të mbështetur te tyta e pushkës. Poshtë gjunjëve të tij letrat e vjetra të lajmeve të dikurshme cijatnin pikëllueshëm.

KAPITULLI I SHTATË

Në një kënd të tarracës Teuta po thante në diell flokët e porsalarë. Ishte një diell i kursyer, që binte copëra-copëra si një xham i thyer, mbi qytet. Pas qepallave ajo ndiente ndriçimin e tij, që, duke kapërcyer përmes lëkurës, si përmes një filtri, humbte rrezet dhe bardhësinë dhe kthehej në një det të kuq gjaku. Ishte një det i ngrirë, pa valë, me një përgjumje të madhe që shtjellej rrathë-rrathë brenda tij si qindra vorbulla zjarri.

— Teuta, — dëgjoi ajo një zë, që dukej sikur vinte nga bregu i një bote tjetër.

Hapi sytë përgjysmë. Valët e detit të kuq u tërhoqën me shpejtësi, duke lënë pas vetes relievin e zbetë të një bote me ngjyra të përkora, por reale.

— Çfarë? — ia bëri ajo me zë të dobët.

— Teuta, — thirri për herë të dytë zëri i Javerit. — Ne do të dalim në qytet, a do të vish?

— Më pritni pak, — tha ajo, — sa të më thahen flokët.

Në tarracë rrinin në këmbë Javeri dhe Sherifi. Më tutje Mete Aliu, ulur te parapeti me automatik në krahë, po vështronte teknikët që punonin tek antenat. Aty pranë mitralozi i rëndë i Sherifit dukej sikur flinte nën mushamanë e lagur nga shiu i natës.

— E, — ia bëri Mete Aliu, — sa do të presim akoma?

Ai shikonte Teutën që po krihte flokët me një krëhër që dreqi e di se ku e kishte gjetur, dhe tundte kokën

sikur të shihte diçka të pakuptueshme. Më tutje një partizan me fytyrën tërë prenka po rrezitej në diell.

— Ç'ke që murmurit? — i tha Javeri. — Ajo është vajzë dhe duhet të jetë e bukur.

— Ajo është partizane dhe jo llasticë, — tha i vrenjtur Mete Aliu.

— Ajo është vajzë partizane, — tha Javeri.

— Ajo është para së gjithash partizane, — hungroi Mete Aliu.

Javeri qeshi, duke çmpirë krahët. Larg mbi pullazet dhe kupolat e qytetit ngriheshin ngadalë shtëllunga mjegullash, që nën rrezet e pakta të diellit herë kaltëronin, herë argjendoheshin.

— Shiko, sa bukur! — tha Javeri. — Kurse ti...

— Çfarë? — ia bëri Mete Aliu.

— Asgjë, — tha Javeri.

Teuta vazhdonte të krihte flokët. Me njërën dorë ajo i mbante, kurse me tjetrën kalonte krehrin mbi to, butësisht, me një lëvizje të panjohur gjer ahëre për ta, të huaj dhe gjithsesi të largët. Nga bishtat e syve të saj lëshohej pjerrtazi mbi majat e flokëve të gjatë një dritë indiferente, gati enigmatike, ndërsa dora vazhdonte të merrej vesh me dallgëzimin e flokëve, ta zbuste e ta shtronte atë.

— Teuta.

Këtë herë ishte Sherifi që thërriste. Zëri i tij ishte pak nervoz dhe ai e mbante kokën të kthyer andej me një shprehje mundimi dhe frike, shpërndarë mbi mollzat e tij.

Teuta ktheu kokën. Ajo maskë magjie u tret mbi fytyrën e saj si e përpirë nga porët, dhe ajo qeshi me atë të qeshurën e saj tingullore, plot reflekse.

— Ja, erdha, — tha dhe u ngrit.

Kishin një orë që ata të katër shëtitnin. Rrugët e Tiranës ishin plot me njerëz. Ishin hequr prej tyre kufomat, që dukej sikur kishin qenë pengesa e fundit, e

cila kishte kufizuar vërshimin e të gjallëve në to, dhe tani gjithçka ishte maramendëse dhe e zhurmshme. Ndanë drurëve të zhveshur ose të shkallmuar nga predhat, përbri grilave të hekurta të vitrinave, të bëra vrima-vrima, kalonin grumbuj partizanësh gazmorë me uniforma dhe çizme të reja, gjithfarë turmash laramane, midis të cilave herë pas here shfaqeshin çeta guerrilierësh me flamurë dhe me këngë. Disa prej tyre dukej sikur vërtiteshin kot nëpër qytet dhe, kur ata takuan për të tretën herë një çetë të tillë, Mete Aliu i pyeti tërë inat:

— Po ju ku veni?

Kuptohej menjëherë që vërtiteshin kot, sepse tre të parët, që kryesonin kolonën dhe që u drejtoi pyetjen Mete Aliu, u trubulluan. Ata ngadalësuan hapin, kthyen kokën nga njëri-tjetri dhe ahëre, ai që ishte në mes, një djalë i shkurtër, i shëndoshë, që mbante flamurin, thirri, flakë i kuq në fyturë.

— Ku të na thërresë Rev-Revolucionin.

Atij i mbahej pak goja dhe ca nga kjo, ca nga zemërimi iu frynë damarët e tëmthave dhe buzët iu shkumbëzuan anëve.

— Ngadalë, ngadalë, — tha Mete Aliu, — se nuk të kemi ndonjë borxh.

— J-jo, po ta di-dish, — tha djaloshi dhe ktheu kokën përpara, duke vazhduar këngën.

Par-aroja, pararoja

Ju, borgjezët e fëlliqur, ja, ku vjen, ja, ku po vjen...

Teuta qeshi me zë.

Në sheshin «Skënderbej» njerëzit buisnin nga të pesë rrugët që dilnin në qendër. Njerëzit ndiqnin me sy nxjerrjen e trupave të djegur të gjermanëve prej fortinove, vështronin me kureshtje zinxhirët e tankeve që dikush i kishte çmontuar dhe tërhequr mënjanë, kushedi pse, gjatë natës dhe mbeturinat e barrikadave në të dy udhëkryqet veriore. Majë një shtylle të lartë ca njerëz po montonin, siç duket, një altoparlant.

— Teknikët e radios, — tha Teuta, — ja ai hundëmadhi majë shtyllës.

Ajo ia plasi gazit. Ata ngritën kokat dhe panë vërtet një nga teknikët, që kishte punuar gjithë ditën e djeshme në tarracën e Radiostacionit.

Gjysmëtanku ishte akoma atje, i anuar në një krah dhe përreth tij vërtitej një turmë kureshtarësh. Sherifit iu duk se kishte kaluar një shekull qëkurse ai ishte gjallë dhe vllte zhurmë e vdekje. Atje në fshat... dy muaj pas vdekjes së Tosun agait, qe hapur fjala se ai ishte ngritur lugat. Gjithë fshati kishte rënë në të zeza. Ia kishin djegur varrin me vajgur, kishin thirrur tre hoxhë për t'i bërë duva që të kthehej prapë atje, por ai s'kthehej që s'kthehej. Mynxyra më e madhe ishte kur u hap fjala se lugati bënte dashuri me një nuse të re që e kishte burrin në kurbet. Nusja tretej e ligej çdo ditë. Sytë i qenë zverdhur dhe barku i dhembte për kiamet. Upupu, thoshin plakat, sevda lugati kjo, të zverdh e të tret si qiri. Dhe, sikur të mos mjaftonte sevdaja e lugatit, na edhe barra nga lugati. Disa donin të thoshin se nusja s'ishte me barrë, se kishte një tumor, por s'i besonte kush. E hoqën nusen nga fshati, e shpunë në teqenë e Beunit, në tyrben e Kumakut dhe, më në fund, në shpellën Hajal (ku, siç e tregonte edhe emri, çdo njeri, kur flinte, shikonte ëndrra të mira), mirëpo lugati s'i ndahej që s'i ndahej, gjersa ajo vdiq. Ahere gjithë nuset e fshatit i zuri tmerri: kujt do t'i qepej lugati? Por në atë kohë plasi lufta dhe Tosun agai, i trembur, siç duket, nga zhurmat e saj, u platit nën dhe, duke pritur një kohë më të qetë për të dalë.

Sherifi përkulte kokën për të kuptuar se si kishin pasur mundësi ta sharrnin tankun. Atje në fshat... Tosun agai ishte kthyer në ulok pas një sëmundjeje të gjatë dhe mjekët e kishin shkurtuar pak nga pak gjysmën e tharë të trupit të tij për të shpëtuar gjysmën tjetër. Kurse ky tank... .

— Ejj, ku po veni ju, — dëgjuan ata një zë të njohur. Ishte Stefan Papa, i skuadrës së tretë. Dukej që kishte ecur me shpejtësi, sepse ishte skuqur në fytyrë dhe

ishite ndoshta i vetmi njeri në sheshin «Skënderbej», që kishte djersë në ballë, në këtë ditë të ftohtë.

— Çfarë ka ndodhur? — pyeti Javeri.

— Çfarë ka ndodhur? — përsëriti ai, pa vështruar askënd. Dukej i shpërqëndruar dhe fryma i merrej akoma. — Ku janë zyrat, — pyeti, — dini gjë ku janë zyrat?

— Ç'zyra? — ia bëri Mete Aliu. — Ç'na duhen zyrat? Ne kemi marrë liralidaje. Eja të bredhim.

Stefan Papa vështrroi dy-tri herë anash, fshiu ballin me mëngën e kapotës dhe tha shpejt e shpejt.

— Po ndahen postet, s'keni marrë gjë vesh ju?

— Ç'poste? — ia bëri Sherifi.

Stefani kafshoi lehtë buzën e poshtme.

— Ju s'dini gjë, — tha ai hutueshëm, — kot që ju pyes.

— Shoku partizan, më falni, — tha një njeri që kishte ndalur përbri tyre, — dëgjova se po flitnit për zyrat, në mos gaboj. Ka një orë e ca që edhe unë po kërkoj zyrat.

Sherifi e vështrroi me sy dyshimtarë. Njeriu ishte flokëverdhtë, me pantallona me kuadrate dhe me xhakëtë të ngushtë në supet. Gjithçka tek ai njeri ishte e rrëgjuar dhe finoqe, me përjashtim të mollës së Adamit, që e kishte tepër të madhe dhe që i jepte qafës së tij një farë peshe.

— Kam një orë e ca që i kërkoj, — përsëriti i panjohuri. — S'merret vesh se ç'po ndodh. Zyrat i bëjnë korridore dhe korridoret i kthejnë në zyra. Po kjo është e shpjegueshme, — shtoi ai, — është urrejtja për botën e vjetër, që i shtyn të lëvizin çdo gjë.

— Po ti me ç'qëllim i thua këto? — iu kthye befas Mete Aliu. — Ç'je ti?

Tjetri i buzëqeshi Mete Aliut fare pranë fytyrës, saqë ky e tërhoqi kokën pas me përçmim.

— Unë jam një njeri objektiv, — i tha i panjohuri. — Jam kronisti i një gazete.

— Ndonjë nga ato fletushkat borgjeze? — tha Javeri me gjakftohtësi.

Tjetri rrudhi ballin me një farë hareje.

— Ti qenke vetë botë e vjetër, — tha Mete Aliu.

— Pikërisht, — u përgjigj kronisti. — Jam ashtu, siç e thatë ju, botë e vjetër.

— Mirë që e pranon vetë, — tha Mete Aliu.

— Megjithatë s'kam qenë kolaboracionist, — tha tjetri. — Gazeta jonë s'u ka shërbyer gjermanëve.

— Hm, — ia bëri Javeri.

— Në shtabin tuaj këtë gjë e dinë me siguri, — vazhdoi kronisti. — Ndryshe ne nuk do të guxonim të kërkonim sot leje për të nxjerrë prapë gazetën tonë.

Mete Aliu tundi kokën me mosbesim.

— Unë kam një orë që kërkoj ta gjej për t'i marrë një intervistë komandantit partizan që komandoi luftën për çlirimin e kryeqytetit. Thonë se është i rreptë, por besoj se do të më pranojë. Ja, pyetjet i kam këtu, — vazhdoi të fliste ai me vrull, duke nxjerrë nga xhepi një defter bojëqielli. — Pyetja e parë: «Në kufijtë e këtij qyteti janë shfaqur gjatë shekujve pashallarë, baronë, imamë rebelë, gjeneralë. Të gjithë ata e kanë pushtuar ose e kanë çliruar atë nga të tjerë pashallarë, baronë, imamë rebelë apo gjeneralë. Ju s'jeni as pasha, as baron, as imam rebel, as gjeneral...

— Ti kujton se do të durojë ai që ti të përrallisësh një orë për imamët e dhespotët e dreqin me të birin, — tha Mete Aliu, që kishte filluar ta zbaviste kronisti.

— Pritni, pritni, — e ndërpreu gazetari duke shfletuar defterin me nervozizëm. — Pyetja ime është kjo: Pra, ju s'jeni as pasha e tjera pra... ja, e gjeta: ç'ndiet ju atë mëngjes, pa gdhirë mirë, kur filluat sulmin mbi kryeqytetin e parë të Evropës, që po çlirohej prej mur-tajës naziste, nga partizanët e vet?

— Këtë s'e paske keq, — tha Mete Aliu nëpër dhëmbë.

Kronistit iu çapëlye fytyra nga një buzëqeshje që dukej sikur ishte më e madhe se përmasat e asaj fytyre të imtë.

— Dëgjo më tutje, — tha ai. — Pyetja e dytë: Ju, zoti komandant, keni luftuar në Spanjë. Ç'mendoni ju për ndryshimin e luftës midis, midis, pritni, — tha kronisti, — më falni, u ngatërrova pak. Nejsë, vazhdojmë

më tutje. Pyetja e tretë: Flitet se shkrimtari i njohur Adrian Guma, përpara se të vriste veten, pati me ju një bashkëbisedim dramatik. A mund të na thoni me dy fjalë shkakun, sipas jush, të fundit tragjik të Adrian Gumës?

— Hm, — ia bëri Mete Aliu, që iu duk se tani ishte i detyruar të jepte një farë mendimi për të gjitha ato që thoshte kronisti.

— Dhe pyetja e fundit, — vazhdoi reporteri, — a mendoni se në Tiranën që ju e çliruat do t'ju ngrenë në të ardhmen një monument?

— Këtu e prishe, — tha Mete Aliu. — Po ia bëre këtë pyetje, të siguroj unë që do të të nxjerrë përjashta me shqelma.

Teuta që ia kishte ngulur sytë prej kohësh kronistit, ia shkrepiti të qeshurit, ngaqë e përfytyroi, siç duket, se si do të nxirrej ai përjashta me shqelma nga zyra e komandantit.

Edhe Javeri me Sherifin qeshën. Vetëm Stefan Papa dukej sikur e kishte vëmendjen diku, sipër kokave të tyre. Herë-herë ai shikonte me mllef reporterin që u kishte tërhequr atyre vëmendjen dhe, në rastin e parë që gjeti një boshllëk midis bisedës së tij, tha sikur të fliste në gjumë.

— Çoçol Zverku u bë drejtor i postë-telegrafave. Ai s'ka postuar kurrë një letër në jetën e tij, pa le pastaj telegramin apo telefonin, që s'i ka parë as në ëndërr.

Mete Aliu e vështronte sikur Stefani të fliste një gjuhë të pakuptueshme. Nga qëndrimi në vend e skukurura po i ikte, duke ia lënë vendin një të bardhe të pnatyrshme, që bashkë me djersën që po i ftohej, e bënte fytyrën e tij të largët. Befas ai u kthye e iku me hapa të çartallosur.

— Prit, — i thirri kronisti, — po vij me ty, — dhe i ra pas.

Stefani nuk e ktheu kokën, por qafa e tij dukej sikur thoshte: «Ç'mu qepe?» Megjithatë kronisti e ndoqi pas.

Përballë tyre po vinte një njëshkolonë e zhurmshme me kazma në krahë. Ata këndonin:

*Në pallatet madhështore
Dridhet korbi gjakatar.*

— Ku veni? — u thirrën ca zëra nga trotuari.

— Të kërkojmë florinj të e pasanikëve kolaboracionistë, — u përgjigj njëri nga njëshkolona, duke tundur një fletë të zhubrosur, ku ishin shënuar, me sa duket, adresat e të pasurve.

— Fiu, fiu, — fishkëlleu dikush nga trotuari. — Shikoni kërkuessit e florinjve, shikoni Çarli Çaplinët.

— Do të vijë radha e shtëpisë sate, o këlysh bushtre, — thirrën nga njëshkolona.

— Në shtëpinë time ka një m..., — u përgjigj tjetri.

Një copë herë njëshkolonasit dhe ngacmuesit nga trotuari u përshandë gëzueshëm.

Një xhops me oficerë ndaloi mu në mes të sheshit. Një kokë me beretë të zezë u zgjat përjashta dhe pyeti diçka në një gjuhë të huaj.

— Oficerë anglezë, — tha Javeri.

Xhopsi vazhdoi rrugën, duke i rënë borisë çdo katër-pesë sekonda.

— Shkojmë të shikojmë si gjenden florinj të, — tha Sherifi.

Ata u nisën pas njëshkolonës. Gjatë rrugës njëshkolonës i bëheshin të njëjtat pyetje nga kureshtarët.

— Ej, Mete Aliu, — u dëgjua një zë i ngjirur.

Mete Aliu ktheu kokën me vrull. Nga trotuari tjetër dikush po ia bënte me dorë. Ishte një fytyrë tepër e njohur, por që diçka e largonte nga kujtesa e tij. Njeriu mbante për dore një djalë të vogël shtatë ose tetë vjeç.

— Xhemal? — tha Mete Aliu, ndërsa tjetri po afrohej — Xhemal Struga, ç'paske pësuar kështu?

Sytë e tjetrit kaluan rrëshqitazi mbi mëngën bosh të kapotës së Mete Aliut, pastaj dora e tij preku flokët e vet të përzhitur.

— U përzhita dje, — tha partizani. — Bashkë me dy shokë hodhëm në erë varrin e mbretëreshës plakë.

— Ah, dje, e dëgjuam shpërthimin. Ti e paske bërë?

Ky është një shoku im i vjetër, — u tha Mete Aliu të tjerëve. — Xhemal Struga nga batalioni i parë.

Ai vështronte me gëzim mollzat e nxira të tjetrit, që dukej sikur kishin të stampuar përsipër një buzëqeshje të bërë shkumb e hi.

Teuta vuri dorën në gojë, siç duket, për të gëlltitur me zor të qeshurën.

— S'i lënke mbretërit rehat as në varre, — tha Mete Aliu. — Po ky, ç'është? I biri?

— Po, — tha Xhemal Struga. — I biri.

Djali, i dobët, me ca këmbë të gjata, që i dilnin nga pantallonat e shkurtra si kërcinj lejleku, rrinte pothuajse i ngjitur pas t'et, duke vështruar habitshëm përreth.

— Ku veni kështu? — pyeti Xhemal Struga.

— Duam të shohim si gjenden florinj të, — tha Sherifi.

— Unë kam pak punë në shtab se do të vija, — tha Xhemal Struga dhe u nda me ta.

— Ç'partizan i mrekullueshëm që ishte, — tha Mete Aliu. — Po ç'e do, është bërë si oxhakfshirësit.

Teuta ia plasi më në fund gazet.

— Ç'i duhet atij të merret me varret e plakave, qoftë dhe mbretëresha, — grindej me vete Mete Aliu.

— Duhet të shpejtojmë se njëshkolona po na ikën nga sytë, — tha Javeri.

Ata nxituan hapat.

Njëshkolona ktheu nëpër Rrugën Mbretërore dhe u ndal përpara një porte të hekurt. Tri-katër duar trokitën përnjëherësh. Në trotuarin përballë po mblidheshin plot sehirxhinj.

Kur ata u afruan, i zoti i shtëpisë kishte hapur portën dhe po mundohej t'u shpjegonte diçka. Nga dritaret fytyra të ngrira grash (ato, më tepër se fytyra, dukeshin si ornamente të stilit barrok) vështronin poshtë.

— S'kam florinj të fshehur, — thoshte pasaniku, — zotërinj, shokë, s'dua të mburr veten, por unë s'kam qenë ndonjë bej apo fajdexhi, unë kam qenë industrialist, parret e mia i kam në llogarinë rrjedhëse bankare. Ja, shikoni fletoren e çeqeve: Llogaria rrjedhëse numër tre mijë

e treqind e dyzet e një, fraksion njëzet e shtatë A. Shikojeni.

I gjatë, me flokë të thinjur dhe kostum të bukur, ai nxirrte nga xhepat shkresa pas shkresash dhe i hapte para syve të tyre.

— Ja dhe përqindja e fitimeve, ja dhe...

— S'ka nevojë të na i tregosh, — ia preu një nga vullnetarët. — Ne nuk marrim vesh nga ato shkresurina djallëzore. Florinjtë e tu i gjen kjo babaxhania këtu, — dhe ai i ra me pëllëmbën e dorës bishtit të kazmës. — O burra, djema, gërmoni ku të mundni.

Vullnetarët, që me sa dukej nuk u durohej sa të fillonin batërdinë, u sulën brenda. Ai mbeti në këmbë, hapi njëherë krahët, vështroi grumbullin e njerëzve të mbledhur në rrugë dhe, kur dëgjoji goditjen e parë të kazmës diku brenda shtëpisë, erdh e u bë baltë në fytyrë.

— Po t'i gjejnë vërtet florinj, do ta pushkatojnë, — tha Javeri.

— Do ta pushkatojnë edhe pa i gjetur florinjtë, — tha dikush. — Ai ka qenë kolaboracionist.

Goditjet e kazmave gjëmonin në katër a pesë vende përnjëherësh. Gërmonin në kopsht, në mure, nën parketin luksoz.

Njeriu i gjatë u fut njëherë brenda, pastaj doli jashtë përsëri. Tani ai ishte bërë aq i verdhë në fytyrë, sa që dukej sikur floriri që vullnetarët po e kërkonin kudo, po i ngjitej ngadalë nga thellësitë e qenies së tij mbi lëkurë.

— Ou, sa do të rrimë këtu? — tha Teuta me një zë ankues, — ndoshta ata vonojnë sa t'i gjejnë, ose ndoshta nuk i gjejnë dot fare.

— Ke të drejtë, — tha Mete Aliu. — Ç'na duhet të mberthehemë pas një surrat borgjezi.

Ata filluan të largoheshin në kohën që përpara kangjellave të shtëpisë sa vente po rritej grumbulli i të riarthurve. Të gjithë pyetnin: Ç'po ndodh këtu?

Pasi u endën një copë herë nëpër Rrugën Mbretërore, ata të katër u gjendën prapë në sheshin «Skënder-

bej». Rreth fortinove të shkatërruara dhe gjysmëtankut si gjithmonë kishte shumë njerëz. Te kulla e orës së qytetit kishin hipur ca njerëz, që, me sa duket, po përpiqeshin ta rregullonin. Fusha e saj nxinte në tri-katër vende nga të çarat e shkaktuara prej predhave. Akrepi i vogël ishte thyer. Poshtë, në këmbët e kullës, ca partizanë lebër këndonin, të mbledhur kokë më kokë.

*Nga sevdaja jote
Unë vrava zhaxhanë.*

Sherifi vështroi me bisht të syrit Javerin, por fytyra e këtij të fundit ishte e qetë. Sherifit iu kujtua ai aeroplani i çuditshëm që dukej e zhdukej përmes reve thijnake, duke hedhur fletushka me emrin e Javerit. Ej, ti atje, ti i aeroplanit, e thërriste, kur kishte ndonjë punë, Dino Sinojmeri. Sherifi ndjeu një si rroposje në gjoks. Kështu, në formë grope, i vinte herë pas here malli për komandantin e vdekur.

Partizanët vazhdonin të këndonin. Ata rrinin më këmbë, duke krijuar një rreth, brenda të cilit anonin kokat, si për të ngjizur atë brumë zjarri, pëshpëritnin, i frynin, përkuleshin, si për të derdhur në të një pjesë të vetvetes dhe pastaj, kur brumi merrte flakë, ata tërhiqnin vrullshëm kokat pas, sikur të ruheshin që të mos përzhiteshin nga ajo që porsa kishin krijuar vetë.

*Hapi sytë e zes,
Të na sjellç beharë.*

— Eh, ç'bukuri, — tha Mete Aliu. — Megjithëse në anët tona s'këndojnë kështu, kjo këngë më nxori mallin e tyre.

— Edhe mua, — tha Sherifi.

— Në anët tuaja këndojnë edhe më bukur, — tha Mete Aliu.

Sherifit iu ngrit në kujtesë grumbulli i madh i gërmadhave gri të fshatit të tij nën shiun e akullit të dhjetorit. Mendimi se në rrebeshet e mëdha ato që pësojnë

më pak janë fjalët dhe këngët e njerëzve, e përshkoi të gjithin. Kishin një berber plak në fshat, që thoshte gjithnjë: Dëgjomëni mua, vdesin qytete dhe fshatra, shkatërrohen trupat e burrave e të grave, vetëm fjalët e njeriut s'pësojnë gjë. Shumë-shumë thyhen pak në bishta apo në sqepe (ai sepse i përfytyronte fjalët si zogj që ikin nga gërmadha në gërmadhë, nga koha në kohë), po helbete, rrebeshe të mëdha këto, diçka do të thyejnë dreqi ta marrë.

Vallë e kanë marrë vesh pleqtë që unë dogja shtëpinë me duart e mia? pyeti veten, ndoshta për të njëmijtën herë, Sherifi.

— Ç'ke? — i tha Javeri. — Pse re në të thella?

Sherifi s'dinte ç'të thoshte.

— Shët, — ia bëri papritur Teuta, — vini veshin.

— Çfarë?

— Vërtet, ç'është kjo?

Ata kthyen kokat në njërin drejtim të sheshit, pastaj me po atë vrull u kthyen në drejtimin tjetër. Një hungrimë e egër, një gërritje e rëndë bishe u dëgjua dy-tri herë diku lart në horizontin e sheshit.

Mete Aliu vuri dorën si hinkë te veshi. Edhe njerëzit e tjerë në shesh kthenin kokat sa në një anë në tjetrën. Gërvima e shurdhër, jo njerëzore, u përsërit.

— Altoparlanti, — ia bëri papritur Teuta. — Radioja jonë.

Ata kthyen kokat nga shtylla, sipër së cilës ishte mbërthyer altoparlanti dhe po pritnin gojëhapur se ç'do të ndodhte. Frymëmarrja e rëndë me përmasa të frikshme u dëgjua prapë tejmbanë sheshit.

Po përpiqet të ngjallet, mendoi Sherifi dhe iu përhihen kompresat e lagura mbi fytyrën e vdekur të Memecit dhe anët e buzëve të tij, të kyçura që në gjallje. Vdekjes, që i kishte dërguar heshtjen e saj qyshkur mbi atë gojë, nuk i kishte mbetur të bënte ndonjë ndryshim të madh tani që kishte ardhur vetë.

— A thua do të flasë, — tha me zë të lartë Teuta, duke hedhur me një lëvizje flokët pas shpine, si për të dëgjuar më mirë.

— Do të flasë se s'bën, — tha Mete Aliu.

— Sa qejf — ia bëri Teuta.

Altoparlanti lëshoi dhe një herë një si grahmë të hekurt, pastaj heshti.

Te fasada e një ndërtese përbri dy djem të rinj po ngjitnin një afishe të madhe.

— Soirée e madhe partizane në hotel «Dajti», — lexoi Mete Aliu. — Ç'është kjo soirée?

— Suaré, — tha Javeri, — i thonë frëngjisht mbrëmjes së vallëzimit.

— Ja, këto s'më pëlqejnë mua, — tha Mete Aliu.

— Pa le pastaj, filluan edhe me frëngjishtera.

— E pse s'të pëlqeka ty, shok, — iu kthye një partizan që po ecte përbri me pajime në krahë. Ishte një partizan i shkurtër me kokën të rruar krejt dhe me ca sy si xixa. — Mbaruan hallet, vëlla, erdhi liria. Ç'do të bëjmë, po nuk vallëzuan, do të rrimë me turi varur?

Mete Aliu as që ktheu kokën t'i përgjigjej. Ai ishte zbehur pak në fytyrë?

— Ç'ke? — i tha Sherifi pas pak.

— Më dhemb krahu, — tha Mete Aliu.

— Mos duhet ndërruar plaga? — tha Teuta.

— Mbase.

— Ej, shokë, e dini gjë ku ka ndonjë spital apo ambulancë këtu afër? — pyeti Javeri një grup partizanësh.

Ata treguan me dorë në drejtimin e Rrugës Mbretërore.

Ndërsa po shkonin andej, u takuan ballë për ballë me njëshkolonën e florikërkuesve. Të djersitur, të llangosur me baltë, me fytyra të shkrehura nga kënaqësia dhe lodhja, ata po vinin drejt qendrës duke kënduar. Tre të parët mbanin në duar qypa të vegjël.

— Qypa me florinj, qypa me florinj, — thërritnin ca kureshtarë që e ndiqnin anash karvanin.

— I paskan gjetur, — tha Javeri. — Të them të drejtën, nuk e besoja.

Në fund të njëshkolonës, me duar të lidhura përpara me një litar të trashë, kokulur, pothuajse pa fytyrë (në vend të saj kishte një boshllëk të madh, një gërryerje të

vjetër, tashmë të ndryshkur, thuase edhe ajo porsa ishte nxjerrë nga toka, ashtu si qypat), po vinte i zoti i florinjve. Në faqen e tij të djathtë shkëlqente një lëng gjysmë i tharë. Ishte pështyma e dikujt.

— Ku po i çoni qypat? — pyeti dikush që nga trotuari.

— Në Bankën e Shtetit, — u përgjigjen dy-tre nga njëshkolonasi.

Ata po drejtoheshin vërtet nga ndërtesa e Bankës, përpara basoreliefeve dhe kolonave të marta prej mermeri të së cilës bënin roje partizanë me helmata. Poshtë, në shkallinat e saj, përpara portave të zeza prej hekuri dhe gjatë gjithë trotuarit rrinin në këmbë, shëtitnin ose këndonin partizanët e batalionit të katërt që çliroi Bankën. Kur njëshkolona e gjetësve të florinjve, me qypat që i mbanin në duar me kujdes, gati me frikë, sikur të ishin idole, iu afruan portës kryesore, partizanët u mblodhën në një grumbull të madh rreth tyre. Ata zgjatnin kokat për të parë florinjte, për pushtimin e kështjellës të së cilëve ishin vrarë njëzet e një partizanë. Një si qeshje e verdhë, e përbaltur anëve, sikur të delte nga varri zverdhte mbi qypat. Gjer ahëre ata i kishin parë florinjte apo imitacionet e tyre vetëm nëpër dasma, mbi ballët e nuseve të porsamartuara që kërcenin valle, dhe monedhat hidheshin, tringëllinin, të bukura, transparente, më tepër muzikë se metal; sipër syve, sipër qepallave, thuase dhe ata vetë ishin pjesë e fytyrave të nuseve. Kurse ky flori, mbi këto urna, kishte një peshë vdekjeje, sa që ata heshtën padashur, kur njerëzit me qypa në duar po ngjitnin ngadalë shkallët. Dhe vetëm kur qypat u zhdukën prapa kanateve të zeza të portës metalike, njerëzve iu erdhi goja. Aty në këmbë, te shkallinat e Bankës, në ditën e ftohtë, të ndriçuar në mënyrë të pabarabartë prej diellit, po vazhdonte të lindte Legjenda e Thesarit Shtetëror. Partizanët që kishin marrë pjesë drejt për së drejti në pushtimin e Bankës, u tregonin shokëve të tyre se si kishin depërtuar nëpër labirintet e saj, gjersa kishin arritur më në fund në zemrën e saj, poshtë në bodrumet e thella, atje ku ishte një sfinks betoni me katër këmbë,

një si bunker, brenda të cilit ishin ndryrë florinjte dhe diamantet e shtetit. Katër rojet që duhej të ruanin ditë e natë thesarin, kishin rënë të vrarë, kushedi se nga kush, mu përpara shpellës.

— Si, si? — pyetnin dëgjuesit dhe partizanët përsëritnin copëra të tregimit, konstrukti i të cilit ishte i paqëndrueshëm si çdo konstrukt që pasqyrohet mbi një ujë të dridhshëm. Nuk dukej mirë, thoshin ata, s'dëgjohej mirë, ishte gjysmëterr, ishte një shurdhim i madh.

Mjedisësit, ata që, pasi e dëgjonin tregimin, ua ritregonin të tjerëve, i ngjithnin atij tregimi, si pafta bronci, zbukurime arkaike, copëra nga përrallat e gjysheve, ankthe të temperaturave që kishin kaluar gjatë epidemive të gripit apo të tifos së zorrëve, shkëndijime të fantazisë së tyre prej leximeve të Kontit të Montekristos, Ishullit të thesarit apo Ekonomisë Politike. I veshur kështu si me luspa dragoi, që e mbronin nga faktet dhe numrat, i kuqërremtë e shndritës, tregimi po shndërrohej në legjendë. Dhe s'kishte si të ndodhte ndryshe, sepse ishte e natyrshme që për këtë thesar, një pjesë e të cilit ishte marrë natën e pesë prillit nga mbreti i ikur Zog, një pjesë nga italianët, në net të tjera të panjohura, kurse një pjesë ishte tani drejt Evropës Qendrore e ndryrë në kushedi ç'tanke, mbi shpinat e të cilëve binin, ndoshta, predha e bomba, pra për këtë thesar asnjë kontabilitet nuk mund të jepte informacion më të saktë, sesa legjenda.

Kur ata u kthyen nga ambulanca dhe po ecnin drejt Radiostacionit, në bulevardin «Musolini» çeta vullnetare të rinjsh po hiqnin kufomat e fundit, kryesisht ato që ishin rrëxosur nën kangjellat e rënda, të shkullura prej tankeve si dhe trupa të mbetur përgjysmë nën zinxhirët e tyre.

Ndërsa kalonin për të tretën herë asaj dite mes për mes sheshit «Skënderbej», ata dëgjuan prapë atë gërhitjen e njohur, të stërmadhe, jonjerëzore, që dukej si e ngjitur në perimetrin e qiellit mbi shesh.

— Krejt si një zog, — tha Sherifi, duke treguar me dorë altoparlantini, — është një lloj bufi në anët tona që...

Por papritur hinka gri e altoparlantit foli me fjalë njeriu. «Një, dy, tre, katër. Prova teknike, prova teknike. Një, dy, tre, katër.»

— Foli, — klithi Teuta gjithë gëzim dhe përplasi duart. Radioja jonë.

Njerëzit që ndodheshin në shesh, kthenin të gjithë kokat nga shtylla ku ishte lidhur altoparlanti.

«Një, dy, tre, katër. Prova teknike. Një, dy, tre...»

— Vetëm kaq? — tha një partizan, me pamje të zhgënjyer, kur zëri i altoparlantit përsëriti për të dhjetën herë të njëjtën gjë. — Kësaj i thonë të flasësh katër e pesë, — shtoi ai dhe iku si i ndërkryer përmes sheshit.

— Tamam si një zog në anët tona, — tha prapë Sherifi. — Rri majë pemëve dhe herë-herë lëshon papritur një gërvimë të tillë.

Ata pritën se mos altoparlanti fillonte të fliste, por hinka e hekurt përsëriti për një kohë të gjatë po ato fjalë.

— Uf, — ia bëri Teuta, — pse po zgjatet kaq tepër? Mbase ata teknikët nuk e rregullojnë dot.

— Unë s'kam besim në asnjërin prej tyre, — tha Mete Aliu. — Sidomos janë ca që qelben brilantinë. Më vjen krrupë kur i shoh.

Teutës iu kujtua njëri prej tyre, ai Matishi, ai që mezi e kishin gjetur të mbyllur në atë dhomën, i cili, sa herë që e shihte tani nëpër shkallët apo tarracën e Radiostacionit, e përpinte me ata sytë e tij të avullt, të ndriçuar përbrenda nga një paturpësi e sinqertë. Ndërsa përkulte kokën për ta përshëndetur, ai herë e thërriste atë «zonjushë», herë «shoqe», herë «shefe». Teuta ndiente një neveri të lehtë, megjithatë i vinte inat që s'i vinte për të qeshur me të.

— Ndoshta mesër Radiostacioni do të fillojë, — tha Javeri. — Është diçka me rëndësi kombëtare. Bila edhe më tepër, — shtoi pas pak. — Ka rëndësi ndërkombëtare.

Teuta seç lexoi në një mur dhe ia plasi gazit, duke mbuluar gojën me pëllëmbë.

— Mjaft, — i tërhoqi vëmendjen me zë të ulët Mete Aliu, — s'bën të qeshësh kështu në rrugë.

— Ua, po më qeshet, — tha Teuta.

— Ti je partizane, — tha Mete Aliu.

Me bisht të syrit Teuta lexoi, siç duket, diçka tjetër dhe mezi e mbajti të qeshurën. Pastaj, duke e zgjatur kokën te supi i Mete Aliut, i tha me përkëdheli:

— Tani nuk qesh më.

Mete Aliu ecte me pamje të ngrysur. Kapota e tij jashtëzakonisht e gjatë i mbështillej nganjëherë përfund këmbëve, si një dolloma.

— Ja dhe ata pëllumbat, — tha ai, kur te qoshja e bulevardit «Musolini» u shfaqën Stefan Papa me atë kronistin. Fytyra e Stefan Papës kishte atë paqen e zakonshme që bie me vete çmërzitja. Ai mezi e fshihte gëzimin. Kronisti, përkundrazi, dukej pikë e vrerë. Kafshonte gishtat tek ecte dhe, kur pa Mete Aliun, shpërvoli buzët.

— Më nxori jashtë, — tha. — Doli fjala jote.

— Ia bëre atë pyetjen?

Kronisti bëri «po» me kokë.

— Mirë ç't'u bë, — tha Mete Aliu.

— Ke të drejtë. Mirë të më bëhet, — tha reporteri. — Ja që s'më rri rehat kjo e shkretë, — dhe tregoi me gisht gojën.

— Mirë ç't'u bë, — përsëriti Mete Aliu, i nxehur. — A të thashë unë?

Mete Aliu po nxehej gjithmonë e më tepër, por pamja e kronistit, ajo fytyrë e rreshkur si fik i tharë ishte kaq e dëshpëruar, saqë atij, ashtu siç i ndodhte shpesh, zemërimi iu kthye në keqardhje.

— Mbase s'ke dhe shumë faj, — i tha me zë të zbutur. — se, në fund të fundit, borgjez je, megjithatë...

— Jam një zero, — tha reporteri. — Një nul, një...

— Më vjen mirë që dëshpërohesh, — tha Mete Aliu.

— Kjo tregon se s'je fare ashtu si thua.

— Jam, jam, — gulçoi reporteri.

— Mbase në të ardhmen do të përmirësohet, — tha Mete Aliu, i prekur.

Befas, pa kthyer as kokën për t'i përshëndetur, reporteri iku tutje si i marrë.

— Ç'njeri! — tha Mete Aliu.

— Eh, sa probleme që do të ketë, — tha Stefan Papa me një ton gjithsesi të çuditshëm. — Duhet punuar seriozisht me njerëzit.

— Si? — ia bëri Mete Aliu, që s'e kishte mendjen në vend. — Po ti ç'bëre andej?

Stefan Papa bëri një lëvizje koke si për të treguar se ajo që kishte ndodhur andej nga zyrat, kishte qenë diçka krejtësisht normale.

— Më emëruan nëndrejtor të kinemave, — tha. — Në të vërtetë unë u thashë se do të preferoja ndonjë punë të thjeshtë, por shokët ngulën këmbë. Ja, kështu. Tani do t'i përvishemi punës. Ohu, sa probleme do të dalin.

— Do të hapen kinematë? — ia bëri Teuta. — Sa qejf!

Stefan Papa tundi kokën me një pamje të merakosur.

— Kinema, — tha, — një fjalë goje, por...

— Ka probleme, — ia bëri Javeri, pa ngritur sytë.

Teuta vuri dorën te goja sikur të rrate brenda vetes të qeshurën që po i shpërthente përjashta.

Ata u ndanë me Stefanin dhe po ecnin drejt Radio-stacionit. Te qoshja e rrugës dikush kishte hequr pllakën metalike me fjalët «Bulevardi Musolini» dhe atje, në vend të saj, kishte mbetur një katror bosh, i zbetë në krahasim me ngjyrën e murit të ndërtesës. Kur ata kaluan përbri, Javeri mbajti këmbët dhe diç kërkoi nëpër xhepa. Më në fund ai nxori nga xhepi një laps të trashë, qëndroi përpara atij katrori bosh dhe, duke e shtrënguar fort lapsin me gishtat e hollë, shkroi mbi mur me gërma të mëdha: «BULEVARDI DINO SINOJMERI».

— Mirë e bëre, — tha Mete Aliu, — oh, sa mirë e bëre!

KAPITULLI I TETË

Po ajo mesditë.

Një vig, që dy infermierë partizanë po e kalonin mes për mes Sheshit të Pavarësisë, tërhiqte vëmendjen e të gjithëve. Njerëzit, që gjithë ato ditë kishin parë qindra të vdekur e të plagosur që përpëliteshin nga plagët mbi lloj-lloj vigesh, qerresh, apo thjesht rrëzë trotuareve, shqyenin tani sytë tek shihnin atë vig të thjeshtë, të mbuluar me mushama. Kjo ndodhte sepse nga ai vig nuk kullonin në rrugë currila gjaku, gjë që do të ishte për të gjithë një pamje e zakonshme, por kullonte vaj. Ç'është ky, ç'është kjo, pyetnin njerëzit, duke mos i hequr sytë nga gjurmët e vajit mbi asfalt dhe nga mushamaja që mbulonte të vdekurin, e cila gjithashtu dukej e pirë vende-vende me njolla, si ato letrat e ambalazhit me të cilat mbështillen gjërat e lyrshme. Të tërhequr nga e fshehta e të vrarit, prej plagëve të të cilit nuk rridhte gjak, njerëzit ecnin një copë herë përbri vigut, gjersa merrnin vesh të vërtetën. I vdekuri ishte një tregtar që qe mbytur atë mëngjes në depon e vajit të vet.

Ata që e shoqëronin vigun tregonin raste të tjera vetëvrasjesh të atyre ditëve dhe të gjitha ato ishin të shëmtuara ose tragjikomike.

Nëpër portat e mëdha me dru lisi trokitej vazhdimisht. Kërkoreshin ish-ministrat kolaboracionistë, çifligarë të mëdhenj, regjentët dhe gjithfarë spiunësh. E gjithë kjo bëhej nën një marramendth dehës që shtohej nga

rënia e copëzuar e diellit, nga ca fasha të gjera drite, që dilnin papritur nga avlëmendet e reve dhe farfurinin mbi fasadën e kinema «Kosovës», ku gjyqi partizan kishte hapur seancën e parë.

Grumbuj kalimtarësh ndalonin përpara mureve ku ishin ngjitur shpallje të Qeverisë së Përkohshme, të nënshkruara poshtë nga Kryeministri i porsazgjedhur Enver Hoxha.

Në rrugë kalonin qerre me të plagosur, armë dhe miell të sekuestruar. Përpara kafe «Kursalit» vërtiteshin murgesha të ikura nga kuvendet. Nëpër rrugën «Lord Bajron», ca guerrilierë po çonin të arrestuar në shtab një grua të shëndoshë, në qafën e bardhë të së cilës palët e dhjemit sajonin ca si varëse argjendi. Ishte fallxhorja e famshme Hançe Hajdija Pezë e Madhe, në shpinën e së cilës dikush kishte ngjitur me gjilpërë damën maço. Ajo ishte arrestuar, sepse në fallin e atij mëngjesi kishte thënë se kishte parë midis letrave të fallit përmbysjen e revolucionit.

Ndërkaq në të gjitha drejtimet qyteti përshkohej nga batalione dhe kolona partizanësh që ose zhvendoseshin, ose niseshin drejt periferisë veriore, e vetmja që ishte akoma e pushtuar. Partizanët kishin fjetur nëpër kazeramat ushtarake, në sallat e hotel «Dajtit», të shtruar me batanije drejt e mbi parket, nëpër gjimnaze, ministrira, xhamira, në sallat e pritjeve, bile edhe në sallën e frontit të pallatit të nënmbretit, megjithatë, megjithëse të gjitha këto ishin ndërtesa të mëdha, ato mund të nxinin vetëm një pjesë të vogël të batalioneve. Shumica ndahe-shin për të fjetur nëpër shtëpitë tiranase. Qindra qytetarë, sipas një organizmi që nuk kuptohej mirë se si drejtohej, paraqiteshin nëpër shtabet partizane për të kërkuar mysafirë.

Mëngjeseve bujtësit, bashkë me të zotët e shtëpive, dilnin grumbuj-grumbuj nëpër qytet, përcillnin ata që ni-

seshin për në luftë dhe, pasi vërtiteshin një copë herë andej-këndej, shkonin prapë nga shtabet për të kërkuar mysafirë të rinj.

Të tjerë ndalonin përpara kangjellave të kopshteve të pasanikëve dhe vështronin mendueshëm kopshtet e heshtura. Thuhej se ato ditë në to ishin groposur shumë florinj, teste e perla. Gjithë ai xixëllim ishte futur në dhe, ndërsa nga dheu, përkundrazi, nga bodrumet e shtëpive të vogla tiranase po nxirrnin aty-këtu makina shkrimi e shaptilografë që kishin punuar vite me radhë në ilegalitet. Pranë një shaptilografi të tillë gjysmë të çmontuar, pjesët e zeza të të cilit ndritnin nga vaji, një grua tiranase i thoshte një grumbull kureshtarësh: Shtrak-shtruk, shtrak-shtruk, muaj të tërë, ditë e natë, atje nën dhe; nganjëherë thosha me vete: E ç'do të dalë nga kjo shtrak-shtruk, e ç'do të dalë nga ato pëshpëshe të djemve, atje poshtë në bodrum? Kështu thosha me vete, e pse të gënjej, s'më besohej se do të vinte kjo ditë.

Kur ata mbërritën në Radiostacion, Javerit dhe Teutës u thanë se i kërkonte komandanti. Në të gjitha katet e ngrehinës së madhe vlonte puna. Një pjesë e personelit, pikërisht ata që një natë më parë e mbushnin me murmurima terrin e akullt të korridoreve, tani hipnin e zbritnin në tarracë, vraponin shkallëve, hapnin dyer, thërritnin njëri-tjetrin dhe të gjithë dukeshin të çuditshëm, me ato kufje dhe tela që u vareshin nëpër veshët dhe që u tundeshin tek ecnin, si zbukurime të njerëzve primitivë. Teuta dy-tri herë ia plasi gazit mu përpara fytyrave të tyre, gjersa Mete Aliu më në fund i tha:

— Po mjaft, moj Teutë. Vërtet janë borgjezë, por, së paku, tani punojnë.

Në një sallon të madh të katit të parë një grumbull partizanësh ishin ulur në kolltukë dhe ca pinin cigare, ca ishin mbledhur pranë një radioje të madhe, butonat e se cilës i lëvizte me kujdes njëri prej tyre.

Sherifi me Mete Aliun ndezën nga një cigare dhe qëndruan në këmbë përpara radios. Midis butonave fusha e radios dukej si e përflakur zbetë nga një ndriçim tepër i largët. Emrat e kryeqyteteve rrinin pezull sipër atij ndriçimi të përgjumshëm, dhe Sherifit iu duk për një çast se gjithë shtetet, republikat dhe mbretëritë e kësaj bote ishin shtruar, ja, në atë fushë të mardhur, pranë atij zjarri të përhumbar dhe herë pas here, sapo shenjëza e kuqe binte mbi to, ato zinin e flitnin përçart, ashtu si Mete Aliu tri net më parë. Disa e kishin zërin të fortë, disa të dobët, si të trembur, të tjerë heshtnin si gërmadha. Shenja e kuqe kaloi si kometë mbi emrin TIRANA, por nga kryeqyteti që gjer para njëzet e katër orësh ngrihej një zhurmë skëterre, atje në fushën e mardhur s'vinte gjë tjetër veçse një gërritje e dobët. Dukej sikur dikush po jepte shpirt, i rënë përmbys midis fushës.

Partizani që lëvizte butonin po bëhej, siç duket, pak nervoz, sepse e folura e stacioneve u shpeshua aq, sa erdhi një çast dhe Sherifit iu kujtua kroi i fshatit ku gratë me gjyme dhe kova në duar flitnin të gjitha përnjëherësh duke ndërprerë njëra-tjetrën. Ai është akoma atje, mendoi Sherifi, i vetmi dëshmitar që kishte parë atë kur i kishte vënë zjarrin shtëpisë së vet. Ndërsa batalioni ikte ahëre nga fshati, Sherifi habitej me vete se si nuk e kishte menduar ndonjëherë më parë se një krua është shumë më jetëgjatë se çdo lloj ndërtese, dhe se krojet nuk vdesin kollaj, sado luftë e batërdis të bëhet mbi dhe. Ata u ngjanin në një farë mënyre fjalëve.

Në zyrën e ish-drejtorit të Radiostacionit ishte ngjitur me gozhdë një karton ku ishte shkruar «Komandanti i Radiostacionit», ndërsa te dera e dhomës përbri qe shkruar me shkumës «Këshilltari teknik». Në këtë të fundit ish-drejtori i Radiostacionit, akoma i befasuar nga emërimi i tij si këshilltar teknik, me zë të dobësuar nga një lloj mallëngjimi të përzier me gëzim, servilizëm dhe

ekstazë nënshtrimi, po bënte çmos për të vënë punën në vijë. Njerëzit e personelit të vjetër, të përshkuar, ashtu si ai, nga një dridhje shprese, e thërritnin tani «zotni drejtor i vjetër», ndërsa e thërritnin komandantin «zotni drejtor i ri». Sa për partizanët, ata e quanin këtë të fundit thjesht komandant, ndërsa tjetrin: «ai borgjezi».

Në zyrën e komandantit pesë a gjashtë partizanë, midis të cilëve ishin Teuta me Javerin, po bisedonin për programin e ditës së parë të radios. Teknikët kishin thënë se Radiostacioni mund të fillonte të fliste pas dy orësh. Javeri me Teutën rrinin në fund të tryezës prej druri të zi dhe pritnin me ç'detyrë do të ngarkoheshin. Sherifi që hyri rastësisht, qëndroi dhe ai e po dëgjonte. Po diskutohesh se çfarë muzike do të jepej në fillim fare. Ndërsa të gjithë ishin në një mendje kundër himnit të mbretërisë, kishte mendime të kundërta për atë që mund të zëvendësonte atë himn. Disa ngulnin këmbë që të vihej Himni i Flamurit, i cili kishte qenë edhe himni i vjetër kombëtar i Shqipërisë. Po kjo ishte e njëjta gjë, kundërshtonte dikush, hiq një himn të vjetër, vur një himn tjetër akoma më të vjetër, me një fjalë rrangalle pas rrangallesh. Unë s'jam dakord. Unë propozoj Internacionalen ose, akoma më thjesht, një këngë partizane.

— Po s'mund të ketë Internacionale pa nacionale.

Komandanti dëgjonte herë njërin dhe herë tjetrin dhe s'dinte ç'të vendoste. Ai merrte frymë thellë, sikur të thoshte me vehte: Ç'më polli mua me këto himne, ku ma gjetën këtë punë.

Në të vërtetë programi i shkurtër i ditës së parë të radios, bile në vija të përgjithshme edhe i javës së parë, kishte ardhur nga Shtabi i Përgjithshëm. Kishte ardhur deklarata e Qeverisë së Përkohshme, një përshëndetje e Këshillit të Përgjithshëm të Frontit Nacionalçlirimtar, drejtuar popullit me rastin e çlirimit të kryeqytetit si dhe dy-tri materiale të tjera. Kurse për muzikën në material nuk thuhej asgjë. Siç duket muzika hynte në pjesën që i ishte lënë në dorë administratës së re të Radiostacionit.

— Po dëgjo këtu, mor shok, — ngulte këmbë njëri,

— himni i vjetër i Flamurit nuk është njëlloj si himni i mbretërisë. Ky ka qenë himni ynë ahëre kur Shqipëria nuk ishte akoma mbretëri, more vesh, nuk ishte akoma mbretëri.

— Po ç'ishte ahëre?

— Ç'ishte? — tjetri shqeu sytë. — Si ç'ishte? Dëgjo, ti, Shaqo, — tha ai, — bën ca pyetje ti që të prish gjakun. Ç'ishte Shqipëria ahëre? Shqipëri ishte dhe pikë.

Sherifi dëgjonte gjithë interesim. Kishte kohë që e tërhiqnin pa masë të gjitha bisedat që kishin lidhje me shtetin, me kombin dhe me qeverisjen. Ato ishin si një mur i madh që herë bëheshin të kuptueshme dhe e afroinin, por më të shumtën e rasteve tjetërsoheshin, i rrinin larg, me një buzëqeshje mospërfillëse.

Ahëre kur Shqipëria nuk ishte mbretëri, përsëriti ai me vete. Një farë mekanizmi i trurit të tij, një lloj transformatori i çuditshëm, që i kthente idetë abstrakte në gjëra konkrete (nganjëherë aq konkrete, saqë atij i vinte turp nga vetja) ishte vënë në lëvizje. Ahëre kur Shqipëria qe pa mbret... kur ajo nuk ishte m... r... ahëre kur Shqipëria ishte akoma... vajzë. Diku brenda tij, të rrëshqitshëm e farfuritës si kokrriza zhive, u ronitën dy rreshta të një kënge të vjetër: Ky zinxhir i hollë, larë me flori, as na fol një fjalë, si në çupëri...

— Sherif, ç'ke rënë në të thella, — tha dikush.

Ndërkaq në zyrën e komandantit të Radiostacionit hynin e dilnin pa pushim partizanë, disa me punë, disa kot, për të bërë sehir. Ata uleshin në kanapënë e madhe, pinin cigare dhe merrnin pjesë në diskutim.

— Ahëre u vendos, — tha komandanti — në fillim Himni i vjetër i Flamurit, pastaj Marshi i Brigadës së Parë Sulmuese dhe në fund Internacionalja.

— Si shumë janë tre...

— Mjaft, — thirri komandanti, — nuk do të kthehem më te ky problem. Tjetër.

Ata filluan prapë të flitnin me rrëmuje për programin e ditës së parë. Disa thoshin se fill pas himneve dhe deklaratës e përshëndetjes duheshin dhënë lajmet, të brendshme dhe të jashtme, të tjerë kundërshtonin, përpara se

të vinte puna te lajmet, duhej diçka më e përgjithshme, më solemne. Të përgjithshme dhe solemne janë himnet dhe deklarata e Qeverisë së Përkohshme bashkë me përshëndetjen e Frontit, tha komandanti. Dikush propozoi që të shfrytëzoheshin robërit gjermanë për të dhënë lajme edhe në gjermanisht. Disa ishin pro, disa kundër. Më në fund u vendos që të jepeshin, meqenëse mund t'u bëhej edhe një thirrje gjermanëve të Shkodrës për t'u dorëzuar. Veç kësaj, ç'të keqe kishte që gjithë ata miliona ushtarë gjermanë, të shpërndarë anembanë Evropës, të merrnin vesh se në një nga kryeqytetet e kontinentit ata u dëbuan për jetë të jetëve.

Ndërsa përreth thërritej e pihej cigare, Javeri, në një cep të tryezës, po formulonte lajmin e parë. Ai ishte i thjeshtë. Tiranë. Dy ditë më parë kryeqyteti i Shqipërisë, Tirana, u çlirua nga forcat partizane shqiptare. Ky është kryeqyteti i parë në Evropë që çliron vetveten. Populli shqiptar, pas tre mijë vjet ekzistence, ka më në fund kryeqytetin e vet të lirë dhe... dhe... Javeri po kafshonte majën e lapsit.

Rreth e rrotull vazhdonte diskutimi. U vendos që, pas lajmeve, Teuta bashkë me dy-tre partizanë të tjerë të këndonin përpara mikrofinit ca këngë partizane. Teuta qeshte dhe kundërshtonte. Dikush u kujtua se kishte dëgjuar që stacionet e botës japin edhe nga një buletin meteorologjik. Kjo është gjëja më e lehtë, tha një tjetër, shih nga dritarja qiellin dhe fol.

Hyri një nga inxhinierët, ai me llullë, dhe tha se pas njëzet minutash Radiostacioni do të ishte i gatshëm për transmetim. Një tjetër solli diskun e Himnit të hershëm të Flamurit. Por Internacionalja nuk ishte, dhe aq më pak Marshi i Brigadës së Parë. Do ta zgjidhim në një farë mënyre, tha dikush. Di unë ca mitralierë nga Brigada e Katërt që këndojnë më mirë se ata artistët nëpër ato pjata apo disqe, si i thonë. Sherifi, krejt i përpirë, vështronte diskun e zi të Himnit të vjetër të Flamurit. Ishte e para herë që shikonte një pllakë gramafoni. Ata e kaluan atë dorë më dorë me lëvizje që atij iu dukën të pakujdes-

shme, i fshinë pluhurin me mëngë dhe, më në fund, e lanë mbi kadifenë e tryezës. Sherifi zgjati dorën me drojtje për ta prekur edhe ai. Ja pra, kjo copë plastmasi i zi, me rrahë që shtjelleshin e shtjelleshin pafundësisht, të gërryer në trupin e tij, ishte ajo muzikë ngjethëse, përpara së cilës vite me radhë, në ato kohë të vjetra, njerëzit zbulonin kokat në heshtje. Megjithëse e kishin fshirë me mëngë, aty-këtu kishte akoma pluhur dhe Sherifi, me gishtat e tij të ashpër, e ciku fare lehtë atë rrotullame të zezë, që i dukej e shenjtë, për t'i fshirë pluhurin e fundit.

Ora po i afrohej katrës. Hyri ish-drejtori i vjetër dhe me zë të drojtur tha: Zoti drejtor i përgjithshëm, Radio-stacioni është gati për funksionim.

Komandanti ngriti fytyrën e tij të zbetë, me vetullat e pjerrëta si strehë çatish dhe tha:

— Ta hapim, ahëre, s'kemi ç'presim më.

Ai u nis i pari për të dalë në korridor dhe pas tij vinte gjithë grumbulli tjetër. Javeri mbante në dorë fletët ku kishte shkruar lajmet, dikush rrëmbeu diskun e himnit të vjetër dhe dy-tri herë Sherifi desh bërtiti, sepse iu duk se tjetri po e mbante diskun me një shkujdesje mizore.

Grumbulli i zhurmshëm filloi të ngjitte shkallët, i ndjekur gjithmonë e nga më shumë njerëz, që bashkoeshin me të gjatë ecjes. Aty-këtu dyert në korridore hapeshin dhe njerëzit, si zgjatnin kokat pas tyre, thoshin: «Po fillon, po fillon». Nga një studio përbri dolën dhe u bashkuan me grumbullin lëvizës Teuta me partizanët e tjerë që po bënin prova për këngët partizane. Në katin e tretë u bashkuan me ta ca teknikë dhe redaktori i gjermanishtes, i cili, gjatë ecjes, ngulte këmbë që ushtarit gjerman që do të lexonte përkthimin e lajmeve, duhej t'i mbahej tyta e kobures te koka, përndryshe ai, redaktori, nuk merrte asnjë përgjegjësi për tekstin. Komandanti ecte në krye me kapotën e gjatë që i hallakatej anëve dhe, sa më shumë që grumbulli i afrohej studios kryesore, aq më tepër ai shpejtonte hapat dhe nuk dëgjonte më asgjë nga ato që thuheshin, bërtiteshin ose murmuri-

teshin pas shpinës së tij. Në katin e katërt me grumbullin u bashkua Mete Aliu dhe, në çastin kur dera e studios nuk ishte as pesë hapa larg, dikush u kujtua për spikeren kryesore. Ahere të gjithë filluan të bërtitnin: «Miriami. Miriami. Ku është Miriami?», gjersa ajo doli nga një sallë e vogël, e përgjumur, me një si ndriçim hënor mbi mullzat e zbeta. Bebëzat e syve të saj ishin akoma larg, në tokën e gjumit dhe ato po aviteshin me shpejtësi, gjersa u gjendën në një çast të trembura, në korridorin e ftohtë.

— Ç'është? — pyeti ajo me zë të ulët. — Përse më thërresin?

— Radiostacioni po hapet, shpejt, shpejt, — thanë dy-tre zëra.

Dikush thoshte: S'duhet të flasë Miriami. Ajo është e përdhosur politikisht.

Grumbulli i çrregullt ishte duke hyrë në studion kryesore. Zhurmat e tij po vdisnin rreth e rrotull mbi tapiçeritë dhe kadifetë e rënda që vareshin gjer në dyshe. Dëgjoheshin pëshpërimat «Shët! Shët!» Mbi një tryezë të vogël Sherifi pa një mikrofon të vogël ngjyrë argjendi, që ndriçohej si nga një dritë prej altari. Kishte diçka prej idoli ai metal i vogël rremba-rremba, në atë vetminë e tij, atje mbi kadifenë jeshile. Grumbulli i njerëzve ndryshoi formë disa herë, gjersa më në fund zuri vend në formë gjysmërrethi, nën perdet kadife. Dy veta sollën një gramafon dhe e vunë mbi tryezë (Diçka nuk ishte rregulluar akoma në studion e muzikës dhe ata vendosën ta vinin gramafonin drejtpërdrejt te mikrofoni i lajmeve). Ish-drejtori, me duart që i dridheshin, mori diskun dhe e vendosi në gramafon. U dëgjuan prapë zërat «Qetësi, po hapet mikrofoni» dhe komandanti, ish-drejtori dhe tre-katër inxhinierë e teknikë tani po bënin ca shenja me njëri-tjetrin me duar e me sy. Diçka kërkonin akoma. Më në fund te karrigia përpara tryezës me mikrofon Sherifi pa të ulej spikeren kryesore, që mbante në duar letrat e daktilografuara. Komandanti ishte i pakënaqur. Me sa dukej, ai nuk donte që të fliste Miriami dhe vazhdonte t'i bënte shenja me duar dikujt, që nuk e kuptonte. Flokët e

dendur të ish-spikeres kryesore qëndruan ca kohë të palëvizur sipër shpinës së karriges, pastaj ajo vështroi djathatas e majtas. Franë saj, nga e majta, Sherifi dalloi kapacitetin e gjatë të Mete Aliut, që s'dihet se si ishte afruar atë shumë. Poshtë syve të prerë dhe në krejt fytyrën e tij kishin ngrirë alarmi dhe zymtia. Në studio ishte bërë një nga ato lloj qetësish që e ndien po aq në sytë, sa edhe në veshët. Sherifit i dukej sikur nga çasti në çast të gjithë ata njerëz do të këputeshin e do të binin përdhe, të trullorur nga një gjumë magjik. Por midis përgjumjes zëri i trashë dhe shumë i qetë i inxhinierit me llullë tha: «Ju lutem, qetësi të plotë. Po hap mikrofonin kryesor».

Me hapjen e mikrofonit asgjë nuk ndryshoi në pamjen e tij, vetëm se një nga teknikët, me dorën që i dridhej lehtë, afroi dorezën e gramafonit mbi diskun që vërtitej në heshtje. Ai i ngjante tani një gjeratoreje të zezë, që, duke u vërtitur, thithte gjithçka e i çonte poshtë, poshtë nëpër thellësi. Befas nga ajo rrotullime e zezë u ngrit, në fillim ngadalë, si një pluhur i rëndë që ngrihet nga toka, pastaj gjithmonë e më tronditshëm, sikur pas pluhurit të ngriheshin vetë themelet e dheut, një muzikë e rëndë, e shtrirë tejmbanë, si një gjëmë e trubullt e por-sapjellë nga tabani i vjetër i shtetit.

Sherifi u rrëqeth nga koka në këmbët. Ai ndjeu t'i zbuteshin koskat dhe për një grimë fare të shkurtër iu duk se ishte shtrirë edhe ai, diku larg, në fushën dimërore, dy metra nën tokë, përbri të vrarëve të tjerë, të panumërt, dhe kjo muzikë ecte mbi të si një grumbull resh. Ata e dinë atë, mendoi ai si i mpirë. Ajo është atje poshtë si det që i qull nga të gjitha anët.

Himni po shuhej dalngadalë.

Mbi diskun e gramafonit u zgjat po ajo dorë dhe ngadalë, në çastin që muzika pushoi, e ngriti dorezën me gjilpërën e vogël vezulluese në majë. Disku vazhdonte të rrotullohej akoma i zi, humneror. Ata që ishin pranë tryezës, shkëmbyen shenja me spikerin kryesor dhe ajo ngriti kokën qetësisht dhe me një zë që pas asaj shungulime madhështore të himnit iu duk të gjithve fare i dobët, i zhveshur dhe i zakonshëm, tha: «Ju flet Tirana».

Ajo bëri një pauzë të shkurtër, para se të lexonte shpalljen e fillimit të funksionimit të Radiostacionit të Shtetit të parë Demokratik të Punëtorëve dhe të Fshatarëve mbi tokën e Shqipërisë, kur ndodhi diçka e çuditshme. Mete Aliu, që gjatë kohës së dhënies së himnit ishte afruar edhe më te tryeza, gjersa ishte mbështetur mbi të, kur spikerja tha «Ju flet Tirana», e vështroi një hop me sy të shqyer, i zhgënjyer, i acartë, dhe pastaj, me zë të mbytur, shkrofëtiu nëpër dhëmbë: «Bushtër borgjeze, ngreje zërin!»

Ajo ktheu nga ai sytë e saj të pikëlluar, me një pyetje të madhe në ta, por ndërkaq, përpara se dikush të ndërhynte, ai u gjend përmbri saj, uli kokën te mikrofoni dhe, duke shtyrë me faqen e tij të rreshkët faqen e saj, thirri me sa kishte në kokë: «Ju flet Tirrana!»

Ata që ishin përreth, mbetën si të ngrirë në vend, ish-drejtori i vjetër vuri duart në kokë, komandanti kërkonte të gjente, siç duket, butonin për të mbyllur mikrofonin, ndërsa Mete Aliu, krejt i mpirë midis kësaj shtangieje, vështronte herë njërin, herë tjetrin me ca sy të mpirë, sikur të pyeste: A nuk bëra mirë? A?

Miriami ishte bërë dyllë e verdhë. Ajo kishte mbetur si e paralizuar në karrige, midis atyre kapotave të gjata, plot armë dhe plumba dhe në trurin e saj kishte një boshllëk të çuditshëm. Sytë e saj i jepnin trurit ca regjistrime të shkëputura, pa vazhdimësi. Ja, sytë e errët të komandantit i bënin ca shenja këmbëngulëse asaj partizanes së bukur që kishte qenë te shtëpia e saj. Ajo ngriti supet një herë, dy herë, pastaj u afrua nga krahu tjetër i saj (oh, nga krahu tjetër, sepse në njërin krah ishte akoma ai i tmerrshmi i gjatë me një dorë), pastaj vajza uli kokën te mikrofoni, faqja e saj e lëmuar, me një erë sapuni të thjeshtë, preku faqen e saj dhe pastaj ajo me një zë të lartë, të tingullt, shumë më të lartë se ç'duhet përpara mikrofonit, tha: «Ju flet Tirana».

— Tani vazhdo ti, — i pëshpëriti te veshi një zë dhe Miriami bëri një përpjekje mbinjerëzore për të dalluar shkronjat e lajmeve nëpërmjet asaj mjegulle.

O Zot, tha me vete, ndihmomë, o zot, dhe pastaj,

si të ardhur anash, dëgjoi zërin e saj, që shqiptoi përpara mikrofoni: «Radiostacioni i Tiranës së lirë po fillon transmetimet e tij në valët...»

Po në atë çast komandanti e preku lehtë në sup dhe, kur ajo ktheu kokën, ai i bëri shenjë të ngrihej nga karrigia. Në karrige, duke kafshuar buzët nga tronditja, u ul Teuta. Ajo u gëlltit një herë, dy herë, pastaj me një zë të dridhshëm, tepër të lartë, filloi leximin e deklaratës së Qeverisë së Përkohshme.

Pas gjysmë ore Sherifi me Javerin ishin përsëri në rrugë. Ata po shkonin në shtab për të çuar një letër të komandantit të Radiostacionit.

Rrugët ishin plot. Grupe partizanësh, kolona të rinjsh entuziastë, kërkues florinjsh, partizanë italianë të batalionit «Antonio Gramshi», patrulla të armatosura, venin e vinin poshtë e përpjetë ashtu si edhe në mëngjes. Gjatë Bulevardit të Madh katër qerre, përpara të cilave ishin mbrehur tetë buaj jashtëzakonisht të mëdhenj, po tërhiqnin zvarë një tank të djegur. Një grumbull njerëzish ecnin prapa asaj zvaritjeje të mundimshme.

— O, shiko, shiko, — ia bëri Sherifi dhe ndaloi në vend për të vështruar. Në sytë e tij ishte ndezur një dritë e përkorë. Javerit iu duk se gjithë qenia e shokut po synonte, po bymehej, po derdhej drejt atyre muskujve masivë, tendosja madhështore e të cilëve vizatohej qartë prapa lëkurës së djersitur. — Shikoi sa të bukur janë, — tha ai me zë të ulët, sikur fliste me vete.

Sherifi e ndjeu se po i mekej zëri nga tronditja. Nuk ishte vetëm malli i tokës dhe i punës, që lëvizte pak hapa larg tij në formë brirësh, thundrash, sysh e djerse të njohur. Ishte diçka më e madhe: këta buaj fushe po tërhiqnin kufomën e hekurt të një tanku. Ky ishte një shpagim i vjetër, i ëndërruar prej tij herë pas here gjatë gjithë viteve të luftës. Përpara se të shikonte për herë të parë në jetë tanket, ai kishte parë gjurmët e zinxhirëve të tyre nëpër fusha dhe xhade të ndryshme. Ato ishin të gjera,

të sheshta, me një rregullsi që të ngjethte mishtë. Pastaj ai kishte parë lopët e fshatit Mullaraj, të vrara prej tankeve në një fushë përpara vaut të një lumi. Duke u tërhequr nga një operacion, gjermanët nuk kishin mundur, siç duket, të ecnin me ritmin e lopëve të grabitura dhe i kishin masakruar me tanke. Kur batalioni kishte kaluar andej, ishte mëngjes herët. Fusha ishte qullur nga vesa. Lopët ishin shtrirë aty-këtu, afër e larg, disa me plagë jashtëzakonisht të mëdha, të hapura siç duket, nga topat me qitje direkte, të tjerat të rëna thjesht përdhe sikur flinin. Mbi disa dukej batërdia që kishin bërë zinxhirët, duke kaluar mbi këmbët apo kokat, që shumë trupave iu mungonin. Sherifi kishte ndier një angushti të tillë, që s'e kishte provuar kurrë. Mushkëritë i ngjanin si prej gipsi. Disa herë i qe dukur se aty-këtu në fushë ishin shpërndarë sy lopësh, si copëra xhamesh të thyera (sepse i qe dukur që pas shtypjes së kokave sytë do të kishin pëlcitur anash zinxhirëve pa u shkatërruar dot) dhe një pëllitje e zvargur, e përvajshme rrinte e s'donte të ikte nga ajo fushë me shkurre dhe nga brendësia e vetes së tij. Ai, ashtu sikurse shumë partizanë të tjerë, mezi i kishte mbajtur gulçimat dhe më vonë Sherifi kishte menduar, se, në qoftë se ndonjëri prej tyre do të gulçonte vërtet (i qe dukur se për lopët mund të qaje pa të ardhur turp), kjo gulçimë do të kishte diçka nga pëllitja. Qysh ahëre ai kishte ndier për tanket një nga ato urrejtjet që duket sikur i ke brenda vetes në formë tehu thike dhe që të shpajnë pas çdo lëvizjeje që të bësh.

Më vonë, kur Dino Sinojmeri u kishte treguar një natë për një luftë të vjetër që ishte bërë rreth një qyteti të rrethuar që quhej Trojë, dhe se si një grek me emrin Akilé, që ishte i paprekshëm nga shpata dhe shigjetat, kishte vrarë në dyluftim një mbrojtës të qytetit, një farë Hektori, Sherifi kishte pyetur se a kishte ahëre shishe me benzinë. Pse? i kishte thënë Dino Sinojmeri dhe Sherifi qe përgjegjur: Sepse, me sa kuptoj unë, ky Akileu s'paska qenë gjë tjetër, veçse një lloj tanku dhe dihet se tankut s'i bën dot gjë as plumbi, pa le pastaj shpata,

kështu që ai i ziu Hektor qysh në fillim e kishte pasur të humbur davanë. S'është ashtu, që hedhur Mete Aliu. Tanket s'janë ashtu siç i bëjnë. Do të na dalin ndonjëherë përpara dhe do të shohim sa u vlen samari. U vlen një çikë, u vlen, kishte thënë Dino Sinojmeri. E kanë samarin një gisht të trashë dhe të derdhur me çelik.

Ata ahëre akoma nuk kishin parë tanke dhe me siguri të gjithëve u qenë kujtuar fjalët e Mete Aliut pas ndeshjes së parë me ta, ahëre kur po sprapseshin të dëshpëruar nën një diell zharitës, dhe turinjtë e tyre të gjerë, të çeliktë dukeshin sikur shqyheshin gazit me plumbat që u binin përsipër, ndërsa sulleshin përpara me hungri-më. I fundit zmbropsej Mete Aliu. Dyllë i verdhë, kthehte kokën nga tanket, kafshonte buzët, qëndronte ca çaste në mëdyshje dhe ikte përsëri. Zmbropsuni, thërri-ste Dino Sinojmeri me revole në dorë. Unë ju thashë sulm, unë ju them mbrapa.

Po sido që kishte kaluar shumë kohë qysh ahëre dhe sido që kishte parë shumë herë tanke më vonë, Sherifit nuk i shqiteshin nga mendja lopët e vrara prej tyre në atë fushë që s'ia mbante mend emrin. Kjo kishte hyrë në pikëllimet e jetës së tij, ashtu siç ishte vdekja e gjyshes, vdekja e qenit të madh të shtëpisë, vetë shtëpia e djegur. Njëherë, bile, ai kishte parë një ëndërr të përçudshme. Po kthehej në mbrëmje në fshat me një kope lopësh që i kishte kullotur dhe befas, kur po i afrohej gardhishtes së shtëpisë, kishte vënë re se ato nuk ishin lopë, po ca tanke të zeza që ecnin me këmbë lopësh, duke prerë barin me zinxhirë krëk-krëk-krëk. Sherif, ç'na solle kështu? kishte thënë i ati duke dalë te pragu i shtëpisë në kohën që tanket-lopë pëllitnin ultazi, fare ultazi, me një pëllitje që të kallte datën.

Në të dyja anët e Bulevardit të Madh kalimtarët kishin qëndruar ndanë trotuareve dhe po ndiqnin me sy, bënin gjeste me duar dhe komentnin zvaritjen e tankut.

— Po të ishte «Tigër», nuk do ta tërhiqnin dot, — thoshte një zdap i gjatë qafështrembër. — Po të ishte «Tigër», do të duheshin edhe katër buaj të tjerë. Si thua ti?

— Ku di unë, — u përgjigj dikush, duke ngritur supet.

— Në mos katër, së paku dy do të duheshin, me siguri, — ngulte këmbë zdapi i gjatë. — Ë, si thua?

— Ku di unë.

— Po mirë, thuaj së paku një mendim. S'u bë qameti se do të thuash një shifër.

— Sa bukur, — pëshpëriti Sherifi, — shiko, Javer, sa bukur.

Buajt për një çast kishin shtuar shpejtësinë dhe tanku ikte pas tyre, duke u mënjanuar sa dhathtas majtas mbi pllakat e zinxhirëve të tij. Dy-tri herë zinxhirët goditën bordurat e trotuarit dhe dikush thirri:

— Ej, kujdes se do të na shkallmojë bulevardin kjo ngordhësirë.

Ngordhësirë, mendoj Sherifi. Zemra ment i pëlciste nga një hare e qetë. Ishte tamam ai shpagimi i vjetër që ai, pa e ditur as vetë, e kishte pritur me vite: shpagimi i lopëve.

Në një nga udhëkryqet përtej filloi të gjëmonte një altoparlant.

— Po punon, — tha Javeri, — e dëgjon?

Ishin akoma larg dhe nuk kuptoheshin mirë fjalët që thoshte spikeri. Shumë njerëz në rrugë ngrinin kokat të habitur. Kur ata iu afruan udhëkryqit, altoparlanti po jepte këngën «Dalngadalë po vjen behari». Pastaj, në kohën që ata po kapërcenin rrugën, kënga pushoi dhe pas një heshitjeje të shkurtër një zë i lartë femre, që e mbante, me sa duket, kokën fare pranë mikrofomit, sepse i dëgjohej krejt frymëmarrja, tha: «Përsëndetje partizanëve të Brigadës së Parë Sulmuese heroike. Për nder të tyre po japim Internacionalen».

Tani ata vunë re se altoparlantet ishin vënë në shumicën e udhëkryqeve kryesore. Ata qëndronin majë shtyllave si ca zogj të hekurt gri, të paparë ndonjëherë në asnjë vjeshtë të shkuar të këtij kryeqyteti.

Ndërsa ktheheshin nga shtabi, ata dëgjuan se alto-parlantet po jepnin lajmet gjermanisht. Një zë i ngjirur, i ngjashëm me atë që kishte thirrur gjithë natën përçart, e mbushte sheshin me ca fjalë të shqiptuara me grykë dhe me aq tërsëllëm, saqë të krijohej përshtypja se h-rat dhe c-rat e atyre fjalëve fluturonin e binin si pupla të shqyera në këmbët e turmës. Gjermanishtja, mendoj si i ngrirë Sherifi. Kjo ishte gjuha e gjermanëve, e mundur ndoshta, ashtu si dhe ata. Dhe kjo dukej qartë nga ai shtrëngim fyti, nga ajo frymëmarrje si në jerm prej njeriu që mezi mbahet në këmbë dhe nga ato c-ra dhe h-ra që vërtiteshin si pluhur midis gjermadhëve.

Befas, midis asaj katrahure ata dëgjuan një fjalë, ose më mirë një klithmë të njohur: «Achtung, Achtung!» Dy net më parë ajo, e përsëritur qindra herë midis kllapisë së gjermanit të plagosur, i kishte lënë ata pa gjumë.

— Ja, prapë ajo fjala, — tha Sherifi. — Të kujtohet?

— Siç duket, po u bëjnë thirrje gjermanëve të Shkodrës për t'u dorëzuar, — tha Javeri. — Kjo fjalë do të thotë pak a shumë «vini re!»

— Fjalë e rëndë, — tha Sherifi, — duket sikur dikush të hedh litarin në fyt.

Javeri buzëqeshi. Ata po i largoheshin gjithmonë alto-parlantit dhe gjermanishtja e tij sa vente dukej sikur zhytej në mjegull. Kur pas dhjetë minutash dolën në sheshin «Skënderbej», radioja po jepte një muzikë të gëzueshme.

— Kanë hapur diskotekën, — tha Javeri.

Sherifi solli ndër mend ato mijëra disqe të vendosura vertikalisht në rafte të pafundme, në të cilat, sipas shpjegimit të Javerit, ishin gdhendur si me daltë të gjitha zërat e gëzuar dhe të pikëlluar të botës. Ai buzëqeshi përbrenda vetes së tij. Një gëzim, i madh sa nuk ta rrokte dot mendja, shtrihej këndeje e tutje përpara jetëve të tyre. Ç'disqe do të duheshin për to, mendoj ai. Dhe i përfytyroi në rreshta të pambarim dhe jo ashtu të vegjël

e të zinj, siç ishin gjer tani, por të mëdhenj sa një sofër buke dhe... të bardhë.

Muzika e gëzueshme, bashkë me turmën që kishte mbushur sheshin e madh, krijonte një si vorbull të gjallë. Pastaj ajo pushoi dhe Sherifit iu duk se dora që ngriti dorezën e gramafonit atje, në studion e veshur me kadife, u ul mbi gjithë sheshin e madh, që u mbulua nga heshtja. Pas disa sekondash, midis heshtjes, ai zë i lartë, që tani atyre iu duk si i ngjashëm me zërin e Teutës, tha: «Mbrëmje e madhe vallëzimi në hotel «Dajti». Fillimi në orën shtatë e tridhjetë. U kujtojmë shokëve se...»

Zëri u ngatërrua, ngeci dhe pastaj, tamam kur ai po shndërrohej në fillimin e një të qeshure, u dëgjua një «krëk» i thatë.

Pas pak altoparlanti gjëmoi përsëri: «Ju flet Tirana. Po përsëritim lajmet».

Lajmet ishin të shkurtra, gjithsej shtatë minuta, dhe pas tyre vunë prapë muzikë të gëzueshme. Pastaj, mu në mes të muzikës, u dëgjua një si gërvishje. Muzika u ndërpre dhe një zë burri me frymëmarrje të shpeshtë tha: «Përhëndetje shokëve që pushtuan Postë-Telegrafën, nga shokët dhe shoqet e Radiostacionit. Partizanin e batalionit të parë Emil Cara e kërkojnë në shtab.

— Ky më duket se është zëri i intendentit, — tha Javeri.

Muzika gjëmoi përsëri. Sherifi u mat të thoshte se kushedi si do t'i ketë ardhur atij partizanit Emil Cara, që dëgjonte emrin t'i gjëmonte nëpër qytet, kur muzika u ndërpre prapë nga po ajo gërvishje që e bënte, siç duket, doreza e gramafonit, duke u shkëputur nga disku dhe zëri i femrës (i Teutës, me siguri) që tha «Mitralleri Sherif Goren i paraqitet në Radiostacion. E kërkon... e kërkon... dikush... ndoshta e fejuara.»

Fjalët e fundit u përziën me një të qeshur të njohur, që Sherifit iu duk se shpërtheu mbi shesh si një shtëllungë e madhe flake, kaloi si furi mbi kokat e qindra njerëzve dhe pullazeve, gjersa u përpi prapë nga goja e hekurt e altoparlantit. Sherifi ishte bërë flakë i kuq në

fytyrë, thua jse ajo e qeshur e marrë e kishte përcëlluar krejt.

— Mos ia vër re, — tha Javeri, duke e kapur për supesh. — Vajzë e re, s'di ç'bën.

Si është e mundur, si është e mundur, mezi arrinte të thoshte me vete Sherifi, pa ditur as vetë të kuptonte përse dhe çfarë ishte e mundur. Turpi i digjte faqet, zverkun dhe sytë. Ideja se ndoshta zëri qe dëgjuar kudo, gjer në fshatin e tij të largët, u përpi ngadalë nga ideja tjetër, se fshati prej kohësh nuk ishte më, se edhe sikur të ishte...

— Ç'ia vë re, — e ndërpreu Javeri, pa ia hequr kra-hun nga supet. — S'di ç'bën nga gëzimi.

Gëzimi, mendoj Sherifi. Të gjithë ishin si të dehur prej tij. Megjithatë...

— Më turpëroi, — tha ai fare ultas, — kushedi ç'mendon kush e ka dëgjuar.

— E kush të njeh në këtë rrëmujë, — tha Javeri. — Pastaj, se mos ka radio në Shqipëri. Shumë-shumë e kanë dëgjuar në Paris ose në Berlin.

Javeri ia plasi gazit.

— Mos u tall, — tha Sherifi, akoma krejt i trubulluar. — Nuk e prisja këtë nga Teuta.

— Ç'ia vë re, — tha Javeri. — Pastaj dëgjo këtu, te ne, në qytet, kur një vajzë ngacmon një djalë, ashtu siç të ngacmon ty Teuta, e di çfarë thonë? — Sytë e çelët, zhbirues të Javerit kërkonin sytë e Sherifit, që ishin akoma të veshur. — E di ç'thonë? — përsëriti ai. — Thonë se asaj vajze i pëlqen ai djalë.

— Lëri këto, — tha Sherifi, duke ndier një valë të reskuqjeje, që i dukej sikur i buronte nga rrënjët e flokëve. — Lëri këto, të them.

Ai dukej vërtet i zemëruar tani dhe Javeri tha:

— Mirë, mirë, ti e di që bëj shaka.

Ata ishin fare pranë ndërtesës së Radiostacionit, kur panë të dilte nga porta e hekurt dhe të vinte përballë tyre spikerja kryesore. E mbështjellë me shallin e madh, nga anët e të cilit dukeshin vetëm dy mollzat e saj të gjera, me një ndriçim lotësh të rënë mbi to, ajo ecte me

atë të ecurën e veçantë të njerëzve që e kanë mendjen fare larg, në ca treva ku këmbët nuk do të shkelin kurrë.

— E kanë dëbuar, — tha Javeri me zë të ulët. — Shikoje sa e pikëlluar duket.

Gruaja kaloi përbri tyre pa e ngritur kokën dhe mollzat e saj ishin vërtet pafundësisht të pikëlluara nën atë lotëri të ngrirë.

Te hyrja e Radiostacionit bënte roje me automatik në duar Thanasi.

— Është brenda komandanti? — pyeti Sherifi, i ngrysur.

— Jo, — tha Thanasi dhe u bë flakë i kuq në fytyrë. — Se ku e thirrën me urgjencë para një ore.

Ata hynë brenda me vrull, Sherifi përpara, Javeri prapa dhe filluan të ngjitnin shkallët nga tri e nga katër. Kur hynë në njërin nga studiot, panë një skenë të çuditshme: përpara mikrofonit një gjerman me kokë të lidhur me fasho lexonte, siç duket, për të dytën herë lajmet gjermanisht, ndërsa përbri tij, në këmbë, me një revolver në dorë, tytën e të cilit e mbante të drejtuar mbi tëmthin e djathtë të gjermanit, rrinte i ngrysur Mete Aliu.

Ata mbetën qiri më këmbë dhe, duke harruar se përse kishin nxituar me aq vrull për në Radiostacion, po dëgjonin gojëhapur gjuhën e të mundurve. Sherifit iu duk sikur studjoja po mbushej me c-ra dhe me h-ra, që të merrnin frymën.

Ndërkaq, një korridor më tutje, në studion kryesore, Teuta dhe tre-katër partizanë të tjerë mezi ç'po pritnin mbarimin e emisionit të dytë të lajmeve gjermanisht që e ndiqnin me anë të një radioje, për të vazhduar programin, midis të cilit ata, pa e ditur as vetë se si, duke përfituar ndoshta nga mungesa e komandantit, bënë ndërhyrjet e tyre gazmore. Të përkulur te tryeza e vogël, mbi të cilën rrinte akoma i heshtur gramafoni dhe një grumbull disqesh përbri, ata flitnin të gjithë përnjëherësh,

shfaqnin mendime dhe ndërpritrnin njëri-tjetrin se ç'lajmërime do të bënin me anë të radios, kë do të përshëndetnin dhe bile kë do të ngacmonin. Dukeshin si të dehur.

Që nga qoshja e tyre dy nëpunës nga personeli i vjetër që ishin ngarkuar të rrinin për çdo rast pranë mikrofonit, vështronin pikëllueshëm, pa guxuar të ndërhynin për asgjë. Njëri prej tyre, një burrë i vjetër, i imtë, me një nofull të ngushtë si prej kukulle u mat dy-tri herë të thoshte diçka, por fjalët s'dolën që s'dolën nga goja e tij. Edhe ish-drejtori që hyri dy herë në studio, gjoja si rastësisht, u mat, me sa duket, të thoshte të njëjtën gjë, por nuk shqiptoi veçse fjalët «ndoshta» «sikur të...», «do të thoshja se...» dhe pastaj pasi u buzëqeshi me radhë partizanëve dhe veçanërisht Teutës, me ata sytë e tij të lyrshtëm, doli pa thënë asgjë tjetër.

«Achtung, Achtung» u dëgjua në radio zëri i gjermanit dhe një nga partizanët tha:

— Po i afrohet fundit, bëhuni gati.

Teuta qysh tani mezi po e mbante të qeshurën për atë që do të thoshte. Ajo afronte gishtin tregues, të përthyer te buzët dhe lëvizte njërin këmbë nga padurimi. Më në fund emisioni i dytë i lajmeve në gjermanisht mbaroi dhe Teuta, duke përkulur kokën te mikrofonin, tha:

— Dëgjuat emisionin e dytë të lajmeve në gjuhë të huaja.

Një nga partizanët afroi kokën te mikrofonin për t'u dërguar një përshëndetje një grupi shokësh të batalionit të katërt. Pas tij Teuta, me një zë, uniformiteti i të cilit kërcënohej në dy-tri vende nga vërshimi i së qeshurës, tha diçka tjetër. Në fjalët e fundit ajo afroi dorën te goja dhe e qeshura i shpërtheu fare natyrshëm, duke mbuluar çdo gjë. Pas kësaj, njëri nga nëpunësit e vjetër, ai që qe caktuar për muzikën, me një gjest të drojtur ngriti dorezën e gramafonit dhe e uli mbi disk. Tjetri rrinte duarlidhur me një shprehje pikëllimi të tillë, që dukej sikur ia ngushtonte edhe më atë nofull prej gipsi.

Të gjithë ndiqnin me sy rrotullimin e diskut (ai vërtitej qetësisht, duke lëshuar nga trupi i tij i zi vezullime

të zbëta, që shuheshin sakaq), kur u dëgjua tringëllima e një zileje, që e bëri shumicën e tyre të dridhej. Askush, përveç nëpunësve të vjetër, nuk e kishte vënë re se në një qoshe të studios, pas kanapës së gjerë, ishte një telefon. Ky ishte, me sa duket, një telefon që përdorej shumë rrallë dhe për qenien e të cilit dinin shumë pak vetë. Zilja e tij ra për të tretën herë midis heshtjes që, sa vente, bëhej më e thellë. Partizanët, për herë të parë pas një mospërfilljeje të gjatë, kthyen sytë nga nëpunësit e vjetër. Mirëpo fytyrat e tyre ishin krejtësisht të ngrira. Aherë ata vështruan njëri-tjetrin, pastaj të gjithë vështruan Teutën dhe ajo, në pauzën midis ziles së katërt dhe të pestë, eci drejt telefonit dhe, duke mbytur me zor të qeshurën, që kushedi pse ia provokoi telefoni, ngriti dorëzën.

— Alo? — tha duke vështruar për një sekondë bri-mat e vogla, të zeza të receptorit. Prej tyre erdhi një zë i trashë burri, me timbër të ulët:

— Jam Enver Hoxha, kush jeni ju?

Teutës iu duk se do t'i thyhej krahu nën peshën e receptorit, që iu qindfishua papritur. Ajo ngriti sytë si për të kërkuar ndihmë nga të tjerët, por fytyrat e tyre se si iu dukën pak larg. E qeshura ra nga fytyra e saj si një kristal që bëhet copë-copë.

— Alo, — tha zëri në skajin tjetër të telit.

Teuta e kuptoi se ishte e vetme, ballë për ballë me atë zë.

— Unë jam një partizane, shoku Komandant i Përgjithshëm, — tha ajo, duke vënë gjithë fuqinë e saj për t'i shqiptuar qartë këto fjalë. Ajo pa përmes djersës së retinës së saj një grumbull sysh që ishin ngulur mbi të.

— Dëgjo, moj shoqja partizane, — foli zëri i Enver Hoxhës. — Unë nuk e kuptoj se ç'po bëni ju atje në Radiostacion. A e mendoni se ato që thoni përpara mikrofoni, dëgjohen në gjithë botën? — Zëri pushoi për dy-tri sekonda, por ndihej prania e frymëmarrjes së tij.

— Alo.

— Po ju dëgjoj, — tha Teuta, me zë të shuar.

— A e mendoni se këndeje e tutje ne jemi shtet dhe

se Radiostacioni është zëri i shtetit dhe i popullit dhe jo një vend për të qeshur? Si?

— Po, po, — pëshpëriti Teuta, me një zë të zbrujtur.
— Më falni, shoku Komandant i Përgjithshëm.

Të tjerët që kishin ngrirë përreth, vështronin sytë e saj të veshur e të ndritshëm, si ai qielli i mbushur që ndrit përpara shiut dhe, porsa u dëgjua zhurma e lehtë e aparatit, që u mbyll në skajin tjetër të telit, Teuta, e plogështuar papritur, vuri receptorin mbi aparat dhe po në atë çast nga koka e saj e ulur lotët ranë njëri pas tjetrit mbi telefon.

— Çfarë tha? — pyeti dikush fare ultas, por të tjerët i bënë shenjë të pushonte. Teutës i dridheshin supet.

Në atë kohë dera e studios u hap dhe hynë brenda me një pamje të ngrysur Sherifi me Javerin.

— Ç'është? — pyeti me zë të ulët Javeri, kur pa Teutën. — Ç'ka ndodhur?

— Komandanti i Përgjithshëm.

— Shoku Enver i tërhoqi asaj vërejtje, — u përgjigj me pëshpërimë një partizan, — vetë Enver Hoxha i tërhoqi vërejtjen.

— Shoku Enver, vetë? — ia bëri Sherifi.

Tjetri tundi kokën.

— Vetë ai.

Mendimi se Enver Hoxha kishte dëgjuar ndoshta në radio se atë, Sherif Gorenin, e kërkonte me altoparlante e fejuara, e bëri Sherifin të skuqej prapë, por, kur pa Teutën që rrinte akoma te telefoni, kokulur, si një nxënëse, gjithë zemërimi i fluturoi sakaq. Bashkë me të tjerët ata qëndruan në këmbë në një heshtje gati ceremoniale, sikur pritnin të ndodhte diçka.

Dy ditët që erdhën më pas, dimri, sikur të desh të provonte vetë se ç'mure ishin çarë e ç'pullaze ishin hapur nga lufta që porsa kishte mbaruar, qe sulur mbi qytet me shi e vërshëllimë ere. Retë që kishin mbushur qiellin, lëviznin plot shqetësim mbi shtetin e porsafor-

muar. Aty nga mbasditja ato u rënduan e u bënë si të përgjumura dhe prej gjithë asaj hapësire të madhe uniforme filloi të mizonte dëborë.

Kjo ndodhte tamam në kohën që disa nga njësitet e Brigadave që çliruan Tiranën dhe që për disa ditë kishin mbajtur rojën në Postë-Telegraf, Bankë, Radiostacion, Agjenci Telegrafike dhe në ndërtesa të tjera shtetërore, po niseshin tani drejt veriut, fill pas brigadës të tyre, për të ndjekur gjermanët përtej kufijve, në tokat e Jugosllavisë dhe ndoshta më tej, drejt Evropës Qendrore.

Të gjitha institucionet shtetërore i kishte marrë tani në dorëzim «Shteti i ri Demokratik Popullor», siç thuhej në urdhrat e dërguar njësiteve partizane.

Në të dy trotuaret e Bulevardit të Madh, përmes të cilit kalonin partizanët, turmat e kalimtarëve, burra, vajza, partizanë të brigadave të tjera ndalonin për të parë, përshëndetnin me duar dhe shumë prej tyre fillonin të këndonin të njëjtën këngë të marshuesve:

*Në s'u kthefsha, o moj nënë,
ti për mua mos mbaj zi.*

Ku shkojnë? Prapë ka luftë? pyetnin aty-këtu njerëz që arrinin me një frymë nga rrugët dhe rrugicat. Si s'ka luftë? Atje po nisen. Në luftë, në veri. Gjer në Kosovë dhe më tej akoma, gjer në Berlin. Ashtu? Shiko sa bukur qesh ajo partizania në rreshtin e tretë, shiko.

Mete Aliu seç i thoshte Javerit dhe Teuta që ishte një radhë përpara tyre, i dëgjonte dhe mezi e mbante të qeshurën. Sherifi, që ecte përbri saj, ishte krejt i përpirë nga kënga. Kjo ishte një këngë e re, që porsa kishte dalë, ose që porsa kishte mbërritur në brigadën e tyre dhe atij i pëlqente shumë. Në s'u kthefsha, o moj nënë, këndonte ai dhe se pse, padashur, i bëhej në sy një pllajë e madhe, atje në veri, e mbuluar me dëborë dhe erë dhe nën të, të shtrirë rresht ish-in Mete Aliu, Javeri, Teuta dhe përbri ai vetë, Sherif Goreni dhe përreth, afër e larg, fshatra ku thoshin se flitej gjuha shqipe, por që akoma ish-in memecë, dhe memecllëku shtrihej akoma më tej, si kërkë-

llimi i erës, si dëbora larg, mbi krahina dhe shtete që ai s'ua dinte as emrin. Dhe kolona partizane marshonte e marshonte për t'u sjellë zërin...

Shiko sa bukur qesh ajo partizania, dëgjoi ai një zë nga trotuari dhe mbi hapësirën memece të përfytyruar mbi ta iu duk se dëgjoi të qeshurën e Teutës, si një erë të dikurshme.

Ata vazhdonin të ecnin duke kënduar, gjithmonë në drejtimin e veriut dhe dëbora, që ngjante si një delegate atyre viseve, që kishte dalë për t'i pritur para kohe, po sajonte tani një shtresë të bardhë, fare të hollë mbi batanijet e hedhura krahëqafë.

Partizanët këndonin:

Kuq është nga lind e perëndon....

Rreshtat e tyre s'kishin fund. Ata largoheshin gjithmonë dhe, kur njerëzit, pasi i kishin përshëndetur me duar, kthenin kokën për t'i ndjekur me sy, ata shikonin vetëm kularët e batanijeve gri dhe tytat e pushkëve që dilnin sipër tyre. Qielli ishte i ulët dhe tytat e pushkëve, për shkak të perspektivës, dukej sikur merrnin kontakt të drejtpërdrejtë me të.

Tiranë, 1974.

Mje takimi papritur
Ludmilla Pajo

Redaktor Llazar Siliqi
Kopertina nga Safo Marko

Tirazhi 30.000 k^{opje} Format 78x109/32 Stash: 2204-72

ntyp. Drejtoria Qendrore Poligrafike
S^{oshkronja} «8 NENTORI» — Tiranë 1975
Shty